920.02
M599m:U

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

BOOKSTACKS

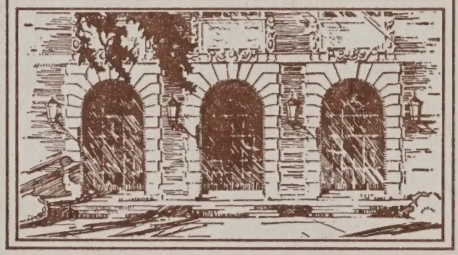

Y. 52. ~~Y. 137~~

Молодість славних людей
по прочитанні ..
прошу ласкаво повернути.
В. Л.

МОЛОДІСТЬ СЛАВНИХ ЛЮДИЙ

ZHYTTIA I SHKOLA
DR. W. LUCIW
58 CULLODEN ROAD
STAMFORD, CONN.
U. S. A.

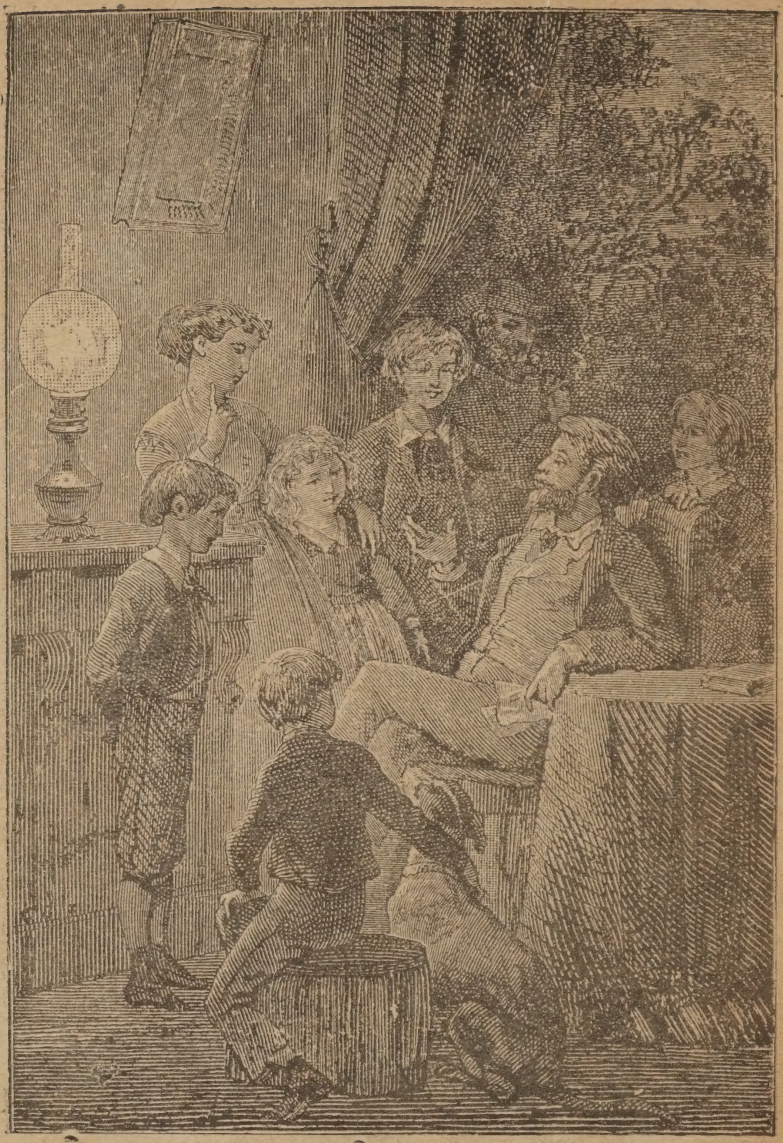

Наші вечірні бесіди.

Евген Мілєр

МОЛОДІСТЬ СЛАВНИХ ЛЮДИЙ

Переклала з французького
Валентина Завадська

Львів — Київ
Накладня Михайла Таранька
1924

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН у ЖОВКВІ.

920.02
М599 т:и

ВСТУП.

Мій кузин Ришард є батьком пятеро дітий, з якими хочу вас познайомити, починаючи від найстаршого.

Ось найстарший Альфонс, якому ще ледви чотирнацять літ, але виглядає на шіснацять, настільки він великий, міцний і виявляє силу енергії як у розмові, так і в рухах.

Альфонс має вдачу палку й рішучу. З книжок — волить найрадше воєнні пригоди й подорожі. Отже мріє він стати великим полководцем, як Олександер Македонський, або їхати відкривати нові землі, як Колюмб. Коли він чує звук бубна, то не може всидіти на місци, а одного разу опинившись із батьком у Гаврі й побачивши великі кораблі, хотів наймитися за корабельного послугача на один із них.

Альфонс ніколи не виявляв блискучих успіхів у царині науки, але все був першим у фізичних вправах. Він міг би йти в перегони із хортом, у воді плаває як риба, їздить верхом наче справжній Араб, а хто спробував би його зачепити — то мав би у ньому неабиякого суперника.

За ним слідує Павло, що має тринацять літ, але виглядає на десять, особливо коли стоїть поруч із старшим братом, якому ледви досягає до рамен. Але він міцний, хоч щуплий, дуже вправний і коли доходить між ними до бійки, то Альфонсови не

легко дістається перемога. Наскільки Альфонс рухливий і рішучий, настільки Павло — повільний і розважний. Він також перечитав багато книжок, але великі діла, що запалювали душу Альфонса, не мали цілком на нього впливу. Він не розуміє, як можна з легким серцем забивати людий і задля марної слави наражатися на небезпеку.

Замість того, щоб зачіпатися і сваритися, Павло все готовий уступити противникови, але треба признати, що ніколи не тратить при сьому гідности. Бо хоч він миролюбивий, але не трус; коли його заатакують, він ставить опір, але не нападає перший. Як Альфонс — Павло також має свою амбіцію: від того часу, як він дізнався про істнованнє патентів на винаходи, поставив собі завданнєм дістати будь який. Тому ані одна забавка, машина, ніякий предмет, що має хоч малесенький механізм, не уходять його уваги.

Однаково приваблюють його й льокомотива, що летить по шинах і маленький органчик, що дістав від мамці. Все він хотів би розібрати на частини та змайструвати щось подібне. Вже ми бачили гарненькі човники, що він зробив, а які самі пливали по воді при помочи двох коліс і пружини з фішбіну. Він мав помітний нахил до математики й природи.

Генрих, дванацятилітний хлопчик, делікатний, милий, з рожевим обличем, золотистим волосєм і ніжними рухами, немов дівчинка. Сей не мріє ані про побіди на полю боїв, ані про будову машин; табличка множення викликає в ньому огиду, проте він найліпше з братів напише задачу. Часто можна побачити його гарненький малюнок у маминому альбомі, а вечерами можна почути, як він грає приємні пісні на скрипці. Правда, що не так, як

Паґаніні, але все таки гарно й удатно. Читати він любить тільки про артистів, малярів, поетів і часом — коли чує, або побачить якесь знане імя, зітхає нерідко й каже: „Як би я хотів, щоб так про мене говорили!“

Дальше йде Марійка — наймильша з усіх дівчат на світі. Має десять літ і є гарна й свіжа, як весняна квіточка. Голос у неї солодкий, як спів птички. Марійка — се доброта, щирість і сердечність. В той час, як її брат Альфонс хоче бути вояком, Павло винахідником, а Генрих артистом, Марійка хоче тільки любити й буги люблeною. Вона хоче бути подібною до своєї мами, яка є взірцем ласкавости й чесности. Марійка вчиться, щоби не бути неосвіченою, але головну увагу звертає на домашне господарство. Тому вона відзначається в тім напрямі навіть пильністю й працьовитістю від старших.

В кінци слідує наймолодший Юрко, що має вісім літ. Трудно означити характер сього хлопчини і він досі лишається для мене загадкою. Се якась мішанина цікавости й байдужности, захоплення й млявости, енергії й лінивства. Мушу одначе зазначити, що всі неґативні його прикмети виявляються значно слабше, ніж позитивні.

Одного ранку, рік тому назад, Юркови раптом забаглося уміти читати. Хлопчик, що ледви знав азбуку, за два тижні переміг усі труднощі і навчився таки читати. Але коли родичі, бажаючи скористати з того несподіваного поступу, притягнули його до инших предметів, він уперто відмовлявся що небудь зрозуміти. Часом, цікавлючися дуже складним питаннєм, він порозумівав його в кількох словах, а щось цілком звичайне, але не цікаве, не могло вбитися в його память. Завсіди

тихий і скромний, він міг виявити несподівано хоробрість неустрашимої людини. Був із ним такий випадок:

Одного дня бавився він із Марійкою на луці, коло річки. Марійка схилилася над водою, щоби зірвати цвітку й поховзнувшись, стратила рівновагу і впала в річку, що в сьому місці була дуже глибока. Юрко взагалі не любив води й навіть плакав, коли попадав під дощ. Але побачивши сестру в смертельній небезпеці, кинувся у воду, навіть не подумавши про те, що не вміє пливати.

Героїчним зусиллєм встиг він схопити Марійку й підтримуючи їй голову, дотягнув до берега, де вчепився за корчі й аж тоді почав кликати. Надбіг Альфонс і допоміг йому. На другий день він запропонував Юркови навчити його пливати. Той згодився й оба брати пішли на річку. Там Юрко роздягнувся й розпочав повторювати за Альфонсом вправи у плаванню, які той йому показував. Коли ж йому видалося, що він уже все зрозумів, то сміливо кинувся на те саме місце, де впала Марійка. Альфонс не встиг його стримати й хлопчина вже хлюпався у воді то зникаючи з головою, то випливаючи. Нарешті він доплив до протилежного берега, де трохи відпочив і повернув зараз же назад. Так він навчився пливати. За якийсь тиждень він міг рівнати себе з майстром у сих справах — з Альфонсом. Відтак він уже більше не пішов до води.

— Ось таким є сей Юрко.

Тепер, коли ви зазнайомилися з чотирма братами й сестричкою, треба вам знати також, що їх батько мав гарненьку посілість у горішній Льоарі і що року виїздив туди з усією родиною. Мене, бувало, також запрошувано й я користав із при-

ємністю з гостинности свого свояка Ришарда. Мушу зауважити, що перебуваннє дітий на селі літом не переривало їх студій, бо одиноким для них учителем був отець. Заможний і освічений він уважав за найгарнійшу і найшляхотнійшу для себе працю — виховуваннє своїх дітий.

Отже одного гарного вечера в місяци маю, напередодні виїзду родини на село, я вступив до них, щоб умовитися про свій приїзд. Почали укладати плян, як використати час за мого тамошнього побуту. Всі ранки взяв собі батько: він обіцяв уладжувати прогульки, польованнє, збірки ростин. Мати вимогла для себе пополудневі години для збору ягід і овочів. Лишалися вільними вечері. Але чим їх заповнити?

— Ти оповідатимеш нам казки, — сказала Марійка, схиляючись на моє рамя.

— Бійся Бога, де ж я наберу казок аж на двацять вечерів, які думаю перебути тут?!

— Бери, звідки хочеш. Татко каже, що се твій фах.

— Добре, але...

Альфонс перебив мені:

— Так, так, будеш нам оповідати про славних вояків і лицарів, про війни та ріжні пригоди.

— Ні, про винахідників і вчених, — запротестував тут Павло.

— Ні, про артистів, — сказав Генрих. Марійка мовчала, а Юрко стояв глибоко задуманий. Се мене зацікавило й я спитав, про що він думає.

— Я думаю, — відповів, — що попрошу тебе, як і мої брати, оповісти про славних вояків, учених і артистів, але тільки про їх діточі літа. Тоді то я зможу навчитися за їх прикладом, що треба робити, щоби стати славним.

Наколиб Юрко був образований, то я думавби, що він знає історію з життя адмірала Фрайсінета, який маючи десять років із таким захопленнєм читав твори Біфона, що постановив довідатися, як сей став таким ученим. І він написав до Біфона лист, в якому є такий уступ:

„Бажаю стати таким ученим, як Ви, достойний пане. Як схочете мені відповісти, то напишіть, як Ви поступали, щоби навчитися того, що умієте і скільки часу Ви посвятили на сю науку"...

Юрко ледви договорив, як три його брати підхопили одноголосно:

— Так, так! Слава Юркови за добру пораду!

— Отже постановлено! — сказав урочисто Альфонс, скориставши з мого хвилевого мовчання.

Заскочений, я був у великому клопоті, бо се ж було ні більше, ні менше, як зібрати життєписи діточих літ усіх славних людий.

— Стрийцю, стрийцю, — повторювали діти, притуляючися до мене й пестючись.

Я мусів згодитися.

— Добре, — відповів я, — до того часу, коли приїду до вас на село, подбаю набути більше знання, щоб догодити вам. Альфонсови розповім про славних героїв, Павлови про діточі літа вчених і винахідників, Марійка послухає про доброту серця і геройства душі молодих дівчат, а що до Юрка, то тут мені буде труднійше...

Не журися, мій любий стрийцю, — відповів той з жартовливим усміхом. Я виберу із того всього також щось і для себе.

* * *

У призначений день я приїхав до Клярзеґу (так звався маєток мого кузина Ришарда), заосмотрений в численні замітки, і найблизшого вечера розпочалися наші вечірні бесіди.

Їх зміст подаю вам ось тут, мої молоді читачі, для розради й науки.

Перший вечер.

Тірен — Лялянд — Ронсард — Наполєон — Бірет — Карбонель — Рубенс — Турвіль — Фабій Максим — Клявдій Льорен — Людвик Караш — Ґретрі — Расін — Буальо.

Передовсім, — сказав я, коли маленька авдиторія зібралася довкола мене — поставимо три умови: перша, що я не буду дотримуватися жадного історичного порядку; друга, що я можу розтягати оповіданнє про молодість деяких людий аж до того часу, коли виявилось їх дійсне призваннє; третя, що я не буду говорити про відомих людий, які ще жиють.

Також не думайте, що всі, про кого я вам говоритиму, се найвидатнійші і найславнійші люди. Я докладнійше зупинюся на тих особах, яких дитинство було ріжноманітне й цікаве, а тільки назву імена хоч би і найславнійших, але таких осіб, що виявили себе лишень у зрілому віці.

Се походить також від бажання оповісти вам не казки, але правдиві події. Тому то я поставився з упередженнєм до розповсюдненої думки, що перші роки життя людини дають вказівки на її будуччину. Сю думку поділяє багато людий, які умисне підбирають окремі випадки, щоб витягти з них бажані висновки.

Пишучи, наприклад, життєпис Тірена, ніколи не забудуть додати, що малим хлопчиком його знайшли раз, як спав на гарматі. В тому добачують воєнну вдачу дитини. Але я вас спитаю, чи се дійсно так, коли зважимо, що війни тоді не було а трафилось се кілька кроків від батьківського дому?

— Се швидше доказ того — сказав Генрих, — що малий Тірен хотів спати, а також, що він не був трусом, бо вийшов у ночі з дому, ані пестієм, бо під головою не мав подушки.

Знаменито! — відповів я, — але тепер самі бачите, наскільки люди люблять поясняти випадки — вдачею. Ті, що писали про Лялянда, вченого астронома, запевнювали, що ще малим хлопчиком він питався багато разів, як се зорі тримаються на небі та що з того вже було видко його будуччину.

Переказують також, що один римський консуль, Атик, мав так обмеженого й нерозвиненого сина, що для навчення його азбуки повісив своїм невільникам кождому по одній літері на грудях і називав їх, замість імен, тою літерою. І все ж таки я напевно не помилюся, коли скажу, що й сій дурній дитині приходили нераз до голови думки, як то зорі тримаються на небі.

Коли поет Ронсард став славним, почали зараз же шукати в його дитинстві вказівок на славну будуччину і дійсно встановили, що мамка одного разу упустила його на покриту квітками траву, але він навіть не ударився при сьому. Пізнійше знов трафилося, що одна пані перевернула йому на голову флякон із рожаною водою і він не скалічився при тім. Се були, як кажуть, цілком певні

пророцтва тих ароматів, якими він у виді своїх віршів наповнив цілу Францію.

Як се вам подобається? Хиба погано воно виглядає?

В кінци, коли нема навіть таких пророцтв — їх просто вигадують. Коли говорити про людий дійсно надзвичайних, то в першу чергу треба згадати Наполєона. Аматори анекдотів подають із його дитинства їх цілу низку. Якщо вірити їм, то Наполєон від найменших літ виявив уже не тільки воєнний дух, але й надзвичайне розуміннє воєнної науки; пишуть, що вдачу мав горду, нестриману. Особливо користають із його побуту в Брієнській військовій школі, де він ніби то складав цілі пляни битв, кермував ними й повставав проти гострих професорів. І се все вигадано, бо ось що кажуть нам „Спомини з острова св. Олени", книжка, написана під диктат самого імператора:

„Наполєон у дитинстві був жвавий, непосидющий і палкий до крайности... Вступив до школи в Брієні приблизно як десятилітний хлопець. Своє імя, через корсиканську вимову, вимовляв „Наполіоне", за що товариші висмівали його. Навпаки всім вигаданим історіям у Брієні відзначався спокійною вдачею, пильністю й великою чутливістю".

В тій же книжці читаємо дальше:

„Імператор дуже сміявся з усіх тих казок, якими прикрашують його дитинство й жадну з них не признає за дійсну".

З Брієнської школи Наполєон перейшов до Паризької, де залишився до вісімнаціти літ. Усі професори добачували в ньому надзвичайні здібности, з виїмком одного — грубого Німця Бавера. Молодий Наполєон не робив жадного поступу

в німецькій мові і тому обмежений Німець, який понад усе ставив її, відчував глибоку погорду до нього. Коли одного дня йому сказали, що Наполєон зложив іспит з артилєрії, Бавер зі щирим здивованнєм спитав: „Хиба ж він знає хоч що небудь"? — Як то, відповіли йому, — невже ж вам не відомо, що се найліпший математик з усієї школи? — Що ж з того, — відповів Німець, — я твердо переконаний, що до математики мають здібности тільки дурні". — Пізнійше Наполєон, згадуючи про се, говорив: „Я дуже хотів би знати, чи пан Бавер прожив досить часу, щоби провірити свою думку про мене?"

Слухайте далі.

В Парижи за короля Людвика XIV жив бідний лікар-хірург на прізвище Бірет. Він дуже бідував, бо не був досвідним лікарем і навіть ті нечисленні хорі, що відвідували його, не все платили йому. За те він мав багато вільного часу і зуживав його, граючи на арфі. Тут він дійсно виявляв себе фаховцем. Але музика в родинному кружку рідко може заступити обід, а в домі нашого хірурґа було аж три здорові шлунки, що давалися в знаки, а саме — його жінки й синка. Тому то одного дня бідний Бірет покинув лянцети й баньки, які не могли його прогодувати і постановив заробляти грою на арфі.

Перші проби не були щасливі. З початку він грав на улицях під бальконами палат; потім його запрошували якісь заможні люди; за їх допомогою він найшов собі кількох учеників, яких учив і не бідував далі. Як я вам уже говорив, Бірет мав синка. Хлопчик народився такий слабенький, що для збереженя йому життя батько вживав великих зусиль. Синок ріс, але до школи боялися

його посилати і він учився дома. Між иншим батько вчив його музики а помітивши, що дитина вправлялася у грі з захопленнєм, старався використати його музикальні здібности.

За кілька місяців малий Івась був настілько обізнаний з теорією музики, як і його батько і грав чудово на клявесині (фортепянів тоді ще не було). В осьмім році життя він виступив прилюдно і його привитали як великого артиста. Нарешті почув про нього тодішний король Людвик XIV і забажав його побачити. Івася привезли до двора, де він виконав кілька чужих і своїх творів і знов мав великий успіх так само, як і його батько, що товаришив йому і грав на арфі.

Від того дня доля бувшого хірурґа змінилася цілковито; до нього весь час напливали ученики, як і до малого Івася.

Тепер же я спитаю нашого Генриха, що є фаховцем у музичних справах, чи стрічав він назвиско Бірета між авторами музичних творів?

— Ні, — відповів Генрих, — я ніколи його не зустрічав.

І се не дивно, бо здібности Івана Бірета, що так блискучо виявилися в музиці, раптом звернулися в цілком инший бік. Його не задовольняло весь час стукати по кістяних клявішах, не читати нічого иншого, як гачки, ноти, павзи... Його натура вимагала ще чогось цікавійшого. Він знав, що істнують инші книжки, инша мова і тому за свої маленькі ощадности купував книжки, граматики і захопившись ними, часто забував, що на нього чекає ученик.

Отець Бірета мав доброго приятеля — священника. Сього то пан-отця упросив Іван учити його латини. За короткий час він уже вільно перекла-

дав Віргілія й Ціцерона. Але тоді забаглося йому вчитися греки. Сього він навчився вже сам при помочи якогось старого підручника. Потім прийшла фізика, ботаніка, ґеометрія і ин. Він усе вчився сам, даючи разом із тим лєкції на клявесині, щоб не обтяжувати батька, який в той час не мав уже великого зарібку, бо мода на арфи минула.

Кінець кінців се майбутне музикальне чудо скінчивши вісімнацять літ, постановило зробитися лікарем. Бірет сідав на шкільну лавку освіченійшим, ніж деякі з тодішних учених і в сім літ опісля весь Париж говорив про блискучий іспит на доктора медицини, який зложив Іван Бірет.

Він був найславнійшим лікарем свого часу, редаґував „Науковий Вістник", був членом Академії і написав багато наукових праць.

— Тепер спитаю Павла, чи не чував він коли поміж ученими імени Ноеля Карбонеля?

— Ні, ніколи — відповів Павло.

А я вичитав у старих книгах ось що:

Був собі в Провансії бідний пастух Карбонель. Він умер і лишив по собі сирітку — дванацятьлітного хлопця — Ноеля. Сей хлопчина виявляв таке велике бажаннє вчитися, що сусіди зложили гроші й вислали його до єзуїтської школи. Там він одразу став відзначаючим.

Одного разу приїхав до школи епископ. Цілком зрозуміло, що Ноеля, як ліпшого ученика, викликано. Дитина відповідала з такою певністю на всі питання епископа з усіх мов і предметів, що той побачив у ньому істоту, відзначену Богом і взяв його під свою опіку. Вдячний Ноель узявся ще пильнійше до науки. Коли він знаменито скінчив школу, його вислано до Парижа, де він вступив на медицину. Там він знов відзначився і можна

було з певністю сказати, що між лікарями зявиться правдиве світло. Але одного вечера бажаючи випочити від науки, Ноель пішов до опери і так захопився музикою, яку почув, що від того вечера не думав ні про що инше, як про музику і постановив стати артистом-музиком.

Кілька років потім, Париж почув імя Ноеля Карбонеля, але не як лікаря, а як відомого музика на обою.

Мусите знати, що обой се музичний інструмент, який наближається до сопілки. Південні пастухи виграють на ньому, доглядаючи череди на пасовиску.

Вас здивує, що Ноель хотів зазнати слави, граючи на такім мізернім інструменті? Не дивуйтесь! Памятайте, що Ноель був сином пастуха. Можливо, що батько по смерти лишив йому свій обой, а дитина зберегла його як святиню. Коли йому хотілось подумати про батька, можливо, що виймав він сопілку і старався заграти ті самі пісоньки, які чув від батька. Напевно Ноель узяв свій обой і до Парижа і грав на ньому у вільний час. Коли ж захоплений музикою вернув до дому з театру, можливо, що взяв обой, щоб іще раз послухати мотиви, які лунали в його ухах. Можливо, що не маючи змоги вчитися музики, він задовольняв своє бажаннє, граючи на обою. В кождому разі Ноель Карбонель довів цілому світови, що хотіти — се могти.

Кілька знаних композиторів написали музичні пєси для обою Ноеля Карбонеля. Останні роки життя грав він у паризькій оперовій орхестрі і довший час не мав по собі заступника.

Цікава також доля великого і славного маляря Петра Павла Рубенса.

Своїми здібностями в дитинстві нагадує він Ноеля Карбонеля. Коли мав десять літ, на нього дивилися в школі як на чудо. Весь час цікаві зверталися до нього з пропозиціями перекласти або вірш Гомера, або промову Демостена, або навіть труднійші звороти Тацита. А він тоді був не висший над коліно. В тринацятім році говорив він з однаковою легкістю на семи мовах, знав історію, літературу і багато инших наук. У школі не мав уже що робити.

Тоді його хрестна мати, ґрафиня де Лялєн, запросила його до себе як пажа, щоби тим способом прокласти хлопцеви шлях у висші круги. Рубенс був високий, гарний, амбітний і можна було думати, що він осягне високе становище при дворі.

Але одного дня Павло зникає з величавої палати ґрафині Лялєн. Його довго шукали, поки знайшли в майстерні маляря Октавія Ван-Вієна з олівцем у руці, цілком захопленого рисунками.

Уявіть собі розчарованнє й розпуку рідної й хрестної матері Рубенса, що хотіли бачити його в майбутньому не менше, як ґенералом або послом. Крім того в тодішних часах Рубенсови, як хлопцеви шляхотного походження, не випадало приставати до такого нешляхотного заняття як малярство. Однак Павло виявив велику впертість і не покинув малювання. Свояки подумали, що се діточі примхи, які з часом зникнуть і дали йому спокій. Виявилося пізнійше, що надії на зміни в нахилах Рубенса — завели, бо він чим далі, тим більше захоплювався мистецтвом. Майстер Ван Вієн, відгадавши в Рубенсі великий талант і бачучи, що вже не може його більше нічого навчити, порадив ґрафині де Лялєн вислати хлопця до Італії, щоби міг там удосконалитися.

Зібрано родинну нараду, де постановлено, що подорож до Італії в кождому разі не пошкодить, бо хлопець побачить світа і набереться добрих манєр, які стануть йому в великій пригоді в майбутньому.

Рубенс поїхав до Італії і повернув до дому настільки освіченим і вправним, що досі ще признають у ньому князя малярства.

Не можна одначе сказати, що він не виправдав тих надій, які на нього покладала рідна й хрестна мати. Через ціле життє поводився він, як належить родовитому шляхтичеви, а згодом король доручив йому послованнє. Оповідають, як одного разу його приймали з великою урочистістю при однім королівськім дворі. Якийсь дворянин, несвідомий в мистецьких справах, спитав зневажливо, для кого се робиться стільки клопоту. Йому відповіли, що для пана Павла Рубенса.

— А, памятаю, се якийсь великий пан, що бавиться в маляря, — глузливо сказав дворянин.

— Ні, — заперечили йому, — се маляр, що бавиться в посла.

Бачите з тих прикладів, як хибно ворожити будуччину дитини на підставі її здібностий і як усе потім може змінитися.

Знаний зі своєї хоробрости моряк Турвіль іще в вісімнацятім році життя виглядав солодко як ангел. І коли його свояк князь де ля Рошфуко представив його морському міністрови, просячи прийняти хлопця на корабель, що відходив на боротьбу з піратами[1]), міністер відповів:

— На що нам на воєннім корабли таке ангелятко? Йому красше служити паням при дворі, ніж битися з піратами.

[1]) Морськими розбишаками.

Пізнійше виявилося, наскільки помилився міністер у свойому осуді про Турвіля.

Славний грецький історик Плютарх оповідає, що Фабій Максим, один із найхоробрійших полководців римських, у дитинстві був дурнем і недотепою. Клявдій Желє — відомий маляр, був знаний як правдивий ідіот. Инший маляр, Людвик Караш, що потім утворив школу, з якої вийшла ціла низка славних малярів, у шкільному віці визначувався такою обмеженістю, що товариші назвали його биком. Його перший учитель радив навіть йому покинути зовсім малярство.

Ґретрі — великий композитор, автор опери „Ришард Львине-Серце“ — також не мав успіху в свого першого учителя, що представив його так другому музикови, до якого перейшов Ґретрі: „Посилаю вам одного свого ученика, дуже доброго хлопця, але правдивого осла в музиці“.

Коли Расін читав Корнелеви один із перших своїх творів, старий поет, що мав дуже шляхотний характер і був далекий від заздрости, порадив йому щиро, щоб він не писав траґедій.

Те саме сказав Фонтенель Вольтерови.

Один поет — Микола Буальо — став відомий зі злобних насмішок над своїми сучасниками. А в дитинстві був він такий мягкий і чемний, що рідний батько говорив про нього:

— Кольцьо се такий добрий хлопчик, який ніколи не скаже про нікого злого слова.

А скільки ще прикладів можна було би знайти щоби доказати, як легко помилитися в пророцтвах.

Але вже пізно... До завтра, до вечера.

Другий вечер.

Антін Карéм — Олександер — Лізімах — Яків Феронієр — Карло XII.

Маленька Марія сіла мені на коліна й тихенько прошепотіла, що минулого вечера я ввесь час говорив для її братів, а про неї не подумав.

— Почекай, маленька, говорив я, цілуючи її рожеві личка. Нехай наш Альфонс скаже, що він розуміє під любовю слави.

— Се бажаннє, щоби про когось говорили — поспішно відповів хлопець.

— В такім разі Геростратт, той божевільний, що спалив задля того тільки ефезький храм, який був одним із семи чудес світа, щоби стати відомим, той Геростратт, із твого погляду, зазнав багато слави? А чи ти не змішуєш слави з розголосом?

— Так, так, — щиро признав Альфонс, — любов слави се бажаннє заслужити справедливий подив сучасників і нащадків.

— Добре, а тепер скажи, якими шляхами можна дійти до таких гарних вислідів?

— Перемагати ворогів, відкривати нові землі, притім...

— Вигадувати машини, писати наукові праці, — додав Павло.

— Малювати образи, різьбити гарні статуї, складати вірші, компонувати музику, — сказав Генрих.

— Бути добродієм нещасливих, — прошепотіла Марія.

Юрко мовчав.

— Отже як би ви всі сміялися, коли б довідалися, що стара Ганна, яка щоденно варить обід під доглядом вашої матери, прагне також слави і се в свойому кухонному життю.

Що се можливе, доведе вам отсе оповіданнє.

Почну так, як се буває в старих казках.

Жив собі... але не король, як ви се звичайно думаєте, тільки звичайнісенький тесля. Він мав багато дітий і був дуже бідний. Памятаєте, в казці бідний рубач веде своїх сімох синів до ліса й кидає там. Нашому теслі прийшла також до голови ся думка; мабуть він знав казку про рубача. Коли родина дійшла вже до краю, — батько подумав, що добре було б позбутися дітий. Ріжниця тільки в тому, що рубач відпровадив до ліса всі діти відразу, а тесля постановив відвести їх по одному. Досить сказати, що одного ранку він іще досвіта збудив одного зі своїх синів, що мав коло двацять літ і сказав йому:

— Антоне, вставай, забирай свої лахи, попрощай матір і ходи зі мною.

— Куди підемо, тату? — спитав хлопчик.

— Побачиш! Збирайся скорійше!

Антін устав, поцілував матір і пішов за батьком.

Очевидно тесля не цілком намітив собі, де саме залишити хлопця. Треба знати, що його дуже боліло серце за хлопцем. Тому водив він його довго по полях, запровадив потім до харчівні, де добре почастував. Можливо, що вони проходили б

так і до вечера. Але розум узяв гору і тесля подумав, що дома має ще чотирнацятеро голодних дітий. Отже зайшовши на велику улицю, де було багато людий, він нагло станув і звернувся до сина:

— Антоне, тут попрощаємося на все!

— Як то на все? — повторив Антін, думаючи, що не дочув.

— А так, дитинко. Ти ніколи більше не вернеш до дому, бо я нічого не можу зробити для тебе. Тобі дванацять літ, ти міцний і здоровий. У наш час вправна людина може заробити багато гроший, треба тільки бути розумним. Лиши нас із нашою нуждою і старайся промостити собі шлях у життю. Іди, мій коханий! Мабуть іще сього вечера, або завтра ранком для тебе відчиняться які небудь двері. Іди з Богом!

З сими словами тесля схопив у руки голову хлопчика, стиснув її міцно і поцілував. Потім зник у натовпі. Можете собі уявити Антона, самітного на великій улиці, який зовсім не зрозумів свого батька. Йому здавалося, що Бог цілком покинув його і йому лишається тільки вмерти на дорозі.

Постоявши так у глибокій задумі якийсь час, він хитнув головою і сказав сам до себе:

— Добре, піду собі з Богом!

І пішов вперед, додавши: Побачимо, чи не дійду до чогось!

Куди ж він пішов? На якій улици стояв той дім, що мав гостинно відкрити йому двері? А що, коли се буде тільки завтра? Де ночувати? На сей ряд питань Антін не мав відповіди. Багато хлопців на його місци з плачем почали би звертатися до прохожих, розпитуючи дороги до дому. Але наш Антін був гордий і амбітний. Його гризла більше

инша справа, а саме, що він не знав жадного ремесла та що нічого досі не навчився.

Розважаючи так, він усе посувався наперед, не роздивляючись по боках. Ото він уже за містом, проходить повз брудні харчівні й шинки, де пило, їло й співало багато ріжного народу. Дивлячись крізь вікно, побачив він хлопчика свого віку, що прислугував гостям. Він тоді подумав, що се б і він міг робити й постановив вступити до одної з харчівень. Але довший час шукав він відповідну для себе: в одній за багато було і без нього служби, в другій — господар мав суворий вигляд і т. д. Підійшовши так до одного освітленого вікна, Антін побачив особу, що впала йому до вподоби. Се був грубий, веселий господар, весь у білому. Він весело реготався й жартував зі своїми гостями. Але ще не встиг Антін увійти на салю, як господар, зауваживши його у вікні, вже стояв на порозі.

— Що ти тут робиш? Чекаєш на кого? — спитав.

Бідолах уже на стільки придивився до грубаса, що відповів досить твердо:

— Пане, шукаю заняття. Наколи б ви прийняли мене, я дуже дбав би про те, щоб вас задоволити.

— А що ж ти вмієш?

— Небагато, але навчуся.

— Ти ніколи не услугував при столі?

— Ні, але се не мусить бути трудне — і як що мені покажуть...

— Добре, ходи! Побачимо!

Антін увійшов. Господар, що сидів уже за бюрком, розпитав його тепер докладно.

Навіть гості взяли участь у тому, слухаючи щире оповіданнє хлопчика.

Антін Карéм.

— Зрештою, — сказав грубас, — я тебе приймаю. Починай зі служби на салі; пізнійше ти підеш на кухню. А там уже цілком буде залежати від тебе, щоби навчитися всього того, що там побачиш.

— О, я напевно навчуся, се вам обіцяю, — сказала дитина.

— А тепер, як тебе звуть?

— Антін, пане.

— Так тебе хрестили; але я питаю тебе про прізвище.

— Мій батько звався Карем[1]).

— Карем! Смішне прізвище для майбутнього кухаря, — зареготався господар.

І всі гості також почали сміятися й говорити: Смішне, смішне імя!

— Карем! — закричала маленька Марія, — Антін Карем! Але я вичитала се імя на грубій книжці, яку читає мамця, коли хоче виготовити нову страву. Памятаю, що першого разу, як я прочитала се прізвище, мені видалося воно невідповідним для такої „смачної“ книжки. Невже ж се малий Антін написав її?

— Цілком можливо, бо се „пісне“ імя належало потім до людини, що піднесла свій фах на висоту правдивого мистецтва.

Антін перебув два роки у харчівні і бачучи, що вже не має більше чого вчитися, перейшов зразу як помічник кухаря до великого ресторану в місті, а потім до цукорника Бейлі, що мав тоді великий розголос.

Там відразу пізнали великі здібности Антона і господар ставився до нього з увагою.

---

*) Карем — по французьки значить піст.

Але Антін не думав, що се кінець. Із правдивим захопленнєм до свого фаху почав він його удосконалювати. Отже зайнявся складаннєм взорів для тісточок і тортів. З сією метою вчився він і читав богато, справедливо думаючи, що розум і освіта тільки допоможуть йому в роботі.

Він лишив цікаві спомини, в яких читаємо:

„Маючи сімнацять літ був я вже у пана Бейлі першим тортистом[1]). Господар ставився до мене дуже прихильно і часто давав відпустки для того, щоб я міг піти до музея змалювати взори, або до бібліотеки. Коли він упевнився в моїй штуці, поручив мені виготовленнє тіст і тортів для стола Наполєона. Я працював ночами, але тільки на його службі став я винахідником і його доброта була мені нагородою за всі труди. Зі сльозами на очах залишав я сього доброго чоловіка.“

Антін почав заробляти богато гроший, але йому хотілося слави. Він студіював авторів усіх віків, шукаючи там вказівок що до кухарства, і видав книжку „Старовинна кухня“.

Підчас цісарства у Франції не було ані одних зборів визначнійших людий, або урочистостий, куди не закликали би до роботи Антона Карема.

Між його приятелями можна нарахувати багато відомих людий, між иншим — лікарів, з якими він радився що до поживности потрав.

Вперта праця підірвала його здоровлє і він умер в році 1833, маючи ледви пятьдесять літ.

Скінчивши се оповіданнє, я схилився до уха Марійки і спитав:

— Ну що? Ти задоволена? Тепер не скажеш, що я забув про тебе.

---

[1]) Спеціялістом до печення тортів.

— Ні, — відповіла вона, солодко усміхаючися — і коли виросту, то завжди, читаючи ту книжку Карема, буду думати про бідного малого Антона.

— Що ви там говорите так тихо? — спитав Альфонс.

— А ми питали одно другого, пане цікавий, чи та скромна слава, до якої змагав Антін Карем над своїми горщиками, не ліпша від тої, якої досягається забиванням людий.

— Я не говорю нічого проти, але...

— Але ти не годишся. Що ти скажеш наприклад про римського імператора Марка Аврелія, який хвалився, що забив власноручно девятьсот пятьдесять ворогів?

— О, в сьому тільки життє!

— Господи! — сказала Марія.

— Крім того, — продовжував Альфонс, — воюють не тільки, щоб забивати ворогів, але й щоб боронити свій край і завоювати нові землі. Візьмім Олександра...

— Добре, поговоримо про Олександра, коли ти його назвав. Думаю однак, що ти подивляєш його великі діла тому, бо не знаєш подробиць.

Коли Олександер народився, батько його, македонський король Филип, написав лист до славного тоді грецького вченого Аристотеля, просячи його занятися вихованнєм сина. Знаменитий войовник, що через усе життє дбав про розширюваннє границь своєї держави, Филип хотів зробити зі свого сина людину освічену, але ні слова не згадував про науку воєнного знання. Аристотель узявся радо за вихованнє Олександра, що мав надзвичайні здібности і дуже цікавився науками. Його треба було силоміць відривати від читання поетів і реторів. Щоб не заснути від утоми,

брав він у руку срібну кульку і тримав її над срібною тацою. Коли сон перемагав його, зомліла рука випускала кульку, що падала на тацу з міцним дзеленькотом. Олександер тоді схоплювався і дальше заглублявся в науці.

Аристотелеви здавалося, що вся увага його вихованця звернена на знаннє, але він в скорі переконався, що се не є так.

Варто було надійти новинам про нову перемогу Филипа, як Олександер забував усі свої задачі і кричав із незадоволеннєм: Батько забере мені все! Мені нічого не лишиться вже до завойовування!

І великий фільософ мусів признати, що з Олександра буде тільки завойовник.

Олександер народився в той самий день, коли Геростратт, про якого я вам уже згадував, спалив храм Діяни в Ефезі. Старинні Греки добачали в усьому волю богів і тому ніяк не могли зрозуміти, чому се Діяна, якої храм палав, не вратувала його. Значно пізнійше, коли встановлено, що Олександер народився тої самої ночи, лестуни, що підлабузнювалися до Филипа, пояснювали се недбальство богині тим, що вона була занята народинами Олександра.

Великий історик Плютарх пише також, що підчас пожежі храму всі жреці і пророки, які були під той час в Ефезі, бігали по місті, голосно скаржучись і пророкуючи, що сеї ночи народилося нещастє для Азії.

Дійсно, Олександер був непереможний, а історія його воєн така надзвичайна, що багато разів закидували його історикам фантазію. А чи знаєте, яка була його перша перемога?

Раз приведено з Тесалії для Филипа військового коня, дикого і повного огню. Його називали Букефалом. Король зі своїм двором вийшов на луку, щоби випробувати його. Та ніхто не міг сісти на сього коня, так він бив ногами і ставав дуба. Филип розсердився, що йому привели такого дикого коня і розказав забрати його геть.

Але присутний Олександер вмішався:

— Я спробую погамувати його, бо сі люди нічого не вміють, до того ж вони труси.

Филип з початку уважав сі слова за діточі примхи, але під настирливим натиском сина, нарешті дозволив йому спробувати коня.

Тоді королевич підійшов до звіряти, повернув йому голову проти сонця, бо зауважив, що кінь найбільше лякається своєї тіни. Далі почав промовляти до нього лагідним голосом, потім бачучи, що той гамується, обрав догідну хвилину і скочив на нього. Він не ударив його ні разу і тільки тоді, коли кінь цілком заспокоївся, гукнув на нього і пустився чвалом. Филип бачучи, як син зникає з очий, аж затремтів.

Коли ж Олександер вернув на цілком спокійному коні веселий і задоволений своєю перемогою, Филип обняв його зі сльозами і сказав; „Сину, шукай собі иншого царства — Македонія для тебе за мала“!

Олександрови ще не було двацяти літ, коли він засів на королівськім троні після смерти батька. Він зараз же почав шукати того иншого царства. Красше сказати, що він хотів їх мати всі, не рахуючись із тим, чи мав до того право, чи ні.

Тепер коли починається війна, то винаходиться для неї все якась причина. За часів же Олександра воювали, щоб воювати, забивали людий,

нищили міста, палили цілі країни, щоб тільки завоювати й хвалитися своєю непереможністю. Того ж погляду дотримувався також і Олександер.

Але треба признати, що серед моря крови, яке проляв він, усеж відчувалася його шляхотність. І ся прикмета безумовно була наслідком впливу Аристотеля. Так наприклад, коли він проходив через одно азійське місто на чолі війська, побачив на дорозі старенького жреця, який, не схиляючи перед ним голови, мовчки показував йому рукою на землю. Зацікавлений Олександер спитав, що се значить. Жрець відповів:

— Ніхто не повинен мати більше землі, ніж потребує. І ти відріжняєшся від инших тільки тим, що їздиш по морях і землях, щоби робити людям лихо. Але коли умреш, то дістанеш стільки землі, скільки буде треба на могилу.

Олександер не розгнівався; очевидно сі слова нагадали йому науки Аристотеля.

Другим разом він зявився перед „домом“ чоловіка, який зневажав усі блага сього світа. Сим чоловіком був славний фільософ Діоґен.

Гордий з себе Олександер сказав йому: „Проси, чого хочеш, а я тобі дам!“

— В такім разі не заступай мені сонця! — відповів спокійно фільософ. І Олександер пішов геть, кажучи, що як би він не був Олександром, то хотів би бути Діоґеном.

Иншим разом спіймано пірата і приведено його перед Олександра, який зневажливо звернувся до пійманого, називаючи його розбишакою.

— Ти називаєш мене розбійником тільки тому, що я воюю на однім лишень кораблі і з кількома хоробрими людьми, а тебе іменують завойовником тільки тому, що ти маєш титул короля

і стоїш на чолі тисячі вояків, хоч робиш те саме, що й я!

Чванливість Олександра була безмірна.

Коли в одному далекому поході до невідомих країв змучена армія одмовилась іти далі, Олександер мусів погодитися з тим і повернути назад. Але щоб мешканці тих країв уявляли собі його самого, всіх його людий і навіть звірят за щось надзвичайне, наказав виставити величезний табор, тричі більший, ніж попередній. оточив його окопами в пятьдесять стіп глибиною і десять — шириною. В кождому з наметів полишено ліжка на півосьма стопи довжини, а для коний виготовлено жолоби два рази більші, ніж звичайні. І се все тільки для слави!

Незадовго прийшло йому до голови, що він є сином Зевеса і що тому має право на божеські почести. Бажаючи йому прислужитися, один дворянин запропонував усім урядити богослуженнє на честь Олександра. Але один фільософ Калістен, свояк Аристотеля, що був при молодому царю для порад, став противитися сьому і сказав: Правда, що Олександер найбільший з усіх царів і завойовників, але він не бог.

Олександер стояв у той час за завісою і чув усе. Ніколи не подарував він сієї правди Калістенови. Коли пізнійше відкрито змову проти Олександра, Калістена заарештовано тільки за знайомство з провідником змови і кинено до вязниці. Там піддано його страшним мукам, щоб видобути від нього признання, але він відважно терпів і не сказав нічого, щоб звільнитися.

Лізимах — один із його учеників, дав йому нарешті отрути, щоби позбавити його тих страждань.

Довідавшись про се Олександер наказав кинути юнака голодному льву. Обвинуваченого виведено на арену і випущено проти нього лютого звіря. Але ледви Лізимах побачив, що лев зближається до нього, огорнув праву руку в свій плащ, кинувся на льва, всадив йому руку глибоко в пащу і вирвав йому язик, від чого лев згинув.

Кажуть, що сей доказ неустрашимости так захопив Олександра, що він простив Лізимахови і навіть став його приятелем. Але все одно: Калістен згинув і тільки тому, що не хотів признати Олександра за бога.

Лізимах пішов у гору, став навіть одним із найулюбленійших полководців Олександра. По смерти Олександра був навіть чотири роки королем Македонським.

Але заздрість його ворогів допровадила до війни, в якій Лізимаха забито. Кажуть, що остання битва, де загинув Лізимах, була така люта, що між купами тіл знайшли короля лишень тому, що при його тілі сидів невеличкий песик, який слідував скрізь за ним.

Для порівнання з Олександром хочу оповісти вам іще одну маленьку історію.

Се було в однім маленькім французькім селі. Жив собі там селянин і мав синка й маленьку донечку. Хлопчикови було одинацять літ, хоч виглядав на вісім, а дівчинка лежала ще в колисці.

В той час слово в о в к було страшне не тільки для дітий. Вовків було тоді богато і зимою вони наважувалися забігати навіть до села. Отже малий Яків Феронієр, як звали хлопчика, цікавився дуже, якби то можна позабивати всіх вовків, щоб не шкодили. Він був відважним хлопчиною, тому одного вечера звернувся до батька в сій справі.

Лізимах.

Отець подумав, що се тільки хлопяча зухвалість і тому відповів жартом:

— Найпевнійше ти забєш вовка так: Коли він нападе на тебе з отвореною пащекою, чим скорше кидайся на нього, встромляй руку в пащеку як найдальше, аж до хвоста, ухопи за хвіст і тоді обернеш вовка на виворіть, як панчоху. Тут йому й кінець буде!

— Добре, — трохи непевно зауважив Яків, — але я думаю, що моя рука за коротка, щоб я досягнув до хвоста.

— В такім разі отвори пястук і затули вовкови горло так, щоб він задусився.

По сій розмові вони розійшлися, — батько сміючись, а син задуманий.

Зима того року була люта, вовки ходили чередами, бо скаженіли з голоду.

Якось трафилося, що родичі Якова вийшли з дому, лишаючи його з сестрою. Двері не були добре зачинені і от щось стукнуло в сінях, до покою швидким кроком вбігає вовк і скаче просто до колиски... Відважний Яків відразу пригадав собі батьківську пораду, кинувся до вовка, що вищирився на нього, всадив йому пястук до горла й ухопивши другою рукою за карк, став тиснути руку глибше в горло. Довго боролися вони, нарешті звір упав задушений, а хлопчик від утоми й хвильовання зомлів і впав поруч.

Незадовго надійшли родичі і застали на підлозі сина й вовка. Коли хлопчик опамятався, то перше, що спитав, було: Чи не зїв вовк сестрички.

Мабуть я трохи відійшов від свого пляну оповідаючи вам про сього хлопчика, якого єдине геройство була перемога над вовком для оборони життя сестри.

Яків Феронієр.

Але чи не за багато пишуть про Олександра, що пролляв море крови тільки длятого, щоби ратувати від смерти своє імя?

Славний французький поет Микола Буальо в своїх віршах каже про Олександра, що він був небезпечно божевільним і колиб у ті часи існували доми для божевільних у Македонії, то він певно сидів би там.

Коли король шведський Карло XII (сам великий войовник) перечитав сі вірші, то подер сторінку, на якій вони були надруковані. Він видко забув, що існувало на світі більше примірників сеї книжки — а в тім думка поета Буаля була згідна з думками кождого чоловіка, що думав глибше.

Не роблю сим одначе ніяких докорів Альфонсови...

Але... добра ніч, діти!

Третій вечер.

Баярд — Барра — Д'Асса — Друо — Ляпляс — Д'Алямберт — Вуатір — Карраші — Сикст V — Адріян IV — Дельфіна Ґай — Аміо — Сорбон — Фальконет — Антін Лєбель.

Бачучи сього вечера Альфонса зі схиленим чолом і сумним поглядом, я відразу зрозумів, що він має до мене жаль за неповагу до його улюбленого героя.

— Твоє, — сказав я йому, — незадоволеннє несправедливе. В кождому культурному товаристві люде можуть свобідно висловлюватися. Коли ж би всі сварилися через неоднодумність...

Альфонс зупинив мене:

— Ти злої думки про мене. Не маю нічого проти тебе тому, що ти щиро сказав те, що думав. Я зовсім не ображений, а вчера навіть богато думав про тих людий, що воюють тільки задля слави і вважаю всі твої слова правдивими. Тільки тепер боюся, що не співчуваючи воякам, ти не будеш більше про них оповідати.

Я протягнув руку доброму хлопцеви, попросив у нього вибачення за свої хибні думки і сказав, що не признаючи взагалі вбивства одних людий другими, все ж таки відріжняю героя, що боро-

нить справедливу справу від дикуна-варвара, який вбиває холоднокровно для рабунку.

Окрім того минули вже часи, коли ставили понад усе брутальну силу. Ми далеко відійшли від епохи, коли молодий Баярд, що заслужив на ім'я „лицаря без страху й докору", був цілком задоволений зі своєї освіти, бо навчився виразно підписувати своє ім'я. Тепер зустрічаємо часто героїзм, який походить не від фізичної сили, але від шляхотного серця. Візьмім Йосифа Барра. Мав він дванацять літ і був тамбором у републиканськім війську. Одного дня окружили його королівські жовніри.

— Кричи: Нехай живе король! — сказали вони йому, а ми не забємо тебе. — І двацять рушниць звернено на нього. „Нехай живе република!" крикнув хоробрий хлопець і в туж мить упав прошитий кулями. Сей хлопчик маючи десять літ зголосився до війська, щоб улегшити життє матери і всі свої гроші надсилав їй.

Ся героїчна смерть не є одинокою. З трицять літ перед тим Людвик д'Асса, капітан Овернського полку королівської армії, віддалився від свого відділу на розвідку. Нагло схопили його Німці і загрозили вбити, коли він крикне. Але д'Асса не зважав на сю погрозу; він думав тільки про своїх жовнірів, що мали загинути під несподіваним натиском ворога.

— До мене, Овернці, перед нами вороги! — крикнув із цілої сили. Німці зараз же вбили його.

Літом 1791 року почалася у Франції ціла низка воєн, яка тягнулася двацять пять літ. В салі магістрату міста Мецу славний вчений Ляпляс переводив іспити з математики для юнаків, що мали вступити до артилєрійської школи.

Иосиф Барра.

Тому що вимагано солідного знання, до іспитів зголосилися лишень діти заможних батьків. Але підчас засідання увійшов до салі сімнацятьлітний хлопчина. Убраннє його було з грубого сірого сукна; у руках мав він велику грубу палицю, а на чоботях багато пороху. Можна було думати, що він прийшов з далека. Всі здивовано подивилися на нього, особливо коли він сміливо пройшов наперед і сів між кандидатами до іспитів. Усі були певні, що він дістався до салі через помилку. Те саме думав і Ляпляс, який перервав іспит і зауважив хлопцеви, що він певно не знає, де вступив.

— Перепрошую, — відповів той, — я записаний на листу кандидатів і прийшов складати іспит.

— Ваше імя?

— Антін Друо, з Нансі.

Ляпляс переглянув листу і найшовши його, сказав йому чекати свєєї черги.

Нарешті викликано його і тоді побачили, або скорійше почули чудо! Не тільки він відповідав без вагання на всі питання, що стояли в програмі, але знав багато більше, бо зацікавлений Ляпляс хотів переконатися, де кінчається знаннє Друота. Тоді вчений засоромлений, що судив поверховно хлопця, зійшов із катедри, підступив до нього і щиро обняв. Опісля Антонови, якого з початку взяли за дурненького мужичка, улаштували правдиву овацію і винесли з салі на руках.

Багато літ потім Ляпляс говорив Наполєонови I: „Я ніколи не бачив нічого більше вражаючого, як вступний іспит вашого адютанта Друота".

Та щирість, з якою Ляпляс обіймав Антона Друота, стане ще зрозумілійша, коли пригадаємо собі, що славний вчений також походив із селян.

Симон Ляпляс народився в маленькім нормандськім селі в дуже бідній родині. Із великими жертвами віддали родичі Симона до парохіяльної школи. Там виявив він одначе такі здібности, що в той час, як його товариші були в початкових клясах, він знав усе, чого міг його навчити учитель. Бачучи се родичі порішили дати йому змогу далі вчитися.

В середній школі натрафив він якось на математичні твори і від того часу ніщо більше не цікавило його, як математика. Треба сказати, що родичі Симона готовили його на священника. Але мусіли вони від сього відмовитися і девятнацятьлітний Ляпляс їде до Парижа.

Він мав з собою кілька листів до відомого тоді вченого-академіка, в яких рекомендовано його як дуже здібного математика і чесного хлопця. Тому молодий Ляпляс був певний, що справа налагоджена і йому нема про те що більше думати. Але показалося, що нема жадної змоги особисто побачити вченого, навіть після того, як доручено йому листи.

Що тоді робить Ляпляс? Думаєте, що пише благальні просьби? Ні, навпаки: він надіслав ученому листа, але... з головними принципами механіки.

І вже на другий день дістав відповідь: „Пане, ви бачили, що я не зважаю на рекомендації. Але ви самі себе так добре зарекомендували, що моя поміч для вас запевнена. Чекаю на вас, приходіть".

І двері вченого відчинилися перед Ляплясом. А кілька день по їх першому побаченню, Ляпляса іменовано професором математики у військовій школі. Йому тоді ще не було девятнацять літ.

Відповідь, яку дістав Ляпляс від ученого, була підписана прозвищем Д'Алямберта. Але се не було

правдиве імя його, бо він називався Іван Лє-Ронд. Чому Іван Лє-Ронд? Бо його немовлятком підкинено одної ночи (в падолисті 1717 р.) під двері церкви св. Івана Лє-Ронда в Парижи.

Люди, що знайшли його, віднесли немовля до комісара поліції, а той, надавши йому імя церкви, де його знайдено, задумав відіслати дитину до притулку. Та якраз тоді одна бідна жінка скляра згодилася взяти немовля за своє.

Дитина знайшла в сій добрій жінці правдиву матір. Хлопчина виявив скоро такі великі здібности, що в десятім році життя учитель, якого принято до нього, відмовився продовжувати з ним науку, кажучи, що вже більше нічого не може йому дати. Тоді він вступає до середної школи, яку кінчить маючи тринацять літ. У двацять другім році життя стає членом Академії наук за фізичні й математичні праці, оголошені друком.

Коли він став славним, його рідна мати, пані високого походження, захотіла його взяти назад до себе. Та він відмовився, кажучи, що не знає иншої матери, крім бідної жінки, що його виховала. Для неї був він ніжним і відданим сином.

Але ж я віддалився від свого оповідання про Антона Друота. Він був третім із дванацяти синів бідного пекаря в Нансі. Можете зрозуміти, що такий бідолаха не міг дати належитої освіти своїм дітям. Тому Антін умів тільки читати й писати, бо мусів допомагати батькови в роботі. Та він не жалувався на те, тільки одного дня постановив, що тяжка праця не мусить гнобити його розуму. Отже кожду вільну хвилинку присвячує книжкам І як же він їх ковтав? Тому, що не мав гроший на закупно потрібних підручників, мусів позичати

їх у товаришів на пару день. Але се виставало йому на те, щоб затямити їх зміст, або відписати.

Сю жадобу науки зауважив один старенький професор і почав допомагати Антонови вказівками, а по части й книжками.

Вийшло так, що місячи тісто й пильнуючи хліба в печі, Антін навчився значно більше, як міг би навчитися в школі. Він скінчив саме сімнацять літ, коли оголошено іспити в Мецу.

Захопившись ідеєю скласти їх, Антін оповів про се родичам.

— Маєш рацію, — сказав йому отець — хто не ризикує — то не виграє. Як що тобі не поведеться, вернеш назад до пекарні.

— Іди, мій Антоне, — сказала мати — і нехай Бог тебе береже.

Тоді Антін написав до комісії, щоб його вписали на листу кандидатів.

Треба було йти пішки тринацять миль із Нансі до Мецу, тому Антонови купили нові чоботи та дали шість франків на дорогу. З купи патиків вибрав собі кий і з сими манатками вирушив, щоби бути приняттим до військової школи, ні... я милюся, для того, щоби стати славою французького війська.

Підчас війни Антін Друот був дуже справним начальником і хоробрим вояком. Підчас мира виявляв надзвичайні державно-господарчі здібности. Так написав він знаменитий реферат у справі металевого промислу.

Попавши на високе становище при цісарському дворі, не знизився до підлабузнювання Наполєонови, як то робило богато инших двораків.

Одного дня грав він із Наполєоном у мяча (тоді розповсюднена гра). Цісар не любив програвати і всі дбали про те, щоб йому піддаватися.

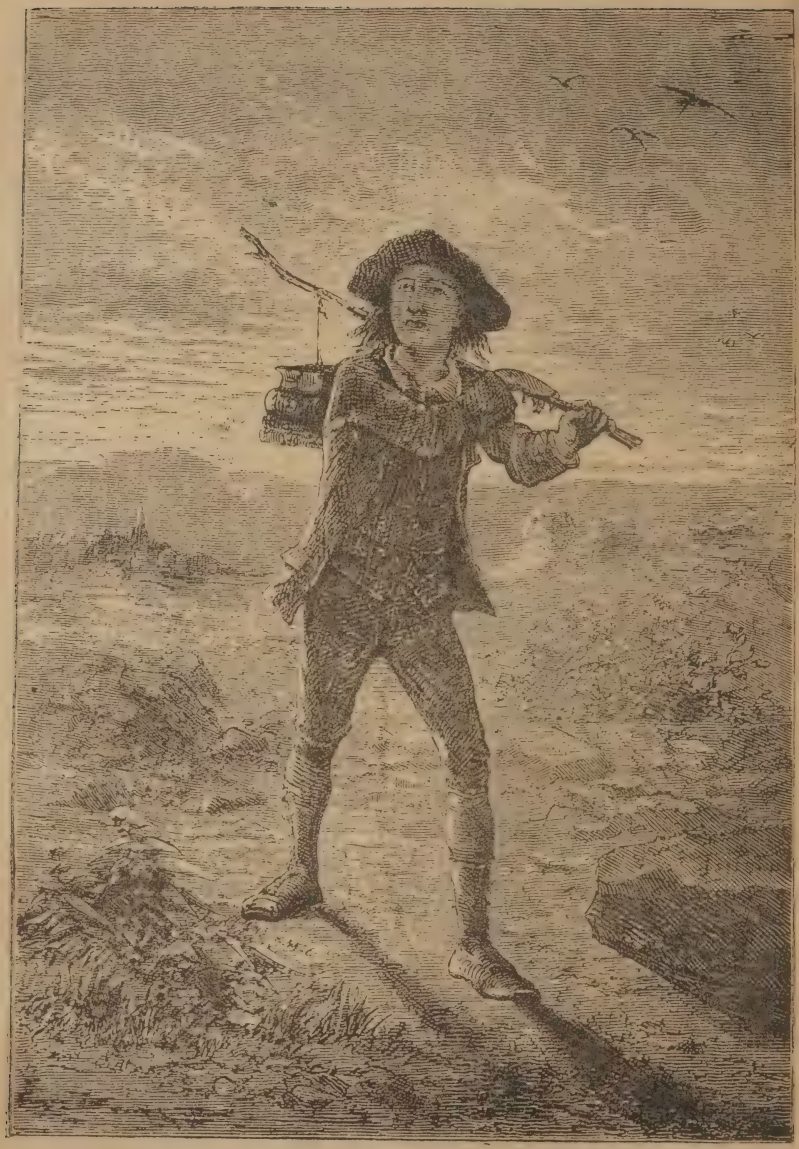

Антін Друо.

Бували такі випадки, коли Наполєон, не маючи змоги виграти, навіть шахрував. — Великі люди мають також свої маленькі хиби!

Отже граючи з Друотом, програвав він увесь час. Нарешті з гнівом сказав:

— Як же то так, Друоте, що з вами я ніколи не виграю?

— Чого ж ви хочете, Ваша Високосте, адже в сій грі не можна шахрувати! — відповів простодушно Друо.

В приватнім життю Друо зістав усе таким же простим і невибагливим, яким був у Нансі.

Наполєон у своїх споминах, які писав уже на острові св. Олени, каже про нього: „Він міг би жити за сорок су[1]) денно".

Але й цісар грубо милився, бо в розмові зі своїми приятелями Друо сказав: „Я цілком буду задоволений, маючи двацять чотири су денно".

Говорячи про своє життє, Друо казав:

— Мене завжди підтримувало се, що я ніколи не боявся ані біди, ані смерти.

На старости переїхав він до Нансі, де займався наукою й господарством. Також багато допомагав бідним. Одного разу відпоров золоті ґальони від свого військового одягу, щоб віддати якомусь бідакови. Коли ж один з його сестрінців зауважив, що сей одяг є найціннійшою спадщиною його дітий, Друо сказав: „Я зробив се тому, щоб ви ніколи не забували, що ваш дід був звичайним пекарем". Друо ніколи не стидався свого походження.

Не так се було з письменником Вуатіром. Той був сином шинкаря, але дійшовши до слави, бував дуже збентежений, коли при ньому згадували його батька.

---

[1]) Су — дрібна монета.

Фелікс Переті.

Якийсь дотепний шляхтич, зауваживши се, сказав йому одного разу:

— Дивна річ, вино, яке завсіди всіх розвеселяє, ділає дуже зле на Вуатіра".

Брати Авґустин і Ганібаль Караші — обидва відомі малярі, були синами звичайного кравця. Коли вони вже здобули великий розголос, Авґустин почав провадити веселе життє і знайомився тільки з заможними та впливовими людьми. Ганібаль, навпаки вів скромне життє і не був таким гордим.

Якось раз прийшов Авґустин до брата й почав робити йому закиди, що не випадає йому вести таке непомітне життє.

Ганібаль мовчки слухав і рисував щось на клаптику паперу. Коли Авґустин скінчив: — Дивися, — сказав йому брат — ось моя відповідь. І показав свій рисунок, який представляв бідного старенького кравця, їх батька, при роботі.

Фелікс Переті походив із дуже бідної селянської родини. Його вважали за такого дурня, що доручили йому пасти, навіть не корови й вівці, але... безроги!

Отже коли сидів він одного дня зі своїми свинками край дороги, зблизився до нього якийсь подорожний монах і спитав о дорогу. Хлопець показав, куди треба їхати і зробив на монаха таке добре враженнє своїм розумом, що той з місця звернувся до його родичів із просьбою пустити хлопця з ним для науки. Ті охотно згодилися.

Фелікс не завів надій монаха. У тринацятім році життя вступає в орден, стає потім професором теольоґії, далі ґенералом свого ордену, пізнійше архіепископом, ще далі кардиналом, а на кінець папою Сикстом Пятим.

Коли він уже займав се високе становище, приїхала до нього його сестра. Але вона думала, що мусить убратися в богату сукню. Коли ж Фелікс побачив її, то відмовився признати її за сестру, кажучи, що його сестра є звичайною селянкою, а не панею. І тільки коли вона перебралася назад у селянську одіж, він приняв її.

Чотириста літ перед вибором Фелікса Перетія папою Сикстом V жив в Анґлії бідний чоловік на ім'я Брекспір, удовець із сином. Він нанявся послугачем до монастиря Св. Альбана, а потім став там монахом. Але орден приймаючи на монаха отця, відмовився прийняти сина, як дуже нездібного до науки. І хлопчик, лишившись без притулку, пішов у світ за очи. Деколи жебрав, деколи наймався на роботу, і нарешті дійшов аж до Авіньону. Тут він за прикладом батька вступив на службу до монастиря Св. Руфа. Там до нього віднеслися красше і навіть почали його вчити. Він так добре скористав із науки, що скоро став найбільше освіченим у своїм окруженню. Його вибрано настоятелем. Але швидко монахи пожалкували, що вибрали його ігуменом. Невідомо, чи тут грала ролю заздрість, чи те, що новий настоятель запровадив дуже гострі правила, досить, що монахи вислали до папи жалобу на свого ж обранця.

Евген III, що був тоді папою, завізвав до себе Брекспіра для переслухання. І не тільки він не покарав його та не завернув назад до незадоволених монахів, але лишив його при своїй особі й іменував кардиналом.

По смерти Евгена III, який народився в Пізі, кардинали обрали папою Анастазія IV, уродженого в Римі. Коли ж і він умер, обрано Брекспіра, одинокого з усіх осіб, що займали коли небудь пап-

ський престіл, який народився в Анґлії. Се був один із найвидатнійших князів церкви, відомий як папа Адріян IV.

Коли король анґлійський Генрих II, надіслав посольство до папи Адріяна IV, витаючи його, два монахи з монастиря св. Альбана прилучилися до нього. Вони везли богаті дарунки новому папі.

Ті, що колись замкнули двері перед бідним хлопчиком, боялися тепер його пімсти й хотіли запобігти лихови дарами.

Адріян ласкаво приняв монахів, але рішучо відмовився від дарів, кажучи, що монастир за бідний і він не може зменшувати його майна.

Коли ж монахи почали запевнювати, що монастир зовсім не бідний, що він має великі маєтки, Адріян сказав:

— Не кажіть мені сього, бо я добре знаю, що монастир бідний. Я се знаю найкрасше, бо одного разу трафилося мені попросити в монахів стареньку свитину, щоби прикритися і мені відмовили.

Тільки сим способом Адріян IV дозволив собі пригадати монахам своє нещасливе дитинство.

Як протилежність тим людям, що народившись у простому осередку, стидаються його й ховають своє походженнє, поставимо тих, що навпаки мають славних предків і самі не зробивши нічого видатного, пишаються блискучим родом.

З трицять літ тому в однім із паризьких сальонів ішла розмова про предків. Усі присутні старалися один перед другим нарахувати як найбільше голосних імен у свому роді.

Серед сієї правдивої битви за предками пролунав несподівано голос молодої дівчини:

— А я також маю чим похвалитися, бо один із моїх предків походить із родини Перетія.

— З родини папи Сикста V, — поправили її.

— Ні, з родини Фелікса Перетія, пастуха свиний, — відказала дівчина. По сих словах розмова зараз же змінилася.

Молода дівчина, що так поглузувала з людської гордости, називалася Дельфіна Ґай; в подружю звалася вона Жірарден.

Слава Богу, що тепер люди освічені цілком не стісняються своїм скромним походженнєм.

Яків Аміо, славетний перекладач Плютарха (грецький історик, про якого я ще згадаю), був сином римаря.

Одного разу зробив він якусь маленьку шкоду і боявся вернути до дому, де на нього чекала заслужена кара.

Без гроший, в розпуці, зле убраний, пішов він дорогою до Орлєану. Трицять годин пройшов він майже без спочинку й нарешті впав виснажений на дорозі. Подорожний їздець узяв його до себе на коня і завіз до шпиталю в Орлєані.

Там його лічили відпочинком і доброю їдою, а потім дали трошки гроший і відіслали з поворотом до батька.

Але Яків не вернув до родичів, бо лякався їх гніву. Пішов він до Парижа і там лишився. Заробляв по трохи, виконуючи ріжні доручення і часто бував коло одної школи. Якась заможна пані звернула увагу на його ввічливість і лагідну вдачу й поручила йому відпроваджувати щоденно до школи її дітий. Там він бував присутний на лєкціях своїх панів; там відчув великий потяг до науки і через міцну волю, ощадженнє гроший на закупно книжок і пильність досяг того, що

Яків Аміо.

зовсім молодим зайняв помітне місце між ученими того часу.

Пізнійше, коли через свої наукові праці став заможним, Яків Аміо записав дванацять тисяч су Орлеанському шпиталеви в подяку за ті дванацять су, які йому дали колись на дорогу.

Триста літ перед Яковом Аміотом іще один хлопчик, Роберт Сорбон, прийшов без гроший до Парижа. Без усякої підтримки, завдяки тільки своїй праці, став він із початку доктором теольогії, а потім капеляном і сповідником короля Людвика IX.

Памятаючи труднощі, з якими йому прийшлося боротися в дитинстві, Роберт Сорбон відкрив у Парижи школу для бідних учеників. Сю школу з початку так і звали „бідний колеж", а професорів, що там учили, „бідними учителями". Але пізнійше школа прийняла імя свого фундатора й стала зватися „Сорбоною", себ то домом Сорбона. Всі ми тепер знаємо, який се дім і яке мав значіннє для розвитку французької науки й літератури.

Одного разу російська цариця Катерина II, захотіла відзначити ордером різьбаря Франца Фальконета, що в той час різьбив у Петербурзі статую Петра Великого. Сей ордер надавав право властителеви на титул „високородіє".

— Її Величність не могла обрати нічого красшого, — сказав Фальконет офіцерови, що привіз йому наказ цариці, — бо я дійсно високо народився — аж на стриху!

Се переказали Катерині і вона на другий же день приїхала до майстерні різьбаря. Коли надивилася досить на працю Фальконета й висловила йому з сього приводу велике задоволеннє, то по-

просила оповісти їй історію його життя, „бо — додала вона, — я не думаю, щоб високе народженнє, про яке ви так щиро згадали, сприяло вашому успіхови в мистецтві".

— Ваша Величність дуже ласкаві, що питають мене, але разом із тим дозволю собі зауважити, що бідність моїх родичів не перешкодила мені стати артистом, навпаки...

— Як то так? — спитала здивовано цариця.

— Мушу сказати Вашій Величности, що татко й мама Фальконети...

Тут артист зупинився, бо побачив усміх Катерини.

— Даруйте мені, — сказав, — сю простоту мови, але я їх завсіди так звав; зову й тепер так, коли буваю коло них у Парижи. Отже татко й мамця Фальконети, хоч прості й бідні люди, що з трудом заробляли на хліб, признавали освіту, а також розуміли, що є ще багато почесних фахів і поза механічними.

Тому то посилали вони мене до школи, аж поки я не навчився порядно читати й писати без блудів. Потім же почали думати, чого мене далі вчити. Щоб полагодити сю справу в найліпший спосіб, постановили уважати, до чого я маю охоту. Якраз тоді збудилося в мені бажаннє ліпити з глини або різьбити з дерева, або з чого-будь усі предмети, що впадали мені в око. З початку родичі не дуже на се вважали, але одного разу я виліпив голову одного старця, який часто проходив повз наш дім. Подібність була велика й сього вечера родичі відбули нараду, на яку запрошено також кількох сусідів.

Їм здавалося, що моє званнє виявилось недвозначно та що тепер треба за всяку ціну дати

йому змогу розвиватися. Постанова була одноголосна.

— Се більш за все дотикає мене і я приміщу малого так, що йому лишиться тільки добре заховуватися, щоби сподобатися, — сказав цирульник, великий приятель батька. З тими словами він вийшов. Дійсно другого дня ранком цирульник прийшов по мене і пів години пізнійше, завдяки „портретови", якого теж показано, я зістав прийнятий до ..... фабриканта, що виробляв голови для перук!!

При тім зазначено, що я мушу чотири роки бути термінатором. І я дійсно через чотири роки з раня до вечера різьбив голови для перук.

Але скінчивши обовязкову працю, я не вважав потрібним спати весь час до ранку й часом ліпив із глини що будь, або рисував зі зразків, які купував за заощаджені гроші.

Маючи шіснацять літ побачив я перший раз різьбу відомого різьбаря Лємуана. Тодіж почув я, що се добрий і великодушний чоловік. Я постановив піти до нього і взяв зі собою зразки ліплення з глини й рисунки.

Великий артист прийняв мене дуже привітно. Він не тільки взяв мене за свого ученика, але й давав гроші на мої потреби. Від того часу мені було треба тільки працювати, щоб дійти до чести, яку мені робить Ваша Величність, слухаючи сю історію".

Фальконет забув додати в своїм оповіданню, що години, які він уривав від сну, уживав не тільки на різьбу й рисунки, але й пильно доповнював у них свою освіту. Тому то крім чудових статуй, лишив сей талановитий артист іще свої праці й переклади авторів що до різьби.

Перенесемося з Петербурга до Версалю й заглянемо до робітні Д'Аведа, маляря короля Людвика XV.

Там знаходяться три особи: Король Людвик XV, що позує до портрету, маляр Д'Авед і молодий чоловік коло двацять двох літ. Він стоїть за малярем і подає йому, в міру потреби, то пензель, то фарби.

По способі заховування можна відразу зрозуміти, що юнак не є звичайним послугачем і що між ним і малярем істнує ще якийсь звязок.

Д'Авед працює мовчки, його помічник також. Чути тільки, як треться пензель о полотно, і як король перевертає сторінки якогось рукопису. Здавалося, що зміст сього зшитка дуже непокоїть його. Нагло він сказав.

— Слухай но, Аведе, зробися на хвилинку моїм дорадником, скажи свою думку що до сього закону, який принесено мені нині до підпису.

Маляр видивився на короля зі здивованнєм і почував страшне заклопотаннє.

Король продовжував:

— Се закон про підвисшеннє податків на селян. У кількох словах я перекажу тобі його зміст.

— Ваша Величносте, почав благаючо маляр — увільніть мене!

Король усміхнувся.

Бачучи се, молодий чоловік, про якого ми згадували, очевидно схвильований безпомічністю свого учителя, заговорив гостро й голосно:

— Новий податок на селян! Але, Ваша Величносте, коли б ви знали так, як я селянську нужду... ви відкинули б сей закон!

Юнак раптом перервав свою мову і бачучи зіритований погляд короля, обернувся й швидко пішов до дверий.

Коли він вийшов:

— Що се за один? — спитав король маляря — се певно ваш послугач, що розтирає фарби?

— Перепрошую Вашу Величність, — відповів Д'Авед, до якого повернула свідомість того, що зайшло, — се мій ученик, до того ж найкрасший і такий здібний, що напевно причиниться своїми творами до слави вашого панування. Але який би він не був талановитий, се не зменшує його вини перед Вашою Величністю і я просив би дуже вважати його відзив тільки за вияв юнацької нерозважности.

— Як він зветься?

— Антін Лєбель; він тільки що дістав першу нагороду в Академії за малярство.

— Звідки він родом?

— З села Монтро в Шампанії.

— Певно жив між селянами? А мабуть він і народився серед них?

— Так, і ще в найбіднійшій родині.

— Як же став він вашим учеником?

— Се довга історія, але за дозволом Вашої Величности, я її зараз подам. Мати його овдовіла, коли Антонови було лишень десять літ. Вона була пряхою й заробляла на нужденне життє доставляючи пряжу на фабрики в містах Шомоні і Лянґрі.

Отже їй було тяжко працювати на двоїх і коли Антін трошки підріс, вона заставила його також прясти.

Бідак, що любив так поля й ліси, де цілими днями збирав цвіти й ягоди, був приневолений крутити цілими днями веретено. Чи се не страждання?!

Цілком зрозуміло, що хлопчик зненавидів свою працю й користав із кождого випадку, щоби втікти.

До сього треба ще додати, що він божевільно захоплювався рисованнєм вуглем на стінах, скелях і каміннях усього того, що бачив. Часто також бачили його в церкві, як клячав на колінах перед іконою. Тому вважали його за дуже побожного. Але хлопчик не молився, він роздивлявся, як той або другий образ зроблений. Се я вам кажу, Ваша Величносте, щоб ви зрозуміли, як мусів мучитися Антін, сидячи при веретені. Три роки працював він понад силу і часто втікав на цілий день до вечера. В такі дні він не їв нічого, крім тих ягід або овочів, які знаходив у лісі.

Проте скільки гарних образів лишалося на сусідних парканах і скелях!

Одного разу вдова постановила замкнути сина в кімнаті, щоб не міг утікти. Йому було коло пятнацять років.

Антін не сперечався і весь час свого увязнення використав на рисуваннє вуглем на стінах кімнати. Коли ж мати випустила його, сказав:

— Мамо, я за великий, щоб ви мене годували, але разом із тим прясти більше не хочу. Тому не турбуйтеся, коли не побачите мене довший час. Я покидаю вас тому, що кохаю. Коли розбогатію, верну до вас. До побачення, мамо!

Мати хотіла його затримати, але даремно. Так одного дня опинився наш Антін у Парижи.

Там його природні здібности до рисования не могли придатися, а жити треба було. Тому перепробувавши кілька занять, обрав, як найзручнійше для себе, бо залишало йому вільний час для рисунків — ремесло чистильника черевиків.

Сідав він при виході з Нового Мосту і коли назбирав кілька потрібних йому су, починав обхід

церков і музеїв, де старався відрисувати те, що найбільше подобалось.

Ваша Величність знають, що мій дім стоїть проти Нового Мосту. Коли одного разу карита Вашої Величности спинилася перед моїми дверима, нарід зібрався й почав говорити, що тут жиє якийсь славний маляр.

Почувши се наш малий чистильник черевиків укладає плян зазнакомлення зі мною. На другий день стає він коло дверий і чекає на мій вихід. Коли я пішов на прохід, він підійшов і попросив брати його на посилки в разі потреби. Мені він сподобався і я йому се обіцяв.

Одного ранку післав я його з листом до приятеля з тим, щоби приніс мені відповідь. Антін скоро вернув. Я був у своїй робітні при праці. Діставши відповідь, я забув за хлопця. Тільки обернувшися по якусь річ, побачив я його, як розглядав один краєвид, що я недавно намалював і де вмістив, з памяти, кілька коров.

— Ну, як же тобі подобається сей образ? — спитав я його, скорше для того, щоб він віддалився.

— Він цілком добрий, — відповів хлопець — тільки голова корови зле зроблена.

— Якто зле? Чи ти на сьому розумієшся?

— Я стільки бачив коров, що добре знаю, які вони мають голови.

І поки я зі здивованнєм слухав, він вийняв із кишені кавалок вугля, схилився над аркушем паперу, який випав із мого мальбрету[1]) і в кілька рухів нарисував дуже гарно голову корови, кажучи:

---

[1]) Підставка, на якій малярі розпинали папір.

— Ось як виглядає голова корови!

Мушу признати, що він мав рацію. Від того часу Антін Лєбель став моїм учеником.

Маляр скінчив, а король сидів задуманий, потім покликав свого вартового офіцера й казав відшукати й привести перед нього того юнака, що звідси вийшов.

Опісля звернувся до маляря:

— А вам я передам двацять пять золотих для нього.

— В такім разі, — сказав Д'Авед, — бідна мати Антона дістане цілий скарб.

— Як-то, не розумію? — відповів король.

— Я хочу сказати, що всі гроші, які Ваша Величність так щедро дають Антонови, будуть вислані його матері, бо він хоче заробляти тільки для полегшення її стану.

При сих словах двері відчинилися і збентежений Антін станув на порозі. Він увесь час сидів у сусідній салі, тремтячи від нетерпіння, щоби довідатися про наслідок своїх слів.

— Пане Лєбель, — сказав король — ви не закінчили своєї думки, прошу вас продовжувати.

Антін, що не міг нічого зрозуміти, хотів і не міг заговорити.

— Ну щож! Може ви забули, що се була за фраза? Ви мені сказали, що на вашу думку, закон треба відкинути. Чи не так?

— Ваша Величносте... прошепотів Антін, але ще не міг говорити.

Тоді король подав йому зшиток, а другою рукою показав комин, в якому палахкотіли дрова:

— Ну же, кінчіть фразу!

Антін відчув, що сили вертають до нього; зблизився до короля, взяв зшиток і закінчив свою пораду королеви, кинувши закон в огонь.

Коли король відійшов, хлопець звернувся до маляря й радісно показуючи листки паперу, що горіли в комині, спитав:

— Хиба се не варте найліпшого образа?

— О, певно — відповів королівський маляр, що красше від свого ученика знав умовини королівського життя, — ти мав би рацію, коли б не істнували люди, які завтра напишуть другий такий зшиток, у заміну того, що ти палиш нині з такою радістю!...

Четвертий вечер.

Расін — Горацій — Плютарх — Монтень — Венямін Констан — Фраґонар — Петро де ля Франческа — Ґерард Петро де Кортоне — Вінкельман — Блєкльок — Лєсіер — Ґро — Клявдій Балєн. —

З історії Антона Лєбеля ми бачимо, що сама мати противилася його призванню. Але чи можна взагалі осуджувати родичів, коли вони борються з бажаннями дітий? Питаю тебе, Павле, чи ти, не зважаючи на велику симпатію, яку мусів викликати в тобі Лєбель, міг би робити закиди бідній жінці за її незадоволеннє сином?

— О ні! Адже вона дуже потребувала тих гроший, які міг заробити Антін.

— Крім того, — додав Юрко, — та селянка певно й не чула ніколи, що через малюваннє образів можна зробитися славним і заможним. Думаю, що знаючи се, вона не противилась би Антонови.

— Так, так Юрцю! Ти правильно зауважив, що родичі не стоять на перешкоді дітям, бажаючи їм добра і думаючи навернути їх на правильну путь. І тому я не хотів би, щоб ви вбачали несправедливе переслідуваннє там, де в дійсности була глибока любов.

Візьмім наприклад славного поета Расіна. Він мав двох синів. Обидва мали нахил до поезії й пи-

сали вірші. Одного разу старший приніс батькови на перегляд невеличку театральну пєсу. Расін, перечитавши її, сказав:

— Я б не радив тобі спокушатися на се, бо французькі вірші тільки знищили б твій розум.

Сей син послухав ради батька, але не так було з молодшим, Людвиком, який мав тільки сім літ, коли вмер його отець. Він потайки почав писати вірші, бо мати була дуже проти сього. Потім він постановив показати їх Буальови, другому відомому поетови того часу. Той сказав йому: „Твої вірші — досить добрі, але повір мені, дитино, кинь сю справу, бо мусиш знати, що ся слава не дає богацтва",

Молодий Людвик не звернув уваги на сі ради і оголосив пізнійше між иншими творами поему „про релігію", яка незвичайно розповсюднилася й була доказом того, що хоч син не одідичив батьківського ґенія, але все ж був дуже талановитим. Проте обидва з найславнійших поетів сімнацятого віку зійшлися в думці відвернути синів від тої дороги, якою ішли самі через ціле життє. Чи можна їм з сього робити закид? Ясно, що тільки неприємности й перепони, з якими їм самим прийшлося боротися, впливали на такі ради. Вони хотіли усунути від улюбленних істот горе, яке могло їх стрінути. Отже багатьом зі славних людий прийшлося боротися з батьками, щоб досягти своєї мети. Але знаємо також багато прикладів, коли родичі, навпаки, підтримували дітий і допомагали їм.

Візьмім хоч би Горація, латинського поета. Він сам описує, як його отець, бідний визволенець, дбав про його освіту. Він навіть повіз сина до Риму, що б той там учився разом із дітьми сенаторів та шляхти. Він товаришив йому скрізь

і відпроваджував до всіх учителів. Він вислав його навіть до Атен, щоб там студіював фільософію.

Плютарх знов оповідає, як його батько, дід і прадід дбали про його вихованнє й освіту.

Навчаннє й вихованнє Михайла Монтеня, знаменитого письменника й цікавого фільософа французького, ведено з найбільшою дбалістю. Для того, щоби привернути його серце до людий простого стану, запрошено тримати його до хресту двоє звичайних селян. Від найперших років життя займалися ним учителі, що говорили по грецьки й латинськи. Його родичі зверталися до нього в латинській мові. Навіть службу навчено найпотрібнійших латинських виразів, щоб вона могла порозуміватися з ним. Таким чином латина стала для нього другою матірною мовою. Він говорив по латинськи цілком свобідно вже майже перед тим, як почав ходити. Що до греки, то її він навчився підчас забави. Для нього вигадано спеціяльну гру з грецькою деклінацією й конюґацією.

Його не примушували до праці, але зацікавлювали до науки так, що він сам домагався її. Боячись не добре вплинути на його ніжний мозок, розбуджувано його ранком не кличучи по імени, але приємною музикою.

Пізнійше, щоб надати йому більше смаку до читання, удавано, що забороняється се йому, але позіставлювано книжки близько так, щоб він міг дістати їх. Згодом переміняли їх і таким чином хлопчик перечитав багато авторів на старинних і новітних мовах.

Його отець вигадував для кождої науки який небудь розумний спосіб для улегшення навчання. Проте можна сказати, що батько Монтеня приготовив той твір, що лишив його син

Монтень.

Венямин Констан, відомий письменник і політичний промовець, користав у дитинстві приблизно з такої ж самої опіки. Його отець не спочував шкільній науці і бажав, щоб син учився на його очах під кермою найліпших професорів.

„Одному з них, — оповідає Венямин Констан, — прийшла до голови щаслива думка вигадувати спільно зі мною нову мову". Я захопився сією ідеєю і ми почали складати азбуку. Професор впровадив там грецькі літери. З них ми складали слова, які були звичайними грецькими словами, а я думав, що творив їх сам. Так склали ми цілий словник. Я вже знав силу грецьких слів і ми почали підводити їх під певні приписи, яких творцем я вважав себе, і таким чином навчився грецької граматики".

Очевидно, що таке пильне вихованнє мусіло принести блискучі наслідки.

Яка ріжниця між тільки що згаданими щасливцями й бідними дітьми, яких доля примушує самих журитися про своє життє! На приклад Фраґонар — відомий маляр — пише про себе: „Природа кинувши мене в се життє, сказала: Ну, маленький, улаштовуйся, як можеш. І я улаштувався!"

Петро Борґезе, італійський маляр пятнацятого віку, якого звуть батьком перспективи тому, що він перший дійшов у своїх образах до правильности розміщення предметів, походив із заможної й поважаної родини. Франческа, його мати, відмовилася вдруге вийти за муж і віддалася цілком вихованню сина.

Петро виявляв з початку великі здібности до математики, але потім переважила любов до рисунків і малювання. Маючи пятнацять літ він стає

вже відомим як маляр. Пізнійше поручено йому розмалювати Ватикан. Згодом багато з його образів заступлено творами Рафаеля, але навіть по тих, що лишилися, можемо судити, що се був дуже талановитий артист.

Одначе ви даремно будете шукати його імени в історії мистецтв; там ви найдете инше — Петро де ля Франческа. Се імя приняв маляр, як подяку для своєї ніжної матері.

Досі ми бачили тільки заможних родичів, які підтримували талант своїх дітий. Але найдемо таких і в біднійших верствах.

Антін Ґерарді, другий італійський маляр, був сином бідного робітника. Коли отець побачив нахил сина до малярства, він не супротивлявся йому. Навпаки він почав в міру змоги заощаджувати гроші на виїзд сина до Риму. Але в старій столиці жаден маляр не хотів приймити хлопця за ученика і отець із браку гроший мусів вертати до дому. Сина йому трафилося примістити у знайомого огородника, який згодився годувати хлопчика в заміну за поміч у праці.

Так молодий Ґерарді взявся до лопати й підливачки. Правду кажучи ся праця не забирала йому всього часу і в вільні хвилини міг рисувати та малювати.

Випадково познайомився він із торговцем образами. Той запропонував Ґерардієви працювати в нього над відмальовуваннєм ріжних образів і статуй. За се давав йому що вечера бохончик хліба, щоби мав на другий день чим поживитися.

Одного разу сей визискувач повів свого талановитого „наймита“ до палати якогось кардинала. Там він лишив його перед якоюсь мармуровою статуєю й наказав відрисувати її. Господар

Петро де Кортон.

палати побачив молодого маляра, зацікавився й почав його розпитувати. Щирі відповіди малого спо добалися кардиналови, він заопікувався ним і віддав його на науку до славного маляра Петра де Кортоне.

Сей маляр також тільки завдяки щасливому випадкови міг віддатися свому призванню.

Петро де Кортоне був сином пастуха з Тоскани. Як і Антін Лєбель гонив він кози на пасовиско і там рисував углем на камінню і патичками на піску. Одного гарного ранку пішов він до Фльоренції, щоб відвідати одного з товаришів, що служив у пекарні якогось кардинала. Треба зазначити, що сей товариш щиро вірив у талант Петра і обіцяв йому перед своїм відходом на службу всяку допомогу, яку тільки зможе йому дати.

Дійсно, він прийняв його до свого кутка десь на стриху кардинальської палати і на протязі двох років ділив із ним ложе і скромну їжу, яку діставав з останків кардинальського стола. Сей гарний хлопчина віддавав Петрови навіть ті невеличкі гроші, що заробляв, на пензлі, олівці та папір. Що ж робив Петро? — Він цілими днями ходив по Фльоренції і рисував, рисував... Він копіював усе гарне, що бачив. А в вечер вертав до гостинного кутка, де розвішував на стінах твори сього дня.

Нарешті добрий товариш постарався зробити так, щоб рисунки Петра побачив кардинал.

Уявіть собі його радість, коли господар, захоплений талановитими роботами, казав привести до себе їх автора. Маленький помічник кухаря нетямлючи себе, кинувся шукати Петра і ото обидва стоять перед кардиналом. Петрови дозволено й на-

далі лишитися в палаті а крім того великодушний кардинал узяв його під свою цілковиту опіку.

Петро де Кортоне став відомим і дуже заможним. Але серед почестий і богатства не забув про свого доброго товариша, який так прислужився йому підчас нужди й самітности.

Ставши богатим, казав він вибудувати собі величаву палату і підчас будови брав часто попід руку бувшого помічника кухаря, який сам тепер був уже кухарем, та говорив: „Ходім, друже, подивимося, як посувається справа з нашим домом".

Як що Антін Ґерарді не став таким заможним і поважаним, як його учитель Петро де Кортоне, то се не залежало від браку таланту у нього. Він занадто був артистом у душі, щоб заробляти на своїх образах. Малював тільки тоді, коли находило натхненнє, а на замовленнє ніколи нічого не робив. Також уникав він почестий і завжди задовольнявся малим. Як тільки станув на ноги, зараз же прикликав до себе свого бідного батька й почали жити разом, дякуючи долі за все, що вона їм давала.

Поведінка сього бідного наймита, який так підтримував сина в малярстві, нагадує мені одного бідного німецького шевця — Вінкельмана. Він також, зауваживши любов сина свого Якима до науки, не стримував його, але навпаки став думати, як би то віддати його до школи. Коли швець захорів і його віднесли до шпиталю, то серед страждань він мучився тільки тим, що наука сина переривається через сю хоробу. Але директор тої школи, де вчився молодий Вінкельман, дозволив йому вчитися задармо. Дуже скоро, ще перед кінцем курсу, виявився в Якимі надзвичайний нахил і цікавість до археольогії.

Він мав шіснацять літ, коли директор великої колєґії в Берліні взяв його за ґувернера до своїх дітий. Всі гроші, що заробляв, Яким висилав батькови, як справедливий зворот видатків на його вихованнє. А батько був щасливий, бачучи, як здійснюються його мрії. Яким Вінкельман не переставав одначе учитися, подорожувати і працювати й далі. Ще молодим його можна вже було трактувати як найбільш ученого археольоґа свого часу. Він лишив по собі багато серіозних праць, особливож з історії мистецтва.

Ще приклад батьківської посвяти виявляє анґлійський муляр Блєкльок. Сей мав невеличку освіту, але був звичайнісіньким мулярем.

Мав він сина, який захорів на віспу й осліп у семім місяці життя. Батько ще більше покохав бідного каліку й постановив занятися особливо пильно його освітою. Кілька добрих друзів допомагали йому. Дитині читали, розвивали її розум і душу. До школи не можна було посилати хлопчини, але діти сусідів що вечера приходили до нього й говорили, чого навчилися сього дня в школі. По черзі вони читали йому байки, вірші, а пізнійше оповідання й поеми. Хоч багато уваги зверталося на сліпого, але часто таки зіставав він на самоті й нудився. Одного такого дня зявилася в нього думка перекласти віршами оповіданнє, що чув на передодні від товариша. Йому було тоді коло десяти літ. Правду кажучи, се мусіли бути дуже невдатні вірші, бо хлопець не знав ніяких приписів що до складання віршів! Але сим зайнявся його батько, який почав пильно студіювати закони поетичної мови і ось у два роки зявляється перший збірник віршів сліпого Томи Блєкльока. Се було початком його слави. Після того

Тома Блєкльок.

видано ще кілька його книжок. Імя й твори Блєкльока відомі ще досі в Англії. Вмер він 1791 року..

Отець найславнійшого маляра Рафаеля сам був малярем і хоч доля його не була щаслива, все ж не старався відвернути сина від малярства.

Евстахій Лєсіер, якого називають французьким Рафаелем, був сином скромного ритівника, який дуже мало заробляв. Але сей отець також не забороняв синови захоплюватися малярством, а навпаки, учив його сам, чого міг. Коли ученик вивчив усе, що знав учитель, сей сказав йому: — „Евстахію, бери теку з рисунками й ходи!"

Вони пішли просто до Симона Вуета, придворного маляра короля Людвика XIII. Коли прийшли й стали перед славним артистом, отець сказав:

— Пане Вуе, се мій син Евстахій; сподіваюся, що він буде гідним вашим учеником! Прошу подивитися на його рисунки".

Симон Вуе прийняв Евстахія до себе. Але блискуча слава, якої сподівався отець, прийшла до сина тільки по його смерти.

Ціле життє сього артиста було повне горя, розчарованъ і нещастя. Вмер він маючи лишень трицять вісім літ, виснажений надмірною працею: слава прийшла тільки до його могили!

Другий французький маляр, Антін Ґро, був сином мініятуриста. Се є рід малярства, що вимагає багато терпеливости й вправности. Образи малюються в дуже малому вигляді, найчастійше на слоневій кости. Чим менша мініятура, тим більше ціниться. Отець Антона звернув увагу на малярські здібности сина й почав його сам учити. Антін Ґро оповідав потім своїм ученикам, як батько при-

мушував його по десять разів малювати той самий образ, щоб виробити вправність в рисунку.

Коли ж батькови здавалося, що син потребує дальшої науки, він пішов із ним на виставу образів. Там запропонував синови вибрати собі самому учителя. Антін спинився перед образом маляра Давида і сказав:

— В сього маляра хочу вчитися!

Другого ж дня вступив він до Давида і будуччина показала, що учень був достойним учителя.

Діставши першу нагороду в Академії, Ґро виїхав до Риму. По дорозі, в Ґенуї подибав він другого молодого маляра Жіродета, хорого й без гроший. Не вагаючись, лишається він коло нього й підтримує його грішми й доглядом. Коли ж гроший забракло, Ґро починає малювати портрети на замовлення. Так робив доти, аж друг його цілком одужав і вони обидва виїхали з Ґенуї.

Коли Ґро вже став професором тої Академії, якої був лявреатом, проходив він по сходах і побачив свого ученика, що їв шматок сухого хліба.

— Що ви там робите? — спитав професор.

— Обідаю, користаючи з перерви, — відповів ученик.

Хвилину потім секретар професора дістав розпорядженнє не приймати платні за науку від сього ученика.

Ми тільки що переглянули з вами цілу низку осіб, яким доля або сприяла дуже, або ставила великі перепони. Мушу однак зазначити, що були люди, яких не можна прилучити ані до перших, ані до других.

В кінці панования Людвика XIII. був собі відомий того часу юбілєр Балєн. Він мав сина, для

якого не скупив ніяких гроший, щоб зробити з нього гідного собі заступника. Се не значило, що в голову хлопчикови вбивали багато науки та красного письменства. Для доброго торговця зовсім вистає знаннє рахунків і уміннє провадити торговельні книжки.

В той час юбілєри не були звичайними купцями річий з золота та срібла. Все, що вони продавали, вироблювано в їх майстернях, як що не вони самі, то під їх безпосередним доглядом. Зрештою, щоби стати майстром, себто, щоб мати право провадити майстерню, наймати робітників і продавати свої вироби, мусів аспірант зложити іспит перед виднійшими вже майстрами. Від нього вимагалося якої небудь надзвичайної річи власного виробу.

Отже батько Балєн, перейшовши свого часу сі іспити, хотів, щоб і його син Клявдій виготовив також що небудь цікаве для виказання своїх здібностий. Для сього мусів він від діточих літ зазнайомлюватися з ритівництвом, відливаннєм і витинаннєм на дорогоцінних металях. Чого він не міг навчитися від батька, чи від робітників у своїй майстерні, того вчили його учені професори, яким багато платили. Так наприклад, сам старий Балєн умів рисувати настільки, наскільки вимагало сього ремесло, але коли поступало якесь надзвичайне замовленнє, треба було звертатися вже до артистів. Се коштувало дуже дорого і Балєн рішив навчити сина рисувати так, щоб потім не потрібував постороннього допомоги.

Професор рисунків був цілковито захоплений своїм учеником, який дійсно робив великі успіхи. Батько радів тим більше, що Клявдій був однаково вправним і в ритівництві і відливанню. Роки

йшли, а здібности його все розвивалися. Маючи шіснацять літ Клявдій вмів уже поводитися з металями так само вправно, як старий Балєн. Уже кілька цінних річий, вироблених, згідно з взірцями Клявдія, корисно продано й поступали нові замовлення. Старий Балєн не тямив себе з радощів і щоби праця сина йшла в найкрасших умовинах, відступив йому для неї окрему світлу кімнату, та дозволив брати до себе всі дорогоцінні матеріяли, яких потребував би, а навіть дозволив замикатися на цілу добу, щоб ніхто не турбував його. Зразу син виходив зі своєї кімнати, щоб показати батькови або новий взірець, або цікавий виріб із золота. Та прийшов час, коли Клявдій нічого більше не показував отцеви. Той з початку чекав терпеливо, а потім занепокоївся.

Він особливо схвилювався тому, що Клявдій саме тоді вступив у кружок малярських учеників, які наняли собі модель[1]) і вправлялися разом у малярстві. Там іще більше виявилися здібности Клявдія і всі його товариші весь час радили йому кинути ремесло й віддатися мистецтву.

Нераз якийнебудь юнак, відвідуючи Клявдія в його хаті, звертався до старого Балєна й говорив:

— Ах, пане, яка шкода, що Клявдій не віддається цілком малярству. Як би так він зо два роки постудіював у Симона Вуета, або де Пусена, потім рік пожив в Італії, який би з нього був мяляр!

А Клявдій мовчки слухав товариша. Тільки легкий усміх блукав на його устах, усміх остільки двозначний, що старий Балєн гнівно морщив брови й мурмотів до себе:

---

[1]) Особа, яка годилася за платню бути натурою для образів.

— Який чорт! Булоб гарно виховувати юбілєра, щоб виріс маляр!

У кождому разі се не відповідало замірам старого Балєна. Його тим більше можна було зрозуміти, що він бажав передати свій великий інтерес у руки улюбленого сина, а крім того часто зустрічався з артистами, які нераз оповідали йому про тернистий шлях мистців. Отже отець усіма силами старався відвернути сина від спокуси, тільки твердо тямив, що не можна вживати насильства, бо тоді легко роздмухати полумя, замість згасити. І він почав лагідно вмовляти сина покинути малярські студії й пильнійше взятися до праці в майстерні. Син також спокійно доводив батькови, що він все одно не може провадити майстерні, бо не має ще двацяти літ.

— Але ти не думаєш стати малярем, ти не маєш сієї божевільної думки?! — І він вдивлявся в сина переляканими очима.

— Се не завжди божевільство! Бо дивись, татку, можна стати таким славним, як Рафаель, або Рубенс! — спокійно відповів син.

— Але подивись на цілу низку тих незнаних, що вмерли в нужді! А тут в юбілєрстві ти мусиш стати моїм наслідником!

— Але ж я не маю нічого проти юбілєрства і не зневажаю фаху, в якому ви знайшли пошану й богацтво!

З сими словами Клявдій ішов до свого покою, де замикався на довший час і звідки виходив усе з порожними руками. Навпаки батько дуже часто спостерігав, як син вертав до дому, несучи під плащем, а иноді й цілком отверто, предмети, які до юбілєрства цілком не надавалися. Се були полотна і пензлі, фарби й дерево на рами. Одного

Клявдин Валєн.

дня зауважили, як до кімнати проховзнув дідусь із довгою білою бородою; його знали скрізь, як такого, що служить за модель! Тоді старий Балєн не витримав і постановив вияснити всі свої сумніви.

Ранком, іще досвіта, тихесенько піднявся він сходами до кімнати сина й почав прислухуватися під дверями. Чути було легкий шелест. Але се не було подібне до того, щоби працював юбілєр. Здавалося, що труть щіткою по тканині. Старий хоче заглянути в дірку в замку; але сей Юда, що стільки вже зрадив, щільно заткнутий. Тоді він натискує за двері й хоче увійти; але кімната зачинена з середини. Старий міцно закляв. Очевидно син почув його, бо спокійний його голос спитав:

— Хто се?

— Я, нехай мене грім лусне! — гукнув Балєн так, що аж стіни затремтіли.

— А се ви, тату, прийшли мене збудити? Мене там потребують на долі? Зараз вийду.

— А ні! Ти не зійдеш на діл, бо я мушу поговорити з тобою в твоїй кімнаті.

— Чому обовязково в мене? Видко було, що син не робить собі нічого з батькового гніву.

Довго вони сперечалися, отець вимагав, щоб син відчинив двері, а син відмовлявся, виправдуючись тим, що кімнату ще не впорядковано, бо він наробив на передодні безладу. Нарешті попросив у батька обіцяти, що не буде гніватися на нього, що не побачив би в кімнаті, — і тоді відчинив двері.

Що ж старий побачив? — Чотири продовгуваті рами з натягненим на них розмальованим полотном. Скрізь видко було малярські прилади,

а юбілєрський варстат стояв самітно під вікном і на нім лежав робітницький фартух. Старий, побачивши таке зневажаннє улюбленого ремесла й надуживаннє його довіря до сина схопив перший ліпший патик і кинувся, щоби пробити ним ненависні образи. Але син прожогом підскочив до ліжка, яке було завішане портієрами, вихопив звідти якийсь округлий блискучий предмет і заслонюючися ним, як щитом, став перед батьком.

Той мусів затриматися і мимоволі глянув на те, що тримав син. Потім подивився уважнійше... і що ж побачив? Чудове ритівництво на срібному полумиску! Син поставив його під один з образів і старий побачив, що се той самий образ і на полумиску. Далі Клявдій приніс іще три полумиски і поставив по одному під кождим з образів і скрізь на сріблі був виритий той самий образ.

Певно, що гнів батька зараз же перетворився в радість і сльози поплили з його очий.

— О сину, з тебе великий ритівник і юбілєр! — сказав і протягнув рамена до Клявдія.

І дійсно імя Клявдія Балєна стало відоме цілій Франції. Він виконав цілу низку артистичних творів із дорогоцінних металів. А сі чотири полумиски купив могутній тоді міністер кардинал Рішеліє за горендальну ціну. Але на жаль, більшість творів Балєна не дійшла до нас, бо підчас війн, які провадив король Людвик XIV, не було гроший у скарбниці й заможні люди жертвували державі свої цінні річи, які переляно на гроші. Тоді загинула велика кількість творів Балєна, які послужили на доставу амуніції й поживи воякам, що воювали за сповненнє плянів Людвика XIV.

Пятий вечер.

Френель — Клявдій Льорен — Молієр — Бальзак — Еразм — Карло Ліней.

На протязі дня між усіма мешканцями Клярзеґу було певне схвильованнє, до якого причинився своїм дивним характером Юрко.

Тому, що негода й дощі примусили дітий сидіти дома, батько хотів скористати з сього й підігнати всі опущені перед тим лєкції. Але ніби навмисно Юрко виявив себе таким байдужим, неуважним і навіть нездібним, що батькови урвався терпець і він постановив покарати його. Отже завели його до окремої кімнати, де він мав діставати тільки хліб та воду доти, поки не навчиться всього, що вимагав батько.

Решта дітий, з братньою любовю, прийшли до родичів і просили, як що не цілком подарувати братови, то бодай зменшити кару. Але батько не хотів нічого чути й відповідав: „Не говоріть мені нічого про лінюха, про недоброго хлопця, який хоче робити все тільки по своїому і для своєї приємности. Лінивство й неслухняність мусять бути покарані“.

Юрко знов прийняв сю постанову не так, як се зробила б більшість дітий. Він не пролляв ані одної сльози й не проявив ніякого гніву проти

свого судді. Ідучи з сумом до своєї вязниці, він тільки сказав: „Чи я винен, що не можу, що не знаю й не розумію?... або що ті річи мене нудять?"

Я також хотів вмішатися, але учитель був невблагальний і я мусів уступити перед батьківським словом.

Цілком зрозуміло, що замкненнє Юрка болюче вразило трьох братів і сестру, які глибоко кохали бідного засудженого. Решта дня минула без веселих забав; чути було тільки зрідка розмови, де повторювалось імя Юрія в супроводі з сумними зітханнями.

При обіді також було сумно, бо подивившись на вільне місце Юрія, кожде з дітий відчувало біль у серцю.

Коли ж надійшла година наших вечірніх розмов, я був дуже здивований, побачивши все мале товариство в купі, зі значно веселійшими обличчами, хоч Юрія не було між нами. Я не скажу, що вони були такі веселі, як звичайно, але можна було подумати, що вони перенялися також незадоволеннєм на Юрія. Одкинувши всю свою амбіцію оповідача, я не міг думати, щоб се так ділало зацікавленнє моїми історіями, бо я знав щиру любов дітий до брата. Крім того я розумів, що сей новий настрій був наслідком маленької наради, яку вони кілька хвилин перед тим відбули й де радилися пошепки. При тому мені здавалося, що перемогла думка Марії.

З початку я губився у здогадах, що до природи питань, піднесених на тій нараді, яка дала такий несподіваний вислів. Але я знав, наскільки Маруся мала поважний характер, а беручи на увагу, що се певно вона вплинула на рішеннє, можна було би зробити її відповідальною за неслушну

постанову, яку там ухвалено. Певно, що покірлива й працьовита Маруся довела своїм братам: по перше, що кара наложена Юркови є справедливою відплатою за лінивство й неслухняність; по друге, що тривати далі в своїм сумі було б подекуди докором для розумних постанов їх доброго батька та співчуттєм до хибного поведення Юрія. І мені здавалося, що брати улягли сим розумним доказам. Коли би прийняти за певні мої здогади, я мусів би признати, що діти виявляли багато довіря до батька, що було похвальне. Але разом із тим мені хотілося закинути їм той поспіх, з яким вони забули про свої власні хиби, виступаючи проти Юрія.

Тому то сього вечера я звернувся до маленького зібрання зі словами, що мали передати їм мої думки.

— А що, коли б ми нині поговорили про так званих лінюхів?

— Про так званих лінюхів! — повторила Марія й мимоволі зробила рух, кидаючи, разом із тим на братів погляд з якимсь лицемірним усміхом, якого я в неї не спостерігав.

— Так, — повторив я, навмисно підкреслюючи свої слова, бо усміх дівчини ще більше зміцнив мої підозріння, — будемо говорити про так званих лінюхів і розтріпанців.

— І так званих розтріпанців? — повторив наймолодший, з таким же неприємним для мене усміхом.

— Се чудова ідея! — сказав Альфонс.

— Безперечно! — додав Генрик.

— Певно! — ствердила Марія.

І знов вони переглянулися з тим самим усміхом. Я нічого не розумів, бо не міг же зрештою

думати, що зауваживши мої підозріння, вони могли б собі з того кпити.

Збитий цілком зі шляху сим незрозумілим для мене виглядом дітий, не бажаючи набирати ще більше прикрих для дітий підозрінь і занадто заанґажуватися, щоби зміняти пляни, я пішов вперед.

— Коли Геростратспалив храм в Ефезі (про що я вам вже згадував), який уходив за одне з семи чудес світа, то лишилося ще їх шість. Між ними визначалася величава вежа, збудована на маленькім острові коло єгипетських берегів, при вході до порту міста Александрії. Старинні історики оповідають, що була се вежа ціла з білого мармуру і мала більше як пятьсот метрів височини (деякі говорять, що навіть тисячу пятьсот метрів). Містилося в ній кілька сот кімнат, поділених на двацять поверхів. На поверхи провадили широкі сходи. На самім верху вежі запалювали в ночи величезний огонь і підтримували його аж до ранку. Він мав указувати кораблям місце входу до порту, а тим, що тільки перепливали обік — близкість землі.

— То Александрійська морська ліхтарня, — сказав Павло.

— Тепер нараховуємо тільки на терені самої Франції поверх двістапятьдесять таких ліхтарень. Але довший час перед тим було їх дуже мало й робили їх так зле, що часом не тільки що не були вони корисні для керманичів, але навпаки шкодили; через слабість і неправильність огню часто брали їх за невеличку зірку, що зійшла над виднокругом, або за випадковий огонь на березі. Особливо останнє трафлялося часто, бо з початку освітлювали сі ліхтарні деревом, або вуглем, а пізнійше величезними ґнотами, затопленими в оливі,

або в лою. Коли в 1784 році Арґан вигадав особливі подвійні лямпи, які й тепер скрізь уживаються, освітленнє морських ліхтарень значно поліпшилося.

Опісля ще зміцнили світло ставлячи за лямпами так звані параболічні зеркала. Але останнє уліпшеннє внесли вчені Біфон і фізик Френель системою відповідно уставлених сочок. За їх допомогою деякі ліхтарні кидають світло аж на сімдесять тисяч метрів.

З приводу таких блискучих вислідів Франц Араґо, найвидніший з новітних учених, сказав одного разу: „Френелеви належить слава сього щасливого винаходу, з якого скористають в однаковій мірі всі народи і на який людство ніколи не буде нарікати".

Тепер, коли ми переглянули історію морських ліхтарень, постаріймося на яких вісімдесять пять літ, перенесімося до Нормандії, та спинімося на десять миль від місцевости Евре, в маленькому містечку де Броґлі.

Се власне час, коли старий громадський учитель, підсунувши окуляри аж на чоло та заклавши назад руки, стоїть на порозі школи й дивиться, як розпорошується на всі боки галаслива юрба, якою він опікується.

Молодші маленькі, — будемо вживати шкільних виразів, — бігають собі сюди й туди, деякі йдуть парами й про щось говорять, очевидно передаючи собі дуже секретні річи; инші біжать чим скорше і при тому співають на ціле горло; деякі знов ідуть поважно здовж домів і догризають останки снідання, яке знайшли в своїх торбах.

Що до великих, то ті відійшовши на пятьдесять кроків, утворили ґрупу й очевидно нараджуються щось.

По короткій нараді, три чи чотири найстарших відділяються й ідуть до учителя, що приглядався ввесь час тому маневрови.

Їх товариші дивляться уважно їм у слід.

Підійшовши до учителя, вони здіймають шапки й найсміливійший забирає слово:

„Пане, — каже, — даруйте, будьте ласкаві, Авґустови, ми всі вас про се просимо".

— Так, — підтримали инші — змініть свою постанову, увільніть його.

— Просимо дуже, пане! — заговорили всі три нараз.

— Ні, паничі, — відповів учитель найсуворійшим голосом і поважно, — Авґуст мусить бути покараний за своє вперте лінивство. Се й для цілої кляси буде наука.

— Пане, будьте ласкаві! — настоювали три ученики — ми обіцяємо вам, що він добре учитиметься.

— Як би се залежало від вашого слова, то я зараз би погодився на вашу просьбу — відповідає учитель — але Авґуст напевно не додержить ваших обіцянок. Я прошу вас подумати, чого можна сподіватися від хлопця, який маючи девять літ вступає до мене і по трох роках не годен дві сторінки добре перечитати, ні двох рядків добре написати. Се, кажу вам, гультай, що приносить сором цілій моїй клясі, а пізнійше стане карою для своїх родичів.

— Ні, пане, ні... ви побачите! Він буде чемний, він учитиметься! Пустіть його!

— Ні, — відповів гостро учитель. — І він обернувся, щоби піти до кімнати й тим скінчити розмову, під час якої вже ціла громада зблизилася до нього.

Тоді один із трьох висланників зважився навіть затримати учителя за руку і витягнувши з торби свій дневник, показав учителеви:

— Ось, пане, тут усі мої клясифікації. Чи не правда, що всі вони порядні?

— Певно, бо ти найкрасший ученик і я тим більше дивуюся, що ти вступаєшся за таким ослом.

— Добре, отже я зрікаюся всіх своїх відзначень, як що ви увільните Авґуста. — І він протягнув свій дневник.

— І ми також, і ми також! — закричали всі і двацять рук підносило в гору такі ж самі дневники.

Учитель збентежений сим однодушним натиском, хотів іще щось сказати, але йому не дав сього зробити хор благаючих голосів.

Він підніс руку, щоб вони замовкли; настала тиша. Тоді звернувшись назад до шкільної салі, учитель кликнув: „Вийди сюди, Авґусте"!

Зявився маленький, щупленький і блідий хлопчик. Він іде спокійно, стрясаючи порох з колін, з чого видно ясно, в якому положенню він перебував досі.

Прийшовши до дверий, хлопець станув зі спущеними очима, але скорійше від байдужности, ніж від сорому, крутячи щось у руках. Здавалося, що він не має ніякого заміру вислухувати проповідь, яку для нього виготовлено.

— Авґусте — промовив урочисто учитель — шляхотні серця твоїх товаришів приневолили мене забути нинішню твою лінь і неслухняність. Зворушений їх просьбами я звільняю тебе від кари за невідповідну поведінку. Не дякуй мені, але подумай, що се останній раз я виявляю таку лагідність що до тебе і подбай стати подібним до

твоїх визволителів, щоб виявити себе гідним їх товаришем. Іди й не наражайся більше на мої кари.

— Слава панови! Слава панови! — закричали всі школярі, за виїмком Авґуста, який ставився цілком байдуже до свого звільнення так само, як попередно до кари.

І натовп віддаляється з гомоном, тягнучи за собою недавного вязня, який замість того, щоб радіти разом із товаришами, іде мовчки з чолом, зморщеним очевидно якимсь клопотом.

— Ти мусів там дуже нудьгувати сам, на колінах у шкільній салі? — спитано його.

— Ні, — відповів він несвідомо, заховуючи замислений вираз... Ні... я думав... я шукав... і здається...

— Потім раптом чоло його прояснилося, очи засвітилися: — Так, так, я знайшов! Так! о се саме!... — кричав він, плигаючи з радощів.

— Що найшов? — питали діти.

— Ходім, ходім! Усі йдіть!

І він кинувся бігти, легкий як олень. Ціла банда радісно побігла, але навіть і наймоторнійші не встигали за ним. Він привів їх таким чином, як полководець своїх вірних жовнірів до краю гущавини, що граничила з лукою.

— Зачекайте, — сказав і пішов сам у корчі. Звідти виніс оберемок патичків, звязаних лозиною. Поклавши се на луці, він сказав:

— Я знайшов усе там, де поклав його вчера, у четвер.

Коли перерізано лозину, можна було побачити, що на траві лежить богато маленьких сагайдачків і стріл, а також ріжні забавки, що їх витинають діти з лози й називають петардами

та стрільбами. Виклавши всі ті предмети на траву, Авґуст сів перед ними, витягнув із кишені ножик, яким старанно обтяв патичок ліщини, потім відрізав кавалок шнура й почав скубти його на прядиво.

Працюючи горячково, він пояснював дітям, що творили уважне коло, як саме вирішив він задачу, яка їх усіх дуже непокоїла.

А справа була така: Треба було зробити, щоб стрільба з мягкого дерева бузини, яка досі тільки з шумом викидала легкі кульки на певну віддаль, але без сили, могла викидати правдиві набої, що досягали б певної мети; иншими словами — він хотів із галасливої, але нешкідливої забавки, зробити до певної міри небезпечну зброю.

Авґуст швидко довів своїм товаришам, що переміг труднощі. Замість того, щоб наладувати стрільбу мягкими паперовими кульками, набив він її двома тоненькими стрілками, окрученими навколо прядивом, щоб розміром підходили до отвору стрільби. На одному кінці стрілки мали зелізні цвяшки, здобуті з двох дзиґ, які зараз тут розбито на кавалки каміннєм. На другому кінці сі нові моделі дістали крильця з листків лози.

Мабуть я чиню помилку, оповідаючи вам так докладно сю вправу, при якій не був присутний і яку історики описали дуже загально.

Але в кождому разі відомо, що Авґуст станув на двацять кроків від грубого дерева, вимірив і стрілив. Стріла зачіпила дерево і пролетіла ще з десять кроків.

— Слава Авґустови, слава! — кричали діти, плескаючи в долоні й скачучи. Але Авґуст після хвилевої утіхи знов замислився.

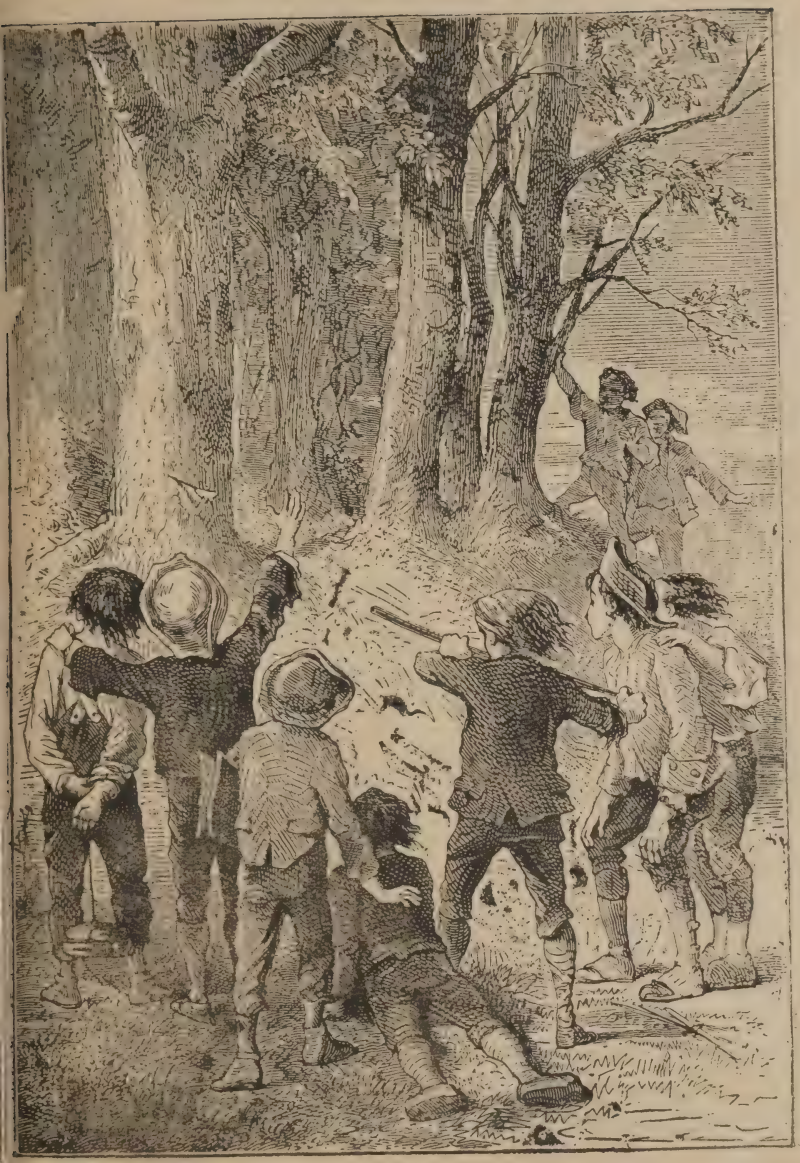

Августъ Френель.

— Се не все, — сказав, — треба, щоби з моєї стрільби можна було стріляти, як із справжньої рушниці, а саме, щоб можна було приклясти її на рамя й добре міряти. Крім того я мушу вирахувати грубість і довжину стрільби, щоб кулі летіли далі. Але пождіть! Я думаю, що досягну сього. Що ж до сагайдаків та стріл, я займався ними вчера цілий день. Я зараз оповім вам і покажу, що винайшов...

І переглядаючи по черзі кождий предмет, що приніс на луку, він показував вправи, а також оповідав свої спостереження, щоб довести слухачам, яке дерево найбільше надається для сагайдаків, задля своєї гнучкости й міцности, а яке для стріл.

Ся конференція заняла більше години. І коли старші вертали до дому, то в розмові, до якої взагалі вже звикли були вставляти мудрі слова, назвали Авґуста ґеніяльною людиною.

Се не перешкодило одначе тому, що другого дня ґеніяльна людина знов була залишена в карцері за те, що не вивчила ані одної лєкції, не приготовила задач, а натомість богато обмірковувала, як то ліпше міряти зі стрільби.

— Певно, що від тебе ніколи не дочекатися пильности! — сказав учитель, караючи його.

— Перепрошую, пане, — відповів Авґуст, — дочекаєтесь, коли буде ходити про річи, що мене цікавлять; але ваша граматика, ґеоґрафія, релігія, яких треба вчитися на память, щоб оповідати, або писати... як же ви хочете, щоб се мені подобалося?!

— Мовчи й ставай у куті на коліна! — Так закінчилась їх розмова.

Кілька тижнів пізнійше учитель власною особою відпроваджував маленьку ґеніяльну людинку

до батька, якому щиро сказав, що не знає ніяких способів для того, щоб з його сина вийшло що небудь крім ледачиска.

В сю саму пору якесь число родичів з околиці зібралося на нараду, щоб обдумати плян боротьби з сагайдаками і стрільбами, які встигли вже принести більше-менше значні шкоди.

На сій нараді постановили заборонити дітям товаришувати з Авґустом, який міг їм прищепити тільки лінивство та навернути розум на погане.

Чи не правда, як приємно було батькови познайомитися з сією постановою й заразом зі скаргою учителя?

Але мав іще останню надію — батько й мати в своїому коханню знаходять завсігди „останню надію“ — отже свою останню надію покладав батько Авґуста на зміну окруження. Тому відправив його до колєґії в Каені і вернув домів до Броґлів, чекаючи з нетерпеливістю на повідомленнє про поведеннє сина, яке мало або урадувати, або засмутити остаточно обоє родичів.

І ото прийшла перша клясифікація, яка була ніби зразком для всіх дальших:

„Граматика — зле; задачі — зле; переклад: достаточно; історія — дуже зле; лєкції — не вивчені; задачі — занедбані... і т. д.

Однак маючи понад шіснацять літ вступив він з відзначеннєм до політехнічної школи. А відомо, що вступити туди можна тільки по дуже трудних іспитах.

Скільки пильности треба виявити, щоб сісти на ті лавки, де сиділо перед тим стільки славних людий! Скільки знання треба відразу виявити!

Де ж та хвилина, коли лінивий і байдужий хлопець замінився на працьовитого з жадобою

знання юнака? Певно се було тоді, коли перед ним станула галузь знання, якої овочі привабили його; се був день, коли для осягнення сих овочів йому треба було вилізти на пень і прокласти собі шлях між иншими галузями. В сій роботі він спробував також овочів із инших галузий і знайшов їх собі до вподоби так, що опинившись раз на дереві, він не схотів уже з нього злізти.

Се історія Авґуста, як і багатьох тих, що дали себе так привабити. Вилаженнє на дерево трудне, шлях крізь галузі повний перешкод. Заблуканий в сьому лябіринті часами подібний до вязня, що тягне за собою ланцюх; але хвиля відпочинку серед галузя, покритого овочами, така солодка, а овочі так делікатні, що вони не тільки примушують забути всі труднощі, але навпаки приневолюють любити тяжку працю, з якою треба було їх досягати.

В 1808 році — маючи девятнацять літ Авґуст скінчив політехніку з титулом інжінєра мостів і шляхів. Шість літ виконував він совісно й надзвичайно уважно обовязки, звязані з своїм станом. В 1815 році політичні події примусили його зректися посади, що він зробив охоче, бо тепер міг на волі віддатися свойому смаку, або скорійше свойому ґенію для пошукувань у царині фізики. Скоро опісля в усьому вченому світі чути було про надзвичайні відкриття молодого фізика Авґуста Френеля.

В 1819 році Академія оголосила конкурс з обсягу найменше до тої пори опрацьованого питання, а саме: діфракція світла. Авґуст Френель дістав першу нагороду.

Чотири роки пізнійше його одноголосно обрано членом того самого наукового товариства, яке

увінчало його працю, екзамінатором політехніки, кореспондентом Наукового Товариства в Льондоні... І опісля кождий рік його життя відзначався якою небудь мандрівкою в царину ще неопрацьовану людським знаннєм. Із сих мандрівок завсігди виносив він корисні добичі. Нарешті, працюючи довший час над теорією світла, розширив він неопрацьовану думку Біфона, яка лишалася до того часу як мертва, і приклав до морських ліхтарень сочки.

Нині вже всі морські ліхтарні мають апарат Френеля. Моряки цілого світа однодушно хвалять імя Авґуста Френеля й напевно більшість їх не думає, що так звали маленького лінивця, якого учитель хотів позбутися зі школи і з яким родичі забороняли бавитися своїм дітям.

Але чи маємо ми ствердити, що звичайне лінивство є достаточною ґарантією для блискучої будуччини дитини? Без сумніву ні! І ви можете переконатися про се на тому ж прикладі Авґуста Френеля, який завдячує свій успіх між ученими, а з початку перед товаришами, тільки пильній праці в цікавому для нього напрямі.

Одноманітна школа старих часів, не звертаючи уваги на особисті прикмети дітий, хотіла підпорядкувати всі голови до одного способу виховання і наражала більше ніж коли родичів на помилки що до їх дітий.

Ще одна історія про лінивця. Се Клявдій Желє, пізнійше названий Лє Льорен, се є Льотаринець, бо він народився в одному з замків у Льотарингії. Але не робіть із сього висновку про його високе походженнє. Хоч він і народився в замку, але його родичі були тільки слугами.

Він передчасно осиротів. У перших роках життя його розум здавався таким обмеженим і тяжким, що в школі потрафив навчитися тільки підписувати своє прізвище. Треба зазначити, що й пізнійше він також не став більше вченим у письмі.

Був із нього поганий ученик, до того він старався при першій нагоді втікти зі школи й вештатися по полях.

Але не добачувано, щоб він так, як Френель, звертав увагу на інші предмети. Його зовсім не обходили сагайдаки, стріли й стрільби та інші річи, що завсігди ваблять у його віці навіть найлінивійших. Він ходив, а радше блукав сюди й туди, дивлячись перед себе й нічого не бачучи, ніби ходив у сні — ніби спав із відчиненими очима.

Коли сідав, то на те, щоб на цілі години потонути в цілковитій нерухомости перед краєвидами випадкового складу й безмежними віддалями.

Так сидів він, упяливши очи на ті образи, та водячи по них млявим, ніби дурноватим поглядом. Що тоді в ньому робилося? Які почуття переживав? Сього ніхто не знав, бо він ледви говорив і невеличка кількість слів, яких уживав, вказувала на мову слабодушного. Чи розумів він сам причину сього свого поводження? Сумнівно!

Його віддано в науку до пекаря, але й там не виявив більше зацікавлення, ніж у школі.

Залишившись у дванацятім році життя без батька й матері, удався він до Фрибурґа в Швайцарії, де мав брата ритівника. Той взявся його вчити початків рисунків. Але Клявдієви й тут не повелося ліпше, ніж у школі, або в пекаря. І тому, що брат почав із ним гостро поводитися, щоби приневолити до праці, хлопець одного дня покинув його дім.

Тут історія Клявдія стає дуже темна. Відомо тільки, що він попадає до Риму. Одні кажуть, що се його якийсь свояк туди відпровадив, другі настоюють, що він сам туди дістався, жебраючи по дорогах. Коли мене спитаєте, то я скажу, що прилучаюся до останньої думки; бо з якої річи той свояк робив би таку подорож із дурною дитиною? А на разі коли б навіть і зробив се, то невже ж приїхавши до вічного міста, кинув би на бруку бідну, відірвану від батьківщини дитину?

В кождому разі Клявдій станув на римському бруку, де його й найшов маляр краєвидів Тассі. Йому стало жаль хлопця, що пробував у крайній нужді і він узяв його до себе на службу, щоб розмішував йому фарби, готовив сніданки (очевидно невибагливий був той маляр), пильнував коня, і займався всіма господарськими дрібницями.

Було постановлено, що маляр, крім скромної платні, буде також давати кілька лєкцій рисунків свому льокаєви. А що найдивнійше, то се, що сам маляр поставив сю умову.

Ну й що? Ви звичайно думаєте, що інтелігентність відразу прокинулася у Клявдію до того степеня, що можна було надіятися від нього чудес у такім складнім мистецтві? Найменше у світі! Але маляр Тассі думав таким способом іще красше використати своє придбаннє й надіявся, що коли Клявдій трошки обітреться, то стане йому дешевим помічником. Та довго мусів чекати Тассі винагороди за свою удану великодушність, бо верства нерухомости й несправности, яка огортала Клявдія, була за тверда до зломання.

Нарешті й для сієї задеревілої душі засяло світло дня. Клявдій почав розуміти лєкції учителя і навіть користати з них, коли надійшло з Неаполя

кілька образів, намальованих одним із тамтейших відомих малярів. Вони то остаточно розбудили призваннє Клявдія.

Він виїхав тоді з Риму, щоби просити того маляра прийняти його своїм учеником.

Принятий Клявдій так багато й пильно працював, що на двацять пятім році життя його імя було вже іменем відомого маляра.

Образи Клявдія, названого Лє Льореном, якого найчастійше між аматорами називають просто Клявдієм, — вражають могутнім і таємним почуттєм природи, яким вони переняті. Треба думати, що се він завдячує тим довгим мріям, в яких перебував через ціле своє дитинство.

Соняшну пору дня, прозору глибину повітря й хмар, вогкість роси на траві, спеку, при якій тремтить повітрє, безмежність краєвиду, все те Клявдій умів передати на полотні при помочи тільки свого пензля.

Всі образи, що він бачив і подивляв підчас своєї сонливости, ніби відбилися в його памяти, як у глибокій спокійній воді відбиваються образи на березі. Стоячи перед полотном, Клявдієви треба було тільки прикликати спомини й кермуватися їх вказівками. Тоді народжувалися під його рукою чудеса, в яких поезія ішла нарівні з правдою.

Тому, що ви будете жити в світі, де слава вважається тільки тоді усталеною, коли відповідає кількости золота, яке приносить, я вважаю потрібним сказати вам, що образи Льорена належать до тих, що в продажі досягають найвисшої ціни.

Я знаю одного торговця старовиною, який міг зліквідувати свій склеп й жити з доходів від готівки після того, як купив і перепродав один з образів Клявдія. Купив він його при ліцитації

майна в якімсь старім замку за безцін, а продав, здається, за пятьдесять або шістьдесять тисяч франків.

Мабуть він міг би ще дорожше продати їх, бо чотири образи Клявдія, які були в царській палаті в Петербурзі, оцінюються в пів міліона франків. А ті, що ми маємо в Люврському музею, навіть і ціни не мають.

15 січня 1622 року народився в Парижи ще один лінивець, але вже в иншому роді.

Евген Ноель, що склав дуже щиро житєпис сієї дитини, яка стала потім славною людиною, пише:

Його батько, на прізвище Покелєн, був тапіцером і се ремесло переходило у Покелєнів із роду в рід. Муж і жінка мешкали коло ринку, на розі улиць Вієй Етів і Сент-Оноре, в домі прикрашенім малпами, які перекидались яблуками. Над брамою замість шильду був рід намету з написом: „Альтанка малп". Батько був задоволений зі свого становища, але маючи аж осьмеро малих дітий, плекав надію, що найстарший син стане його наслідником як тапіцер короля Людвика XIII.

З огляду на се він навчив сина читати, писати й рахувати, по чім посадив його доглядати склепу, а певно також і притягав до праці випихання фотелів та обтягування їх новими тканинами.

Але тапіцерство не вабило зовсім розуму малого Покелєна. Він позіхав, мало не корчився коло своїх бюрових книжок і виявляв нечувану несправність та байдужність до тапіцерства.

Додайте до того, що малому Іванови було десять літ, коли вмерла його мати, а в короткий час отець його знов одружився з жінкою, яка мала

таку вдачу, що хлопчик часто згадував свою рідну маму. Додайте, що мачуха мала діти, які любила більше ніж пасербів, тоді ви зрозумієте, які сумні дні проживав хлопчик в „Альтанці малп".

Певно, що він був би дуже заклопотаний, коли б йому запропонували самому обрати собі фах; але правда також, що чим більше часу минало, тим міцнійшу ненависть відчував він, пушучи рахунки на меблі, або виробляючи предмети, на які потім складав сі рахунки.

Отже тому, що він до смерти зануджувався в крамниці свого батька та що від ринку до Нового Мосту недалеко, а там у ті часи збиралося чимало ріжних штукарів, які давали ординарні комедії для ледачих, що товклися по улицях перед їх наметами. Туди-то часто втікав малий Покелєн із дому королівського тапіцера і дивився на акторів з захопленнєм.

Його батько знав, де шукати за ним, коли не бачив його ані при бюрку, ані в майстерні.

Як часто, коли Іван подивляв із витріщеними очима, з ясним чолом, замішаний в натовп гультаїв із Нового Мосту, кумедні рухи улюблених сією людністю акторів, відчував він нагло якусь міцну руку, що хапала його за ухо й звільняла тільки при брамі „Альтанки малп".

Тоді Івась плакав, докоряючи сам собі й постановляючи перемогти свою відразу до тапіцерства на будуче. Бо малий Пскелєн любив свого батька і хоча ще малий, але признавав рацію всім його докорам та сваркам, а також розумів, що далеко в світі не зайде, як що візьме собі приклад із тих штукарів Нового Мосту.

Тоді він щиро брався за перо й рахував, або за молоток тапіцера; але його вдача мрійника

Іван Баптист Молієр.

й цікавий розум скоро брали гору над добрими замірами. Перо й молоток випадали з його рук, а він тратив притомність у байдужности й нудьзі. Батько сварив його тоді ще гострійше, а мачуха з початку байдужна, стала тепер його ненавидіти.

Наслідком сього „Альтанка малп" здавалася хлопчикови могилою, де його замкнули живцем.

Увязнений тілом у темнім склепі, а душею в сій механічній роботі, Іван-Баптист зітхав до инших світів... До яких? Він сього сам не знав. Він тільки відчував, що ті верстви, в яких він мусить жити, знаходяться деинде і чекаючи, щоб се справдилося, він продовжував нудьгувати, страждати і — що цілком зрозуміле — бити байдиги.

Коли батько Покелєн журився тільки з поводу лінивства сина й не хвилювався і не зауважував навіть його страждань, друга людина, старець, який також мав право любови до хлопчика, не зважав на його лінивство, лишень турбувався його терпіннєм.

Сей старець — то був дід Крессе, батько матери малого Івася.

Хоча він склав собі гроші також на тапіцерстві, але дідо Крессе розумів своїм старим, повним ніжности серцем, що се ремесло могло бути не до вподоби малому Івасеви. Він також не міг би сказати, де найти красший фах від того, що дав йому богацтво; але сумував усе більше, бачучи глибоку нудьгу, в якій перебувала й животіла ся ніжна дитина.

Крім того так само, як Іван, що відвідував за дармо вистави штукарів із Нового Моста, ходив дідо Крессе часто й пильно на вистави акторів до Готелю де Бургонь. Тоді пописувалися там такі артисти, як: Бельроз, Готіє Гаргій, Гро-Гійом,

Тірліпен... Вони, між иншими творами, грали тоді перші пєси великого Корнеля.

Дідо Кресе не найшов нічого красшого, щоб розважити улюбленого внука, як повести його, на скільки можна часто, на такі вистави.

Один Бог знає, чи подивляв Іван подвиги героїв, яких долю бачив на сцені, чи розважався пригодами кумедних осіб. Але батько зауважав, що на другий день після того, як він побував із дідом у Готелю де Бурґонь, хлопець бував іще байдужнійший і несправнійший, ніж коли інде. Тому почав він противитися тим виходам. Але дідо часто ломав сі заборони. Певно, що се було зле, але сум малого Івана так журив його, а вистави здавалися так добре впливати на нього! До сього, се ж був дідо, а назвіть мені одного такого, який не пестив би своїх унуків, навіть коли вони не були в такому прикрому стані, як Іван.

Отже дідо Кресе ломив заборони а тоді тато Покелєн сварив не тільки сина, але й старого.

— Коли подивитися на впертість, з якою ви провадите його до театру, можна подумати, пане Кресе, що ви хочете зробити зі свойого внука комедіянта, — сказав одного дня королівський тапіцер, зневажливо посміхаючись.

— Коби то Бог дав, — відповів з самоповагою дідо, — щоб мій внучок став таким добрим комедіянтом, як Бельроз!

Сей Бельроз був одним з найславнійших акторів того часу.

Тапіцер здвигнув раменами і ще раз потвердив свою заборону провадити Івана до театру. Та дідо не зважав на те, а Іван не думав опиратися. Він дбав тепер про те, щоб лиш не виказати доброго дідуся.

Так вивязалася справжня війна з приводу хлопчини, а наслідком її спілка між дідом і внуком, щоб дійти кінця такому станови річий.

Нарешті вихід знайдено. Хто його найшов — хлопець, чи старий? Певно, що перший, але се не важно, бо вони обидва погодилися довести діло до доброго висліду.

Одного разу, коли обидва виновники вертали нишком із готелю Бурґонь і батько Покелєн почав їх дуже гостро сварити, Іван забрав слово й твердо (але без зухвалости, бо він не забував пошани до батька) пояснив, що він не може призвичаїтися до свого ремесла і... що хоче вчитися.

Дідо Кресе вважаючи цілком слушно, що буде дуже трудно дістати згоду батька, поспішив із допомогою Іванови:

— Так, — сказав — він захоплений бажанням учитися і не може сього бажання заспокоїти, тому то ви й бачите його без пильности й запалу. Повірте мені, Покелєне, не здержуйте його...

Дідо хотів продовжувати, але зять зупинив його, кажучи, що не потрібно більше боронити справу, з якою вже від перших слів він погодився.

— Як то! — крикнув хлопчик, — ви годитеся, тату?!

— Так, — відповів той, — годжуся, щоби ти навіть від завтрішнього дня вступив до колєгії.

Іван перенятий радістю, скочив і обняв за шию батька; той прийняв сі пестощі, підсміхаючись якось дивно, а потім нахилився до дідуся й сказав йому на ухо:

— Ви думаєте, що школа змінить натуру сієї дитини?

Нехай буде так, пане Крессе! Я зроблю по вашому, але се для того, щоби показати, що він і далі буде такий же лінюх, як і досі...

— Хто знає! — промовив дідо, хитаючи головою.

— Так ми се побачимо, пане Крессе, будуччина буде нас судити і я думаю, що після сієї вправи ви більше не будете підтримувати лінь малого.

— Даю тобі на те слово! — урочисто сказав старий, який вичитав у блискучих очах Івана незломну постанову.

Будуччина осудила справедливо й признала рацію дідови. Лінивий помічник крамниці тапіцера виявив себе найпрацьовитійшим учеником колєгії. За пять літ Іван переробив усі гуманітарні та фільософічні науки. Особливо скористав він із лєкцій відомого Ґасендія, з яким ми ще зустрінемося.

Але закінчивши сі студії Іван був приневолений, через батькову хоробу, заняти на якийсь час місце королівського тапіцера, яке ціла родина дуже бажала зберегти.

Коли королівський двір виїхав на полудне, Іван поїхав також. Подорож тревала коло року.

Він вернув до Парижа, коли молодь захоплювалася виставами і прилучився там до одного аматорського гуртка. Незабаром стає він його головою. Члени сього гуртка поробилися всі справжніми акторами і відчинили народний театр, де виставляли пєси знаних авторів.

Ціла родина Покелєна була в розпуці, бачучи, як їх чесне імя виноситься на поталу в театрі.

В той час король видав едикт, яким заборонялося ганьбити й ображати стан акторський. Але Покелєни не поділяли сієї думки й усі:

батько, вуйки, свояки, вимагали, щоб Іван зрікся сього стану.

Іван боровся сам проти всіх (бо дідусь тоді вже вмер). Правда, що він мав уже двацять літ і думав, що може поступати згідно зі своєю волею. Отже він продовжував грати в театрі.

Та тут ішло про непереможний потяг, а не про бажаннє зробити прикрість добрим людям, серед яких пройшли його дитячі літа. Тому син тапіцера, ставши актором, міняє імя Івана Баптиста Покелєна на імя Молієра, яке з початку належало досить відомому акторови, а нині записане на листі найславнійших письменників. Бо Молієр грав з початку в пєсах більш-менш відомих акторів свого часу, але се ніби тимчасово, щоби потім грати в своїх власних творах, які витворив його ґеній та які належать до архитворів людського духа. Сі пєси, сі дива читають усі і будуть читати. Кождий може їх також бачити, бо ще нині їх щоденно виставляють, хоча від часу, як Молієр умер, минуло вже двіста літ.

Кілька літ тому виставлено на кладовищу Пєр Ляшез у Парижи надгробний памятник Іванови Батистови Покелєну. Замість усяких написів на мармурі вирізьблено кілька букв: Молієр і ніхто не дивується, що до сього імени не додано ані титулу, ані кваліфікації, бо слава того, хто його посідав, є всесвітня.

Ще один лінюх, се Гонорій Бальзак, який одного дня виробив собі визначне місце серед письменників нашої епохи.

Отже послухайте, що говорить сестра Гонорія в малій книжечці, де вона оповідає про перші літа сього письменника, який себе буквально забив працею:

У семім році віддано його до школи у Вандомі. Що року, на Великдень і при роздачі свідоцтв їздили ми його відвідувати, але маючи мало відзначень, він діставав більше докорів, ніж похвали.

Сім літ перебув він у сій школі, де його вважали за лінивого ученика. Кождого дня сидів у карцері. З причини тяжкої хороби вернув до дому. По одужанню складав іспити яко приватист у колеґії Турській. Там також виявляв мало поступу; його родичі, як і учителі, вбачали в ньому дуже звичайного хлопця, якого треба було примушувати, щоб робив латинські та грецькі задачі. Його вважали навіть за такого нерозвиненого, що коли припадково висловлював будьякі розумні думки, його мати казала йому: „Ти звичайно не розумієш, що говориш, Гонорію"!

В Парижи його віддавали по черзі до кількох закладів і там він не визначився більше, ніж у Вандомі, чи Турі.

В сімнацятім році життя, виявив він певне замилуваннє до клясичних наук і тоді його поступ здивував своєю швидкістю. Але не зважаючи на те, один друг родини вирішив, навіть після закінчення Гонорієм науки, що той може бути тільки експедитором, бо має досить гарне письмо. Ставши славним, Гонорій помстився на чоловіці, який так судив про нього, присвятивши йому один зі своїх найкрасших творів.

З початку хотіли зробити з Гонорія — нотаря. Тому примушений він був учитися права й жити в замкненню, пишучи стемпльовані папери. Але любов до слави збудилася в ньому; він мріяв здобути собі імя в літературі. Родичі не спротивилися рішучо, але згода їх була подібна до

згоди батька Покелєна, себто мала за собою иншу думку. Гонорієви дали помешканнє в маленькій кімнатці під стріхою, хоча родина його була заможна. Місячне утриманнє визначили таке, що виставало тільки на найпильнійші потреби. Думали, що нужда примусить його скоритися. Але поза тим визначили йому лишень два роки, щоб міг виявити свій талант.

Гонорій хоробро й весело зносив нужду і працював, на скільки сил виставало, щоби показати, що його постанова мала певні підстави.

По пятнацятьох місяцях прийшов він до батька з пятиактовою траґедією — у віршах. Він її тільки що закінчив і перечитав родині. Не треба додавати, що той друг родини, який так гостро про нього висловлювався, був також запрошений на се читаннє, й Гонорій надіявся, що сим разом він змінить свою думку.

Але даремно, бо по закінченню пєси, друг знов повторив свою думку, а родичі Гонорія, що не були також захоплені траґедією, ґотові були поділити сю безнадійну опінію.

Гонорій зажадав компетентнійшого судді; знайшли одного старенького, дуже освіченого знавця літератури, який погодився перечитати пєсу.

Він ствердив на своє сумліннє, що автор може все, що хоче робити, тільки не займатися письменством.

Гонорій ще не признав себе побитим і Бог свідком, чи він добре зробив.

— Траґедії не для мене, ось і все тут — сказав — але буду пробувати щось инше.

І він почав писати прозою. Йому се дозволили, бо два роки терміну ще не проминуло. Його на-

віть не відіслали на піддаше, в якому мешкав і дозволили працювати під родинним дахом.

В кождому разі він не мав досить гроший, щоб закупити собі всі потрібні книжки, бо родина хоч злагідніла супроти нього, але не піддалася. На щастє Гонорій мав бабку, яка любила його так само, як дідо Кресе любив свого внучка Івана — Баптиста. І знаєте, який спосіб знайшла ся добра жінка для збогачення Гонорія, щоби батько Бальзак не гнівався? Кождого вечера кликала вона Гонорія пограти з нею в карти і тоді, через помилку або недогляд, програвала йому порядні квоти.

Минули визначені два роки, а Гонорій ще не виявив виразно свого таланту. Але разом із тим він виявив стільки діяльности, витревалости й віри в будуччину, що родичі не наважилися більше перешкоджувати його призванню. На протязі пяти літ написав він понад сорок томів, яких ніколи не видано, або видано не під його іменем, бо Гонорій був дуже гострим суддєю для своїх творів. Почуваючи себе ще не на висоті таланту, він не хотів підписатися під творами, які не були бездоганними.

Сорок пробних томів! Такі були овочі письменської науки сього недавнього лінюха.

Наші молоді письменники, такі нетерпеливі до припізнюваної слави й швидкі до розчарування, не повинні б ніколи забувати сього прикладу.

Нарешті успіх дозволив Гонорієви підписуватися під творами. На протязі двацяти років його письменської праці він написав девятьдесять сім творів і тільки Бог знає, скільки він ще обмірковував і видав би, наколи б не смерть, яка заскочила його за працею у пятьдесятім році життя.

Ще один лінивець! Се Голяндець Дідіє Еразм. Його віддали до хору в катедрі в Утрехті. Але його відіслано назад до матери, як надзвичайно нездібного й лінивого.

В другій школі (де напевно зуміли красше розвинути його здібности) його учитель захоплений одною його задачею, пророкував „що одного дня буде він великим чоловіком".

Се пророцтво здійснилося — бо імя Дідієра Еразма, поета, ученого сатирика, теольоґа — є одно з найславнійших у шіснацятім віці.

Другий лінивець — Швед, Карло Ліней, що... але вже пізно. Ми вернемо до лінивців иншим разом, бо їх листа ще далеко не вичерпана...

Закінчивши сю розмову я пішов до своєї кімнати. Яке ж було моє здивованнє, коли за дверима я зустрів Юрка, який чекав на мене, щоб подякувати за гарні оповідання.

— То ти чув їх?

— Так! бо мама мені дозволила, не кажучи нічого татови, станути під дверима.

— До чорта! — подумав я, міркуючи над поганими впливами, які могли мати мої оповідання на розум сієї дитини.

— Але не турбуйся — сказав він, ніби перейнятий моїми думками, — ти побачиш, що татко не буде гніватися завтра; бо як що я роблю йому прикрости, то се мимоволі, як малий Покелєн.

— Подумай, коли ти не дотримаєш слова, твій тато повідомлений про те, що я нині оповідав, може мені докоряти так само, як батько Покелєн докоряв дідови Кресу.

— Не турбуйся! — повторив Юрко.

— Добре! Але скажи, чи твої брати й сестра знали, що ти стоїш за дверми?

— А певно! Бо се ж була ідея Марійки. Але не кажи нічого таткови, бо він би сварив мамцю.

— Не турбуйся! — сказав я йому в свою чергу й поцілував його, прощаючи.

Нарешті я мав розгадку. Мені приємно було побачити хибність своїх підозрінь і що там, де я добачував брак любови, там навпаки знайшов я найживійше й найніжнійше братнє кохання.

Шестий вечер.

Ґассенді — Гайдн — Метастасіо — Донічеті — Бенінкорі — Паґаніні — Стон — Рафет — Ролєн — Седен.

Ще досвіта Юрко засів пильно за роботу; до першого снідання всі лєкції були готові й задачі вироблені. Кілька годин вистало йому до викінчення праці, для якої найздібнійшому з його братів, треба було би присвятити цілий день.

Через те батько, звільняючи його від усіх кар, не міг не зауважити, що мав повну рацію, караючи його за лінивство і неувагу. Та в кінци запанувала згода і звичайна веселість знов розяснила маленькі облича мешканців Клярзеґу.

Коли прийшла пора наших вечірних зборів, де вже був присутний Юрко, я сказав:

— Минулого разу я пообіцяв вернути до нашої попередної розмови; але пропоную відкласти се на дальше. Треба ж уріжноманітнювати наші бесіди, а крім того, чи не думаєте ви, що мусимо чимось відзначити ту добру волю Юрка, яку він виявив сим ранком?

Юрко мовчав, але всі діти одноголосно погодилися зі мною.

— Отже нині, — продовжував я — ми звернемося в бік цілком противний тому, про який говорили вчера; поговоримо оскільки можливо про

дітий, які завжди виявляли надзвичайну працьовитість і слухняність і ви побачите, що се зрештою найпевнійший шлях до осягнення бажаної мети.

Петро Ґасенді народився 1592 р. в селі Шамптерсіє, в Провансії. Його родичі, скромні, хоч не бідні рільники, призначили сина також до рільництва; на всякий випадок одначе перед тим постановили навчити його читати й писати.

В селі не було школи й місцевий парох занявся кількома дітьми шкільного віку. Учив він їх даром тільки початків науки.

Сей добрий чоловік обмежувався так незначною програмою не тому, що йому самому бракувало знання; навпаки, він мав значно ширшу освіту ніж більшість сільських священників того часу. Але родичі самі так обмежували час перебування дітий в науці, що парох мусів пристосовуватися до того.

В більшости неписьменні селяни були цілком задоволені, коли виводили дітий з сієї цілковитої темряви. З другого боку й діти охоче закінчували науку з тим, щоби в скорому часі все позабувати.

Родичі Петра, висилаючи його до пан-отця, зробили се можливо тільки для заспокоєння свого сумління, иншими словами, щоб ніхто не міг їм того закинути, чого по своїй несвідомости вони не закинулиб собі самі ніколи.

Але коли родичі Петра тільки йшли за загальною течією і поділяли думку инших селян, малий Петро показав від самого початку, що цілком відріжняється від своїх шкільних товаришів.

Від першого дня, коли парох показав йому книжку, хлопчик тільки й мріяв про читанне. Від першої хвилі, коли промінь знання прошив

його дитячий розум, не було иншого світла, до якого б він так стремів жадібно.

Отже достойний учитель ще далеко перед терміном, коли ученик мав закінчити науку, побачив, що мусить розширити поле своїх звичайних лєкцій.

Одарений цікавістю і надзвичайно спостережливим розумом, Петро особливо прагнув зрозуміння всіх явищ природи.

Щоденні лєкції й збагненнє річий, які виясновано йому, були для нього забавкою; але хід зірок на небі, зміна пор року, принципи життя й руху живих істот, плодородність землі, біг води, лет хмар, рев та страшні наслідки бурі... не знаю що ще? Се цікавило його і в тім заглублялася його душа під час довгої задуми.

Він засипував доброго священника питаннями і той, дивуючись незвичайній цікавости, старався задовольнити бажання дитини. Але натурально, що багато точок лишалося темними, або трафлялося, що не знаходячи готової відповіди в своїй памяти, учитель брав книжку, де була ся відповідь і давав її Петрови.

Та щоб роздумувати над таємними точками, або перевіряти правдивість теорій, про які він тільки що дізнався, або ковтати наукові книжки — денних годин було за мало. Тому Петро почав забирати до роботи ще й години, які тільки міг відірвати від непереможного сну.

Коли світив місяць, Петро читав при його срібному сяйві; коли ніч бувала темна, він старався, щоб його припадково замкнули в сільській каплиці, де з книжкою в руці ставав під лямпою престола. Коли ж сі два божі світильники бували недосяжні, він вилазив на шпиль скали, або на верх високого дерева.

Петро Ґасенді.

Сидячи там з очима втопленими в темну, усіяну золотими зорями дорогу, блукав по ній своїм захопленим розумом, пошукуючи законів, що кермують світом, або подивляв її.

Певно, що в сьому правдивому фанатизмі до спостережень і науки, він мусів боротися з ріжними перешкодами.

Родичі, яким священник очевидно говорив про можливі в будуччині наслідки надзвичайних здібностий їх сина, постановили не перечити тій блискучій долі, яка ніби то була йому призначена; але через се мусіли вони також боятися, щоб надмірна праця не відбивалася на його здоровлю. І вони старалися примусити сина до відпочинку та спокою. В ночи замикали його в темній кімнаті, на високім поверсі, щоб він не міг втекти. Але Петро користав зі своїх простирал та ковдер, як із драбини і коли родичі вважали, що він міцно спить під родинним дахом, Петро буяв уже далеко й подивляв красу небесного склепіння.

В день забирав його отець із собою в поле, не для роботи, але для розваги. Та паросток збіжа, що підносився понад сірою рілею, або румянок, що світив у траві своїм срібним кошичком із золотим дном, спів птички, який приносив вітер, скеля така сумна на зеленому мосі... не багато потребував Петро, щоб почати глибоку розумову працю.

Де ж тут, спитаю вас, родичі, яких ми вже бачили і які вишукували ріжні способи, щоби перемогти лінивство дітий? Та признаємо, що родичі Петра, в цілком відміннім становищи, стараючися даремно перемогти працьовитість сина, були не менше заклопотані, ніж перші... Так ідуть справи на землі, що часто протилежности зустрічаються.

Одного дня (Петро мав тоді трохи більше як десять літ) в селі Шамптерсіє помітно було велике хвилюваннє. Всі пільні роботи здержано, а єдиний дзвін у церкві дзвонив голосно: ціле населеннє в святочних одягах із парохом і хоругвами на чолі вийшло процесією на границю парафії, щоб зустріти владику Антонія Бульонського, епископа з Дінь, який візитував дієцезію. Не треба й говорити, що Петро Ґасенді в білій комжі й чорненькій шапочці брав участь у хорі дітий, які творили почот священника.

Коли епископ висів із карити, смирний вікарій із Шамптерсіє вважав своїм обовязком висловити в кількох словах, перенятих пошаною, почуттє радощів та поважання, які викликав приїзд його у всіх парафіян.

Коли парох скінчив промову, парафіяне, що могли зрозуміти її, бо священник говорив звичайною мовою, ствердили окликами, що пастир правильно віддав почування свойого стада.

Епископ відповів, як належало, і після сього обміну привітами, збирався заняти своє місце по середині процесії, що мала запровадити його до церкви. В ту хвилю цілком несподівано виступив хлопчик із хору, підійшов до владики і почав витати його в свою чергу — та не в звичайній мові, на якій промовляв пан-отець, але латиною, мовою уживаною виключно в ученому світі.

Тільки епископ, два духовні з його почоту і парох могли зрозуміти сю промову; але вираз їх облич так добре віддавав зчудованнє красномовністю, жвавістю й щирістю маленького промовця, що їх захопленнє опанувало й усю юрбу.

Коли дитина скінчила, епископ крикнув:

— Алеж се не вивчена на память промова! Се не може бути! Бо він зрозумів, що ученик не міг би вкласти стільки душі в текст, вказаний йому з гори.

— Ваше Преосвященство не помиляється, — відповів священник — ся дитина приготовила сю несподіванку, криючись від усіх.

— В такім разі я не боюсь пророкувати, що сей хлопець буде колись чудом сього століття! — продовжував епископ.

Пророцтво справдилося. Петро, бо ви вже зрозуміли, що автором промови був не хто инший, як він, вступивши до колеґії в Дінь, став предметом подиву загалу. Не думайте також, що він був пильним тільки у стислих науках і високих розважаннях. Він знаходив також час укладати комедії, дуже цікаві й веселі, які виставляв разом із товаришами у вільних хвилях та відгравав з успіхом головні ролі.

В шіснацятім році життя дістає він титул професора реторики. У двацятім році вже викладає фільософію й теольоґію в Е. Дійшовши пізнійше до духовного стану, який забезпечив його грошево й дав змогу залишити професорську діяльність та занятися виключно науковими пошукуваннями і фільософічними студіями. Се було початком його пізнійшої світової слави.

Петро Ґасенд — або Ґасенді — бо підписуючи свої твори, він додавав до свого прізвища ще букву **i**, під яким назвиском він і досі відомий, отже Петро Ґасенді був, як каже один з його життєписців, фільософом, природником, дослідником старини, істориком, фізиком, астрономом, ґеометром, анатомом, проповідником, знавцем греки,

біографом, знавцем мов, красним письменником; він охопив майже увесь круг науки й мистецтва.

Між иншим мусимо признати йому ще одне славне діло, а саме — він виховав розум, а також і серце Молієра. Учитель і ученик лишилися на все приятелями, а перший навіть прожив так довго, що був свідком успіхів другого. Се нагадувало йому, казав він усміхаючись, що він також творив і грав комедії — які, можливо не мали б тої вартости, як Покелєнівські.

Коло 1740 р. жив у Рораві, селі над Літавою в Австрії, бідний стельмах, який иноді вечерами, щоб відпочати після тяжкої денної праці, акомпанював на поганій арфі співам своєї жінки. Вона співала селянські пісні. До сього родинного концерту звичайно прилучався ще третій музик. Як що він не впливав на поліпшеннє гри, яка часто терпіла від розбіжности артистів, то в кождому разі не погіршував її, бо тільки удавав грача, водячи одним кавалком дерева по другому, ніби грав на скрипках.

Треба признати, що рухи сього дивного артиста виявляли надзвичайну правильність слуху і що він здавався перенятим глибокою радістю підчас концерту. Трафлялось иноді, що він не задовольнявся тільки грою на своїх скрипках, але приєднував свій голос до співачки. Звуки його були дуже приємні і надзвичайно чисті.

Сьому музикови могло бути з вісім літ, він був сином стельмаха і звали його Сеперль, що є здрібненнєм імени Йосиф.

Один учитель, що був заразом церковним органістим і управителем хору в панській каплиці в Гайнсбургу, сусідньому місточку, був присутній одного разу на такім концерті в домі бідного ре

місника. Вражений гарним голосом Сеперля, попросив батька віддати йому його під претекстом науки, але в дійсности, щоб збогатити свій хор таким легким способом.

Батько згодився. Хлопчик, розрадуваний самою змогою вчитися музики, в якій божевільно любувався, покірно пішов до Гайнсбурґа і три роки вибув межи співаками й музиками каплиці.

До сього часу займався він музикою весело, співав, як птичка в лісі і кождий його маленький поступ у гармонії викликав усмішки й пестощі родичів, які не зважаючи на свою бідність дбали про нього. Але в хорі в Гайнсбурґу яка ріжниця! Там на протязі багатьох годин треба було повторювати тіж самі ґами, коли ж се не була та сама ґама, або нота, треба було розібратися в мішанині чорних точок і гачків, щоб найти потрібне діленнє, якого вимагав даний розмір. А до сього треба було мимоволі достосувати свій голос, ще й рахувати рукою. І се все на очах гострого учителя, який не вірив у втому, який ніколи не хвалив, коли все йшло добре, бо не признавав, щоб робили зле; який давав стусани, іритуючись з приводу найменшої похибки, або недогляду і який не лишав бідним, відданим у його розпорядженнє невільникам иншого відпочинку, як тільки для посту. Бо обовязаний годувати їх, так само, як і учити, він виявляв себе настільки скупим, що до порцій, наскільки щедрим на стусани. А крім того всі кари, які він накладав, зводилися головним чином до зменшування харчевих порцій ученикам.

Коли бували приняття у місцевого владики, то малий Йосиф після того, як відспівав у хорі, мусів грати на цимбалах в святочній орхестрі.

В ci дні — оповідав він пізнійше у своїх споминах — хоча би я й виконував найкрасше мою партію, все ж міг бути певним, що буду вибитий.

Проте коли стельмах із жінкою приїзжали відвідати сина й питали, як той почуває себе в учителя, він ніколи не жалувався і мовчав про щоденні пости, несправедливі лайки, бійку, а говорив тільки про свій поступ у музиці. Бо музика була для нього найголовнійшим, що примушувало його забувати всі кари, труди і несправедливости.

Може несвідомо повторював він слова одного бідного Італійця, що звався Каєтан Майорано, які той говорив кілька років перед тим.

Сей другий хлопець був мукою свого отця. Перший-ліпший мандрівний музик приваблював його на цілісенькі дні; ніколи не опускав він церкви, коли там грав орган і старався прилучити свій голос до співаків.

Один із музиків сієї церкви зауважив пильність, з якою хлопчик ходив на богослуження і увагу до музичних творів. Він підійшов до нього і запитав:

— Очевидно ти дуже любиш слухати співи?

— О пане! — відповів хлопчик, складаючи руки як до молитви — жити без хліба, але з музикою!

Музик не питав далі. Він став учителем малого Майорана, який прославився потім як знаменитий співак під іменем Кафарелі.

„Без хліба, але з музикою" — мусіло стати, як усе нам доказує, кличем і для малого Йосифа. Додаймо до сього, що він мав найщасливійшу вдачу: завжди веселий, готовий до жартовливої відповіди, був правдивою розрадою для своїх то-

варишів, засуджених долею на таку саму роботу, кари й голодуваннє, як і він.

Одного разу Йосифа покликали до учителя, коли той обідав.

Він увійшов до їдальні і побачив музика в товаристві якогось чужинця перед накритим столом, по середині якого красувалася гора вишень, така гарна, червона й приваблива для дитячого зору!

Тому Йосиф, як тільки увійшов до кімнати, втопив очи в сих овочах і почав ковтати слину. Ах, коли б то його очи мали зуби, що тоді лишилося би із сієї гори? Скажемо для його виправдання, що він мабуть не їв вишень від самого виїзду з Гайнсбурґа. Він, що так любив вишні, а їв їх так часто у себе в Рораві!

Як би там не було, але Йосиф їв очима вишні і чужинець нарешті се зауважив.

— Еге, малий, ти здається, любиш вишні? — сказав йому.

— О так! — відповів хоробро Йосиф, не відвертаючи очий від стола.

— В такім разі, заспівай-но мені дещо а дам тобі їх цілу жменю.

— Що заспівати?

— Що небудь зі Святого Письма[1]).

— То я проспіваю. І Йосиф з очима все втопленими у вишні і в стані певного піднесення, спричиненого обіцянкою, проспівав так, як ніколи ще не співав, себ то-знаменито!

— Дуже добре, — сказав чужинець і розвалив вишневу гору, щоби передати її значну частину

[1]) В Німеччині певні витяги Святого Письма підкладано під музику і такі уступи називалися »моте«.

Йосифови. — А тепер кажи, чи хочеш залишити Гайнсбург, щоби поїхати до Відня?

— До Відня? — спитав хлопчик із повними устами — і се для того, щоби співати?

— Так, у великій церкві.

Алеж добре! Я гожуся їхати туди.

В такім разі — сказав учитель — іди складати свої річи і сього вечора поїдеш із паном Райтером.

Дитина радісно побігла, ковтаючи по дорозі вишні.

Сей Райтер був дірігентом хору в церкві святого Стефана, яка для Відня є тим самим, що Нотр-Дам для Парижа. Музикант із Гайнсбурґа відступав йому найкрасшого свого ученика напевно для того, щоби придбати прихильність впливового товариша.

Ось як малий Йосиф перейшов без найменшого жалю з Гайнсбурґського хору до хору церкви св. Стефана.

На сім новім місци мусів він іще безупинно працювати, та учитель Райтер не тільки не бив своїх учеників, але навпаки від часу до часу звертався до них із добрими словами і навіть не примушував постити.

В таких умовинах праця не була тяжка для Йосифа.

Його учитель, будучи першорядним музиком, учив певною методою, при помочи якої пильні ученики робили помітний поступ. Йосиф працював із цілої сили і незабаром у крузі віденських аматорів музики багато говорилося про маленького співака з церкви св. Стефана.

Чудовий голос, виразна вимова, глибоке музикальне почуттє: дитина зеднувала в собі всі сі

прикмети. За один рік став хлопчик маленьким чудом. Але хоч він і радів зі свого успіху, проте не задовольнявся ним. До тепер грав і співав він чужі твори, з часом зявилась у нього думка творити самому.

Ото сидить він і шкрябає аркуш за аркушем під диктат своєї буйної хлопячої уяви, захоплюючись сам тими чудесами, які написав. Я тоді думав — оповідав він у старости — що чим чорнійший ставав папір, — тим музика мусіла бути гарнійша". І тільки Бог знає, скільки нот написав він з сього поводу.

З початку він се робив нишком; бо коли перший момент захоплення пройшов, свідомість відкрила йому очи на слабість продукції.

Однак одного дня, закінчивши твір, який довший час задовольняв його, вирішився Йосиф показати його учителеви Райтерови. Той змірив свого ученика насмішкувато очима і крикнув:

— Го, го! ти хочеш компонувати!

— Пробую... — промурмотів Йосиф.

— Не заборонено пробувати, але пробувати не значить досягти.

— Колись треба зачати.

— О, ти мав ще час на се, але в кождому разі подивимося!

Учитель переглянув зшиток і вернув, кажучи: „Взагалі зле, а крім того скрізь гармонічні блуди. Учися, хлопче, ти будеш компонувати, коли навчишся всього, що треба знати".

Йосиф не захитався через такий рішучий присуд. Навпаки, він почав іще пильнійше вчитися, щоби ліпше пізнати закони музики. Багато разів він пробував також прикласти їх на ділі.

Шість місяців минуло, за які багато паперових аркушів укрилося нотами, але з них пан Райтер не бачив ані одного. При кінці сього терміну молодий композитор зробив нову спробу.

„Деякий поступ помітний, але се ще далеко від того, що ми називаємо твором! — сказав тепер суддя. — Учися Йосифе, учися!“

Після сієї оцінки, що не була вже такою безнадійною, Йосиф вернув до праці ще з більшою мужністю.

Місяць пізнійше ще новий твір був представлений пану Райтерови, але на сей раз він не вдавався у довгі розмови, лишень знов сказав: „Деякий поступ є, але се ще далеко від того, що ми називаємо твором. Учися Йосифе, учися!“

І що там далі говорити... Два роки Йосиф радився з паном Райтером і кождого місяця він повторював: „Деякий поступ є, але...“

І завжди Йосиф не тратив мужности, вчився і творив бо він вірив, що всі ті — „деякі поступи“ зложені разом, дадуть у сумі талант, якого треба було досягти, щоби мати право сказати: „Я написав твір“.

І його студії й твори все більше відкривали йому таємницю музики і успіх співака із церкви св. Стефана посувався наперед.

Але очікуючи дня, коли пан Райтер змінить своє звичайне реченнє, Йосиф забув за одну річ, яку одначе міг передбачати. Я хочу сказати, що він досягнув віку, коли зміна голосу зробила його нездібним займати дотеперішне місце, так само як і інші подібні йому. Бо період часу, коли голос тратить ясний і звінкий звук дитячий для того, щоб замінитися на звучний і поважний, властивий дорослим, сей час є примусовим відпо-

чинком для горла, яке тоді видає тільки неясні глухі звуки, а крім того легко може цілком знищитися, як що його надуживати.

Тому Йосифа звільнено ще перед тим, як пан Райтер міг переконатися про його здібности до композиції. Тоді було йому приблизно шіснацять літ.

Викинутий без гроший і будь якого знання на брук великого німецького міста, він усе не тратив віри в свою вперту працю.

На протязі двох літ зводив люту боротьбу з життєм. Приміщенний в узенькому кутку піддаша, не мав змоги навіть опалювати його в зимі, бо жив на кілька крайцарів, що заробляв грою на орґанах в якійсь приватній капличці. Через нужду був усе зле одягнений і се не дозволяло йому уділювати лєкцій. Але він працював безупинно. Твори слідували один за другим; він відігравав їх на орґанах, які були в його розпорядимости. Але тільки він сам знав імя автора тим більше, що ніхто не питався про се. І віра не вмирала в ньому, підтримуючи його в важких хвилинах і малюючи світлу будуччину. „Без хліба, але з музикою“ — мусіло тоді, більше ніж колись, стати його кличем.

Не бачучи пана Райтера, який заморожував його надії, був він тепер сам суддею своїх творів і почував, що нарешті справжня сила прийшла. Але як, за чиєю допомогою вийти у світ? Такими питаннями морочив він свою голову, коли трафився випадок, який можна назвати промислом божим і здавалося мусів усунути всі перешкоди.

Поговоримо тут про другу дитину!

Приблизно з двацять років перед народженнєм Йосифа, один золотар у Римі мав ученика,

хлопчика десять-одинацятьлітного, що звався Бонавентура Трапасі. Він був сином звичайного папського жовніра.

Перед тим, щоб піти до золотарської науки, хлопчик навчився читати і се було його улюбленим заняттєм, а навіть пристрастю. З початку брав він яку будь книжку, але одного дня, випадково, впали йому до рук твори Таса, одного з визначних італійських поетів. Від того дня він не цікавився більше нічим иншим. Єдиний Тасо подобався йому, тільки він займав його підчас відпочинку і праці. Вивчивши кілька найгарнійших віршів на память, він скрізь деклямував їх у надзвичайнім піднесенню. Сі вправи вплинули на хлопчика, як поетична горячка і він відчув потребу, цілком несвідомо, самому складати вірші.

Природа обдарувала його вразливою душею, жвавим розумом, а поеми Таса призвичаїли до гармонії і розміру.

Додаймо до того, що йому пощастило народитися в країні, де навіть звичайні люди несвідомо відчувають чар поезії.

Підчас коли у нас увагу натовпу можуть притягти які небудь ординарні співи, чи жарти, складені якимись волоцюгами, необзнайомленими з граматикою й законами музики, в той час в Італії нерідко можна побачити ще й тепер коло, по середині якого поет деклямує свої вірші на найвисші теми, вірші дуже гарні і вправні. Багато міст має постійних поетів, що своїми творами дають насолоду слухачам і живуть із добровільних жертв. Малий Бонавентура складав вірші з початку тільки для себе самого. Потім запросив на суддів товаришів із майстерні. Нарешті одного вечера вибрався на мійську площу і його перший прилю-

дний виступ викликав загальне захопленнє тим більше, що сам поет, не зважаючи на молодий вік і вражаючий талант, відмовився, все віршуючи, від гроший, які йому простягали з усіх боків.

Скоро його слава як поета усталилася. Що вечера площа, на яку він приходив, закінчивши денну працю в майстерні, була заповнена народом, що жадібно очікував віршів. А хлопчик творив їх тільки задля слави.

Одного такого вечера до звичайних слухачів хлопчика прилучився випадково знаний правник і письменник Віченцо Гравіна, професор права і основник Академії Аркадів.

Вражений легкістю, з якою хлопчик віршував, Гравіна зблизився до нього й протягнув золоту монету. Але поет відмовився від золота, як відмовлявся і від міди, уклавши свої слова в гарні вірші.

Тоді незнайомий хлопчикови пан назвав себе, запропонував йому себе на учителя і обіцяв допомогти в досягненню призначеної йому слави. Можете представити собі, з якою радістю наш уличний поет приняв сю опіку, що дозволяла йому мріяти про блискучу будуччину. Золотарський ученик став не тілько учеником, але радше прибраним сином Гравіни, який взяв його до себе в дім і пильно занявся його вихованнєм і студіями. Він змінив його шорстке імя Трапасі на мягше — Метастасіо, що є грецьким перекладом першого.

В чотирнацятім році життя Метастасіо написав уже трагедію. Але Гравіна ще не вважаючи хлопця досить освіченим повіз його до Кротони, рідного міста, щоб він скористав із лєкцій одного вченого фільософа, якого учеником був сам Гравіна.

Вернувши разом зі своїм вихованцем до Риму, Гравіна незабаром помер і лишив цілий свій великий маєток Метастасіові. Тоді він міг спокійно віддатися поезії. Перша пєса, яку відіграно в Неаполі, сприяла його европейській славі. Кілька королів суперечилися за честь мати його при своїому дворі. Переміг Карло VI, тодішній австрійський імператор. Метастасіо поїхав до Відня, звідки більше не виїзжав і жив там серед слави і богацтва. Там написав він свої найкрасші твори, які подивляємо до сього часу.

Сталось так, що підчас своєї найбільшої слави, Метастасіо винаняв роскішне помешканнє в тому самому домі, де на стриху жив бідний, голодний ученик пана Райтера.

Йосифови й до голови не прийшло скористати з такого славного сусіда; але одна бідна жінка мала до сього досить сміливости. Се була, як тепер кажемо — сторожиха дому, де жив поет і музик. Вона знала про нужду і пильну працю Йосифа, чула, як він співав у св. Стефана; словом, була переконана про його чесноти. З другого боку вона знала історію Метастасія, бо історії обігають цілий світ. Опираючись на тому, що бувший золотарський челядник мусить памятати про своє попередне становище, вирішила вона представити йому Йосифа.

Її головним завданнєм було повести справу так, щоби славний поет доручив Йосифови написати музику до будь якої з своїх поем. Як би такий плян удався, було б цілком певним, що прийде кінець нужденному життю Йосифа Гайдна.

Добра жінка поділилася своїми міркуваннями з хлопцем, який радо до сього приєднався; потім сказала кілька слів славному поетови і той пого-

дився приняти Йосифа; нарешті се побаченнє відбулося.

З початку здавалося, що все піде так, як се передбачила добра сторожиха. Метастасіо розпитував Йосифа про його походженнє, працю, підбадьорював і подав надію, що прийде послухати його і піклуватиметься ним... Се було багато для першого разу... але... се було все, що зробив поет для музика. Почести і забави займали весь його час так само, як відомі тодішні музики сварилися ізза його поем.

Метастасіо забув про свого бідного сусіда і він разом зі своєю доброю опікункою стратив останню надію.

Заведений так жорстоко долею Йосиф не піддався розпуці; та він міг легко вмерти від нужди, коли б його не підтримав один добродій, який одначе не міг зробити для нього стільки, як Гравіна для Метастасія. Сим добродієм був бідний перукар, аматор музики, який уважав за щастє мати в себе такого великого артиста, якого голос він подивляв у храмі св. Стефана.

Сей добрий чоловік запропонував Йосифови притулок під своїм дахом і місце при столі. Йосиф приняв се, але щоб не обтяжувати великодушного приятеля, він подвоїв пильність і години праці. В той час голос його вже вирівнявся і він зістав знов принятий до катедрального хору, хоч тільки яко другорядний співак, з дуже малою платнею. Можете собі уявити розмір сієї платні з того, що Йосиф у той же день співав іще в другій церкві і грав на орґані в третій і за се все діставав пятнацять су!

Нарешті, коли він мав вісімнацять літ, пощастило йому відіграти свою оперу в однім із віден-

ських театрів. Пєса мала певний успіх. Далі він видав квартет і кілька симфоній, які принято з прихильністю. Але фортуна рідко заглядала до зимного неопаленого покою Йосифа, що часто цілий день не вставав з ліжка, щоб заховатися від зимна. Тільки в 1760 році, коли Йосиф мав двацять вісім літ і видав силу ріжних творів, один князь запросив його на дірігента своєї капелі з досить значною платнею.

Недоля була переможена, але працьовитість Йосифа від сього не зменшилася. Твори, які він оголосив під час свого добробуту, ще більше підкреслюють висоту його ґенія.

Кілька років пізнійше Йосиф Гайдн, син бідного стельмаха з Рораву, користувався такою ж славою, яку Бонавентура Трапасі, син жовніра, мав у літературнім світі. Ще досі вважаємо його за найбільшого музика з тих, що були на світі.

— Я думаю! — сказав Генрих, для котрого імя Гайдна було відоме.

— Знаючи Гайдна, — говорив я дальше, — ти певно чув також і про Доніцетого, другого відомого композитора.

— Звичайно я часто бачив його імя на афішах Паріської Опери, а одного разу татко взяв мене з собою на оперу „Фаворіта".

Отже автор „Фаворіти" і двацяти инших прегарних опер, хоча й народився з великими здібностями, але завдячує свій успіх тільки пильній праці і невтомній витревалости. Я не оповідатиму вам докладно його життя, подам тільки одну історію, якої буде досить для підкреслення вам тих зусиль, яких докладав, щоб добути славу.

Після того, як учився у кількох учителів, Доніцеті бажав закінчити свою музичну освіту під проводом відомого больонського учителя Матея.

Сей Матеї, вже дуже старий, давно закинув учителюваннє, щоб цілком віддатися релігії. Він одначе згодився на просьби юнака, в якому передбачав правдиве призваннє до музики. Але ось як мусів щоденно поводитися ученик, щоби дочекатися сієї так бажаної лєкції:

— Ти прийдеш по мене до такої й такої церкви о четвертій годині по полудни — говорив Матеї.

— Добре, учителю, прийду — відповідав Доніцеті.

І він своєчасно приходив до вказаної церкви, що нерідко стояла край міста. Він знаходив там старого, який затягав свої молитви поза призначений час. Потім виходили вони з церкви до дому, де мала відбутися лєкція.

Але дорогою почувши дзвін, який закликав на вечірне богослуженнє до другої церкви, Матеї спішив туди вступити, вже разом із Доніцетім. Залишалися там з годину. Зближалася ніч. Та пан Матеї дав обітницю що вечера прочитати молитву в катедрі, тому прямували далі не до дому, але до катедри.

Нарешті, по всіх молитвах, приходили таки до дому. Та пан Матеї мав щастє бути сином дуже, дуже старенької матери, яку окружав найніжнійшою опікою. Отже просив Доніцетого заграти з нею партію в карти. Той сідав покірно проти старої і грав з добру годинку.

Коли закінчувалася гра, треба було чекати, щоб Матеї повечеряв. По вечері мати, син і хлопець молилися разом, після чого старенька клалася й тоді починалася та славнозвістна лєкція.

Вона затягалася нерідко до пізної ночи, бо раз захопившись музикою, професор не тямив ні про що инше, як і при молитві.

Доніцеті.

Бенінкорі, другий італійський композитор, але менше славний, ніж попередні, вчився музики з таким запалом, що для того, щоби вправлятися на скрипках у ночі і не турбувати родичів, які йому не дозволяли сих нічних вправ, він смарував товщем смичок. Ви розумієте, що тоді скрипки не лунали; але ученик знаходив, що навіть гра на таких німих скрипках дуже корисна для пальців.

Антоніо Паганіні походив із Ґенуї і мав званнє торговельного маклєра, але в нього не було жадних клієнтів.

Мало занятий маклєр сидів постійно в дома, а щоб доповнити скупі заробітки, займався вираховуваннєм щасливих можливостий при грі на льотерії. Крім того, помітивши у свого сина Никольця нахил до музики, будучи сам добрим музикантом, почав учити дитину гри на скрипках. Никольцьо швидко доказав, на скільки батько не помилявся що до його здібностий; по кількох місяцях можна було вже говорити, що вони блискучі. Відтак батько, будучи людиною шорсткою й інтересантом, почав мріяти про великі гроші, які можна буде придбати, визискуючи талант сина. Від того часу ще більше запряг його до роботи. Никольцеви прийшлося тепер вправлятися на скрипках майже цілими днями. Найменша неуважність, або недбалість каралися суворо, окрім сього ще й голодом. Се довело до значного знищення його здоровля.

Сей отець, який вбачав у таланті сина лишень змогу заробляти, був настільки жорстоким, наскільки й непередбачливим. Він не думав, що в разі коли б хлопчина навіть не вмер від висна-

женння, то напевно набрав би відрази до мистецтва, яким досі захоплювався.

Се напевно й трафилось би, коли б не материнська любов, се могутнє почуттє, яке поборює всі перешкоди.

Наскільки отець був гострим, настільки мати була ніжною й мягкою. Тому то Никольцьо відчуваючи до батька рід примусової пошани, любив матір міцною любовю, майже боготворив її.

Добра жінка турбувалася, бачучи стан здоровля сина. Вона вступалася за нього перед батьком, щоб не надуживав його сил. Але чим більше успіхів виявляв Никольцьо, тим більшими ставали вимоги батька, якому нетерпляче бажалося прискорити час визискування.

Всякі вказівки і просьби лишалися без наслідків; не було сили боротися з упертим користолюбством сього чоловіка. Єдине, що лишалося бідній засмученій матері, се вплинути на хлопчика й піднести його пильність, щоб він найменше терпів від кар і прискореним поступом зблизив кінець науки.

Одного ранку, коли хлопчик, як звичайно, прийшов сказати їй „добрий день“, вона звернулася до нього зі словами:

— Послухай, мій Никольцю, який гарний сон бачила я нині! Чудесний сяючий ангел зявився до мене. Він сказав, що сповнить моє найбільше бажаннє. Я побажала, щоб ти став першим скрипаком у світі; ангел обіцяв се сповнити, залишаючи мене щасливою.

Чи бачила мати ангела, чи то були тільки хитрощі з її боку, нас се не обходить. У кождому разі Никольцеви не прийшло до голови запідозріти неправду.

Від того часу, як він дізнався про обіцянку ангела, почав сильно працювати вже не для того, щоб коритися суворим вимогам батька, але бажаючи сприяти здійсненню блискучих надій, що так обходили його улюблену матір.

Досі Никольцьо робив швидкий поступ, але тепер се було щось чудесного. В осьмім році життя склав він сонату, де зєднав стільки музичних труднощів, що ніхто не був годен відіграти її, крім нього звичайно.

Від того часу почав він виступати прилюдно в церквах і театрах..., і почав набувати слави в своїому родинному місті.

Але отець не вважав іще, що Никольцьо набув усе потрібне йому знанне, тому відвіз його до Парми, де жив найславнійший того часу скрипак Роля. Коли отець із сином зявилися до артиста, той лежав у ліжку хворий. Їх запросили почекати в сусіднім покою. Там на столі лежали скрипки й розгорнутий зшиток із концертом, який недавно перед тим написав Роля. Никольцьо взяв скрипки і відразу почав грати сей концерт. Хорий зацікавився, хто се так гарно виконує його твір. Йому кажуть, що се мала дитина. Він не вірить, устає з ліжка і ледви одягнений кидається в кімнату.

При його виді Никольцьо спинився.

— Що ви тут робите? — спитав перераженний Роля.

— Хочу просити, щоб ви приняли мене за ученика! — відповів кланяючись Никольцьо.

— За ученика? — повторив Роля, — але мені буде трудно чого небудь вас навчити!

Так приняв відомий скрипак дитину і від того часу було ясно, що він не матиме рівних собі.

Микола Паґаніні.

В чотирнацятому році життя давав він концерти в усіх головнійших італійських містах; скрізь зустрічали його овоціями. Потім поїхав до Німеччини, Франції, Англії, а його подорожі були правдивими тріумфами.

Він був не тільки знаменитим виконавцем, але й надзвичайно вправним композитором.

До нині є найбільшою похвалою для кождого скрипака почути, що він грає як сам Паґаніні.

Стон, найвидатнійший англійський математик, був сином огородника князя д'Аржіля. Після того, як один із товаришів батька, навчив його трохи читати, він сам вистудіював французьку мову, латину, греку, ґеометрію і всі науки, яких підручники міг лише дістати... І се все, служачи льокаєм у того вельможі, в домі якого народився. Одного дня князь довший час дзвонив, але ніхто не явився; тоді він в іритації побіг до передпокою, щоби покарати малого недбайлюха. Той сидів із книжкою в руках, заглублений в думках, які не дозволили йому почути дзвінок.

Побачивши пана, Стон поспішив сховати книжку, але той наказав зараз же її показати, бо зауважавши розгубленість хлопця, запідозрів, що він захоплюється якимсь невідповідним читанням. Яке ж було здивованнє пана, коли він побачив один із найскладнійших абстрактних творів Ньютона. З початку він думав, що книжка попала випадково до рук хлопця, але по кількох питаннях побачив що помилився.

Вражений високою інтеліґентністю хлопця, яку той осягнув власними силами, князь запевнив йому засоби для продовження так удатно початої освіти. Від тоді Стон міг продовжувати студії без перешкоди.

Михайло Седен.

Рафе, один із найцікавійших французьких рисівників, був сином бідної вдови. Мати віддала його на науку до токаря. Після того, як совісно напрацювався в день, Рафе ходив вечерами на курси рисунків, де вчився безплатно, а в ночи відрисовував моделі, що йому давали професори тої школи.

Карло Ролєн, відомий історик, про якого я вже згадував кілька разів, іще пятнацятилітнім хлопцем працював у майстерні свого батька, ножівника в Парижи.

Один бенедиктинський монах відгадав великі здібности юнака і запропонував йому вступити до школи. Він умістив хлопця яко стипендиста в колєґії ді Плєсі, де Ролєн швидко відзначився своїм талантом.

Михайло Седен, уроджений 1719 р., французький драматичний автор, що був членом Академії і якого пєси представляють досі, був сином паризького архітекта. Невдатні підприємства зруйнували нещасливого батька і він із двоїма дітьми (третій син лишився з матірю в Парижи) виїхав до Берійських копалень, де дістав невеличку посаду. Але як тільки приїхав, — захорів і вмер. Михайло, старший з двох хлопців, які поїхали з батьком, що мав не більше понад тринайцять літ, мусів вернути з братом до Парижа. На нещастє він не мав за що купити два місця на фірі. Тому заплатив тільки за одне і посадив там брата, а сам пішов пішки за фірою. Було зимно, дитина на фірі замерзала. Отже Михайло здіймає свою блюзу й віддає братови. Ся самопосвята зворушила инших подорожних так, що вони зібрали між собою кілька франків і дали візникови, щоби той посадив хлопця коло себе.

Приїхавши до Парижа, Михайло побачив, що лишився єдиною підтримкою для матери й двох братів. Він стає шліфіром каміня і швидко досягає такої вправи в своїм ремеслі, що може заспокоювати потреби своєї дорогої родини.

Тяжко працюючи в сім ремеслі, Михайло разом із тим стає першорядним драматичним автором того часу, а навіть і нашого, бо між його творами, що дійшли до нас, „Несвідомий фільософ“ користується до тепер великим успіхом.

Кінчимо нині на сьому, хоча матеріял іще далеко не вичерпаний. Але перед тим, як розійдемося, маю ще одну увагу! Може ви помітили, що більшість імен, яких я вам подаю, належить до світа малярів, музиків, письменників і вчених. Може ви подумаєте, що тільки з їх надзвичайної вдачі суспільство набирає живої сили? Певно, що ні.

Тільки самий характер праці надавав їх зусиллям певну форму, яку загалови найлегше пізнати, запамятати і передати потомности.

Скільки є видатних людий своєю інтеліґентністю й енерґією в инших численних і дуже поважаних галузях! Та про них історія мовчить, хоча вони заслугують на память. Тому то й я не можу нічого вам про них сказати.

Я нічого не вигадую, як ви се знаєте, тільки збираю та переповідаю на підставі документів. І тому се не моя вина, що серед моїх оповідань попадають місця, де я при найкрасшому бажанню не зможу нічого сказати.

Семий вечер.

Пік де ля Мірандоль — Діпон де Немур — Льопе де Веґа — Кальдерон — Аріост — Тасо — М. Бер — Моцарт — Бетовен — Херубіні — Пучіні — Мендельзон — Хорон — Мікель Анджельо — Бернен — Ґалілєй — Бендерзон — Ґібон — Бентам — Ган — Галєр — Аґріпа д' Обінє — Клєро — Б. Паскаль — Зофія Жермен — Расін — Пані д' Ас'є — В. Малєґуці — Марія Анєзі — Давид, король Ізраільтян — Катон Утицький — Ді Ґеклєн — Віляр.

Коли б я писав книгу, то назвав би уступ, який повстане з розмов із сьогоднішнього вечера так: „Про славних людий, які були тим, що ми звемо чудесними дітьми".

Богато твердило б, що я не зможу дотримати слова; бо істнує дуже розповсюднений забобон, що чудесні діти мусять передчасно вмерти; наколи ж, наперекір поговірці[1]), маючи за богато розуму — діти мало жиють, вони залишаються жити, з них повстають звичайнісенькі люде. Як що стати на сю точку погляду, можна подумати, що всі славні люде були в дитинстві дурнями. Без сумніву людина, як і ростина, для осягнення пов-

[1]) Сю поговірку переклав Казимір Делявінь. Цілком зрозуміло, що вона не має сили закону для людий, які готові вбачити ознаки ґеніяльности в найменших дрібницях дитинства славних людий.

ного розвитку, мусить іти повільним кроком: з початку пуплянок, потім троянда, перше квітка, за нею овоч.„ Дивіться, кажуть прихильники забобону, бачите, що овочі, які видала приспішена природа, позбавлені пахощів і смаку". — Вони мають рацію і я думаю разом із ними, що часто запізнені овочі ліпші від передчасних. Але нема припису без виїмків, як і між людьми, так і між ростинами; кождий день переконує нас про те.

Ви тільки що зазнайомилися з Паґанінім і Метастасієм, бачили Бірета, Воатіра, Ґасендія і я міг би ще назвати цілу сотню подібних.

Найвидатнійшим із передчасно розвинених дітий, є без сумніву Пік де ля Мірандоль. Маючи десять літ, зайняв він місце в рядах промовців і поетів свого часу. В двайцять третім році життя оголосив у Римі листу з девятьсот твердженнями про все, що можливо знати. Він обовязувався прилюдно підтримувати кожде твердженнє проти будь якого противника.

Се оголошеннє принесло йому розголос, але разом із тим викликало заздрість певних осіб, які постаралися про заборону йому прилюдних виступів, опираючись на тому, що деякі твердження противляться загальним віруванням того часу.

Один вельможа настільки брутальний, наскільки неук, насмілився сказати в присутности Пік де ля Мірандоля, ще дуже молодого, але вже славного: „Всі отсі молоді вчені стають у дальшому життю справжніми дурнями."

— О, пане! — крикнув юнак — ви мусіли бути незвичайно мудрим у молодости!"

Пік де ля Мірандоль умер у трийцять першім році життя, лишаючи численні праці. Кілька разів їх друковано і се доказує, що його передчасний

розум не був безвартним та що блискуче дитинство дало таку ж зрілість.

Плютарх, оповідаючи про дитинство Ціцерона, говорить:

„Коли він пішов до школи, то зараз став так відомим між своїми товаришами через жвавість розуму й інтеліґентність, що вони йдучи з ним улицями, давали йому почесне місце по середині поміж собою. Про нього стільки говорили, що родичі инших дітий приходили до школи, щоб його побачити й переконатися, чи він дійсно має так жвавий і спостережливий розум... У наймолодших літах він охопив ріжні знання і ще й тепер читаємо маленьку поему, яку він написав малою дитиною.“ (Сю поему затрачено).

І в нашому часі я знайшов повтореннє такої пошани з боку дітий до передчасної ґеніяльности їх товариша. Се було в дитинстві Самійла Діпонта з Немуру, політичного діяча, промовця, письменника і вченого, який лишив дуже цікаві праці про науки, соціяльні установи й мову звірят. Він був чудесною дитиною.

Коли його вже старого спитали, що для нього найприємнійше зі спогадів про минуле, він відповів:

„А! сі спогади відносяться до далеких часів. Мені було дванацять літ і (тепер я можу щиро се визнати, не будучи нескромним) мене уважали найміцнійшим учеником у клясі. Деякий час се моє відзначеннє наражувало мене на ворожнечу зависників; одні дивилися на мене криво, другі слідили за моєю поведінкою, щоби щось донести на мене учителеви. На однім прилюднім іспиті мені так добре повелося, що за мої відповіди ціле зібраннє зробило мені справжню овацію...

Привитаний окликами, вицілуваний і прикрашений відзнакою, виходив я з салі, весь перенятий щастєм. Але тоді ж промайнула в мене гірка думка, що такий блискучий успіх збільшить іще зависть і ворожнечу моїх товаришів.

Так думаючи, ішов я до дому, щоб там у родинному крузі зазнати правдивої радости. Нагло, на скруті улиці, якою мені треба було переходити, побачив я двох або трьох своїх товаришів, які, здавалося, очікували на мене. Коли вони побачили мене, поспішили сховатися за рогом дому, кричучи: Ось він, ось він!... Признаюся вам, що коли б я не був із родичами, то всі сі ознаки не додали б мені відваги тим більше, що в хлопцях я пізнав тих, що найбільше завидували мені. Я міг сподіватися як не брутального нападу, то бодай овації цілком відмінної від попередної в школі. Тому то я зближався з певним побоюваннєм до рога улиці. Коли я в кінци зайшов за нього, побачив іще грізнійше видовище, а саме — в віддаленню коло трийцять кроків стояли згромаджені майже всі ученики школи й поглядали на мене, як мені тоді здавалося, не дуже прихильно.

„Чого їм треба від мене? — спитав я батька, мимоволі притулюючись до нього.

— Зараз побачимо," — відповів він, підсміхаючись із мойого переляку.

І ми пішли вперед, просто до громади, від якої відокремився один зі старших учеників (мій запеклий ворог), підійшов до мене і звернувся з такими словами:

„Самійле, ми так гордилися тобою нині, що захотілося нам се тобі сказати і зробити тобі подарунок на доказ нашої приязни до тебе. Прийми ж з такою приємністю, з якою ми його тобі даємо".

По сій нескладній промові всі ученики крикнули разом: „Слава Самійлови!“ І два з них дали мені кошик зі знаменитими овочами, що мали стати запорукою тої дружби, про яку згадував промовець. Можете собі уявити, як приємно мені було помилитися в своїх побоюваннях! Від того часу мене славили і як письменника і як промовця. Я був осередком загальної уваги, але скажу, не вагаючись, що кошик з овочами зістав у моїй памяти найприємнійшою з усіх почестий і я певний того, що сей випадок чимало вплинув на ціле моє життє.“

Два з найславнійших драматургів еспанських — Льопе де Вега і Кальдерон написали свої перші пєси не маючи ще чотирнайцяти літ.

Аріост, славний італійський поет, в осьмім році життя відігравав разом із братами й сестрами свої власні пєси. Присутні свояки й приятелі родини подивляли сі вистави.

Тасо, поет, якого творами запалився Метастасіо, як кажуть, уже в шестім місяци життя умів добре говорити; в третім році вчився граматики, в четвертім почав клясичні студії, а в семім — писав по латинськи і розумів по грецьки.

Михайло Бер, німецький драматичний поет, брат відомого композитора Маєра Бера, недавно помершого, у дванайцятім році життя оголосив переклад одної італійської пєси.

Моцарт, сей музичний ґеній, якого твори вважаються за найкрасші й найбільше натхнені, навчився ґами разом з азбукою. У третім році життя він добре грав, у четвертім почав компонувати, у шестім виступав на прилюдних концертах і чарував слухачів своєю грою, у дванайцятім діріґував цісарською орхестрою у Відні, яка під його батутою

виконала його ж пєсу, за що дістав титул концертмайстра двора. Маючи лишень чотирнайцять літ, він написав свою першу оперу, яку відіграно з величезним успіхом у Міляні і від того часу рік за роком, щоб не сказати година за годиною, він творив чудеса. Він умер маючи заледви трийцять шість літ, але імя автора „Дон Жуана“ є безсмертне, як і його твори.

Одного разу запросили Моцарта, щоби послухав одного юнака, який ніби то мав великий талант до імпровізацій на фортепяні.

Той почав грати, але славний композитор слухав із байдужністю, хоча решта слухачів була очарована. Коли музик скінчив, Моцарт сказав, що ся імпровізація справляє на нього вражіннє добре вивченої лєкції. Тоді юнак попросив Моцарта дати йому будь яку тему. Моцарт сподіваючись збентежити його, написав йому дуже складний мотив.

На протязі півгодини хлопець обробив тему так ґеніяльно, з таким натхненнєм, що захоплений Моцарт закричав: „Зверніть увагу на сього хлопця, він піде далеко!“

Він дійсно далеко пішов, сей юнак, що звався Людвик Бетговен. Він мав вісімнайцять літ, коли грав перед Моцартом, але вже десять літ перед тим він був знаменитим виконавцем і проявляв ґеніяльність у композиції.

Майже в таких же роках Херубіні і Пучіні почали компонувати.

Чотирнайцятьлітний Мендельзон виконав у Берліні свою першу симфонію.

Рамо, якого звуть батьком французької музики, ледве вмів ходити, а вже його маленькі пальчики виробляли чудеса на клявікорді.

Хорон, основник консерваторії клясичної музики, людина, що найбільше старалася про поширеннє музичних студій серед працюючих верств, переслідуваний родичами, що не хотіли, аби він учився музики, вигадав іще дитиною особливий спосіб записування музичних арій, які він чув, або уявляв собі, що чує.

Мікель Анджельо був рівночасно великим різьбярем, великим малярем, великим архітектом і знаменитим поетом. У дванайцятім році життя не мав уже чого вчитися у свого знаменитого професора. В шіснайцятім році він вирізьбив статую, яку закопав у землю недалеко від того місця, де роблено розкопи старинностий; незабаром статую відкопали, а знавці взяли її за твір якогось визначного античного артиста.

Джіовано Льоренцо Берніні (пізнійше звали його рицар Бернен) в осьмім році життя вирізьбив голову з мармуру, яку признано бездоганною. Папа Павло V забажав подивитися на сю надзвичайну дитину і спитав, чи зможе в тій же хвилі нарисувати пером яку небудь голову.

„Яку? — спитав хлопчик.

— А ти потрафиш нарисувати кожду? — здивувався князь церкви.

— То нарисуй мені голову св. Павла."

За кілька хвилин дитина викінчила чудовий рисунок. Коли показала його Папі, той звернувся до одного зі своїх кардиналів, що був знавцем мистецтва і управляв малярською школою у Римі: „Зверніть увагу на сю дитину; вона буде Мікельом Анджельом нашого часу."

Здавалося, що папа мусить помилитися в своїому пророцтві, бо Бог зсилає на світ лише раз такого ґенія, як Мікель Анджельо. І дійсно рицар

Бернен не досяг висоти ґенія Мікеля Анджеля, але заняв одно з перших місць за своїм могутнім попередником.

Славний астроном Ґалілєй, якого люто переслідувано за те, що твердив за Коперніком, що земля з иншими планетами обертається довкола сонця, коли мав десять літ, будував машини, які викликали здивованнє фаховців і тоді вже був дуже вправним рисівником.

Йосиф Гендерзон, анґлійський учений, відзначався простотою, доброю душею й скромністю настільки, наскільки й солідним знаннєм і вченістю. У дванайцятім році життя його призначено професором греки в однім університеті.

Оповідають випадок, який найкрасше подасть нам його вдачу.

Раз при столі провадив він дискусію на наукові теми з одним студентом. Той, будучи нестриманим і не знаходячи піддержки своїм думкам, кинув у запалі гальбу пива в лице співрозмовника.

Вчений витерся спокійно і сказав:

„Се ви тільки відхилилися від теми — розглянемож тепер ваші докази".

Не треба додавати, що студент перепросив його й признав себе переможеним.

Ґібон, найсправедливійший анґлійський історик, у чотирнацятім році життя розпочав величезну працю про античні часи.

Єремія Бентам, славний анґлійський письменник, читав історію Анґлії, коли мав три роки й перекладав твір Фенельона „Телємах" у семім році життя.

Фридрих Ган, німецький історик, у дванайцятім році життя посідав майже всі можливі знання.

Галєр — земляк і сучасник Гана, був рівночасно анатомом, ботаніком, фільософом і поетом.

Він мав лишень чотири роки, коли збирав коло себе всіх послугачів свого батька і з певною красномовністю пояснював їм Святе Письмо. В девятім році життя вступив до висшої школи, сказавши промову грецькою мовою. В чотирнацятім році написав чимало поем, траґедій і комедій.

Якось у його домі вибух пожар. Ніде не могли знайти молодого Галєра. Нагло побачили його, як вибігав з огню, куди кинувся, щоби спасти свої твори. Кілька літ пізнійше він власноручно спалив їх, коли побачив їх мірноту.

Аґріпа Д'Обінє, один із давних французьких авторів, у шестім році життя знався добре на клясичних мовах, а в осьмім оголосив переклад одного діяльоґа, грецького фільософа Плятона.

Клєро, який потім був славним ґеометром, мав лишень тринайцять літ, коли надіслав до Академії Наук свій меморіял із приводу висших математичних питань.

Дня 15 червня 1623 р. народилася в старинній столиці Оверні, дитина — Блєз Паскаль.

Його отець, людина освічена, хотів сам занятися навчанням сина. Для того, щоб занятися сим виключно, він навіть зрезиґнував із посади в Клєрмоні і разом із родиною їде до Парижа, де, як йому здавалося, він найліпше може виконати свій намір.

Від найменших літ можна було добачувати в малому Паскалю надзвичайне розуміннє основи річий і рації питань, які можуть бути тверджені тільки словесно.

Одного разу при столі хтось випадково вдарив ножем по фаянсовому полумиску. Паскаль тоді

зауважив, що звук від удару не відразу перервався, але продовжував лунати; коли ж на полумисок положили руку, звук припинився. Було йому тоді десять літ. Зацікавлений, спитав він про се явище батька. Той пояснив, як умів. Не задовольнившись сим, хлопець розпочинає цілу низку вправ для продукції звука. Наслідком сих вправ пише він рід трактату з приводу всіх своїх спостережень, дуже справедливих і глибоких.

Батько, побоюючись шкідливих наслідків такого міцного нахилу до глибокої науки в таких малих літах, коли органи не годні ще протистояти втомі від довгої наукової праці, почав пильно оберігати молодого Паскаля навіть від самої ідеї розумового знання. Він сховав проте усі книжки такого змісту і уникав навіть подібних розмов. Але було вже за пізно. Блєз читав уже досить, щоби знати про істнуваннє цілої царини науки, яка зветься математикою... Особливу увагу звернув він на книжку під наголовком; — „Геометрія".

„Що се таке геометрія? — спитав він якось батька, що даремно старався відтягнути його увагу на менше серіозні річи.

— Се наука, якої ти будеш пізнійше вчитися, мій сину.

— Чому не тепер?

— Бо ти за молодий, а крім того ся наука приходить лишень при кінці загальних студій, бо є за складна.

— Добре, зачекаю. Скажіть мені тільки, про що говорить ся наука?

— Добре, але під умовою, що ти не будеш про неї думати, ані говорити. Геометрія се наука, яка показує способи робити правильні фіґури й знаходити пропорційне відношеннє між ними."

Дитина повторила собі се поясненнє, яке зрештою не було цілком правильне[1]) і віддалилася задумана.

Насіннє посіялося й незабаром мусіло дати паросток.

Сестра Паскаля, яка описувала його життє, говорить:

„Вказівка, що ґеометрія дає засоби творити правильні фіґури, захопила цілком мого брата й він мріяв про се у вільні години.

Лишаючись сам один у салі, де мав звичай бавитися, брав вуголь і рисував ним на шибі ріжні фіґури, стараючись зробити або цілком правильне коло, або рівнобічний трикутник. Потім шукав пропорційне відношеннє між фіґурами. Але з огляду на те, що батько старанно ховав від нього всі сі річи, він не знав навіть їх назв. Се примусило його знайти самому відповідні назви і він назвав коло — колесом, лінію — рискою і так усе инше. І тому, що в сій науці одне чіпляється за друге, мій брат дуже заглубився в своїх пошукуваннях.

Одного разу, коли брат був цілком занятий сією наукою, війшов на салю батько так, що брат не почув. Він так віддався думанню, що довший час не помічав, що не є сам. Невідомо, хто з них був більше здивований, чи син, зауваживши батька, який йому гостро заборонив займатися сими річами, чи батько, заставши сина серед усіх сих рисунків і рахунків. Але здивованнє батька ще збільшилося, коли на його запит, що син робить, той відповів, що шукає річи, в якій батько пізнав трийцять друге твердженнє про елєменти ґеометрії славного Евкліда.

---

[1]) Учені признають ґеометрію як науку, що має своїм предметом міряннє простору, або трьох вимірів тоб то: довжини, ширини і глибини, або грубости.

Тоді отець спитав його, що саме припровадило його до сього питання, а брат відповів, що перед сим він знайшов другу річ, з якої виникла ся наступна. І зараз же він поінформував батька про свої винаходи, все користаючи з виразів колесо, риска і т. и... По просту можна сказати, що мій брат, маючи дванайцять літ, лишень через власну пильність винайшов собі ґеометрію.

Батько так перелякався його ґеніяльністю, що стратив мову і зараз же побіг до одного свого доброго приятеля, дуже вченого. Прийшовши туди він стояв нерухомо, зі сльозами в очах, не маючи сили говорити. Приятель побачивши се, просив його не критися перед ним зі своєю бідою.

Тоді отець відповів, що плаче не від горя, а з радощів... і оповів усе, що сталося.

Приятель був тої думки, що після таких чудес треба дати братови всі книжки, які досі ховалося від нього.

Отець погодився і дав йому „Елєменти" Евкліда. Брат сам переглянув їх і зрозумів без жадної допомоги.

Таке-то було дитинство Паскаля, який винайшовши собі ґеометрію, занявся фізикою і зробив в сій науці чимало важних відкрить. Він перший звернув увагу на те, що повітрє має вагу і робив у сьому напрямку вправи. Його також уважають за винахідника барометра. Се він вигадав тачки, так нині розповсюднені. Нарешті з царини чистої науки перейшов він до літератури й фільософії і відзначив свій перехід двома монументальними творами, які можна вважати справжніми памятниками французької мови, се — „Листи з провінції" і „Думки".

Підчас заснування Політехнічної школи, то є в 1794 році, курс математики поручено одному вченому — Ляґранжови. Сей зразковий професор бажав викладати як найкрасше і найкориснійше для учеників. Тому при самому початку науки оголосив, що кождий, хто підчас його лєкції знайшов щонебудь до заперечення, або запитання, мусить подати йому письменну заміточку, на яку він відповідатиме кождої наступної лєкції.

Деякий час усе йшло нормально. Кілька учеників подали свої заміточки, будьто з запитаннями, будьто для вияснення сумнівів... А тому, що кожда заміточка мусіла бути підписана, професор найліпшим способом знайомився через них із вдачею й здібностями учеників.

Але одного разу між заміточками знайшов він одну, яка виявляла надзвичайні здібности її автора. Там не було, як в инших запитання, або просьби о поясненнє незрозумілого, там була ціла самостійна теорія з приводу матеріялів останньої лєкції.

Професор не знав навіть, кому належить ся надзвичайна замітка, бо автор не підписався.

Тому Ляґранж обмежився тим, що привитав перед зібраннєм учеників свого анонімного кореспондента й запропонував йому відкрити своє імя.

Але не зважаючи на похвалу, яка повинна би перемогти скромність, автор уперто ховався. Пару день пізнійше нова замітка, така ж удатна й достойна похвали, як перша. знов професор настоює; автор так само мовчить. Тиждень опісля третя записка, яка дає ще вищу уяву про розум і здібности автора, котрий все не підписувався.

„Чому ховається той, від кого приходять сі картки?“ — крикнув сим разом професор із ка-

тедри. — Чом не скаже свого імени? Се з його боку величезна помилка; ми живемо в таку пору, коли Франція потребує співпраці всіх ліпших умів і як що я настоюю, то се тому, що хочу привитати в його особі будуче світило нашої вітчини.

Здається вчений не міг виявити більше красномовности, більше заохочуючих і похвальних виразів, але й на сей раз ніхто з його кляси не піднявся приняти чести, яку йому віддавали сі слова.

Ученики так само здивовані, як і професор, передавали з рук до рук таємничий манускрипт, щоби бодай по письмі пізнати автора, який зєднував у собі стільки прикмет і зайву скромність.

І підчас сих оглядин професор говорив далі: „Я думав би, що се жарт одного з наших учених математиків, найбільше відомих, коли б кожда з записок не торкалася матеріялів, які ми переробляли на наших лєкціях. Тому я думаю, що обвинувачений є між нами".

Але професор міг говорити, а ученики робити ріжні здогади, таємниця не відкривалася.

По годині професор виходив із кляси, коли до нього підійшов один ученик і соромливо сказав, що може зробити кінець його здогадам.

„То се ви? — жваво запитав Ляґранж, пояснюючи собі замішаннє хлопця зайвою скромністю.

— Ні, се не я.

— Тоді котрий же з ваших товаришів?

— Ні, се не товариш...

— А, я добре знав, що се приходить зовні!

— Перепрошую, але я добре памятаю, — відповів усміхаючися ученик, — як ви твердили, що се може прийти тільки з середини.

— Правда! Деж ділася моя голова! Але на звіть мені сього вченого...

— Перепрошую! Се не вчений...

— В кождому разі се чоловік, котрий...

— Се не чоловік...

— Хто се, в кінци?

— Молода дівчина, вісімнайцятилітна, на ім Софія Жермен, дочка народнього представника Професор аж крикнув зі здивования. Потім спи тав, яким чином молода дівчина була в курс шкільних викладів.

Тоді ученик оповів йому, що він був близьким приятелем (думаю, що навіть свояком) родини Жер менів; що бачучись майже щоденно з дівчиною він показував їй свої лєкційні зшитки, але вона нічим не зрадила йому своїх замірів.

Здивований професор хотів зараз же приви тати молоду математичку. Від того дня імя Софі Жермен займає місце між найповажнійшими іме нами вченого світа і праці, які вона потім оголо сила, цілком підтвердили думку професора Ля ґранжа що до автора анонімних нотаток.

Дитиною Софія Жермен нагадувала Блєз Паскаля. Від найменших літ виявляла вона розум цікавий та інтеліґентний і робила собі забавку з най труднійших наук. Бачучи надзвичайний поступ дівчини, а також її надзвичайну пильність до на уки, родичі раділи, але разом із тим побоювалися переобтяжити ніжний діточий орґанізм серіозними студіями. Хоча вони радо бачили, як дочка, разом із приємними знаннями набирає солідного досвіду який позбавить її богатьох хиб, що досі вважалися властивими жінкам; але здавали собі справу з того що стреміти їй до титулу вченої математички — було б за богато. Тому то, коли вона маючи два

найцять літ, перечитала одну книжку[1]), з якої перенялася пристрастю до чисел, уживано всяких зусиль, щоби відвернути її від так дивного нахилу, який здавався занадто невідповідним для молодої дівчини.

Марна праця! Коли ґеній прокидається, він перемагає всі перешкоди. Дитина вміла вишукати книжки, потрібні для приємної науки; коли їх відібрано, вона дістала другі, які старанно ховала; їх також узято від неї. Вона ще раз дістає нові. Сим разом було майже неможливо забрати їй ті книжки, бо вона поділила їх на невеличкі пакетики — в три або чотири картки й позаховувала в ріжних місцях.

Для неї вже не мало значіння, коли знаходили кілька карток, бо їй було досить раз перечитати їх, щоби їх зміст лишився вирізьблений в її памяти[2]). Наколи б навіть забракло їй що небудь із нового, то молода математичка самим зусиллєм свого ґенія доходила, як Паскаль, сама до потрібних висновків і відгадувала те, що не було написане.

Тому, що за нею остро стежили в день, вона мала вільною тільки ніч, щоб віддаватися своїй пристрасти. Коли всі були певні, що вона спить,

---

[1]) Се була »Історія Математики« Монтукля. Молоду дівчину особливо вразило одно місце, де висловлювано заслуги, які віддав великий математик Архимед своїй вітчині в Сиракузах; їй забажалося піти слідами сього великого чоловіка. Щоби красше вияснити захопленнє і замір дитини, треба пригадати собі, що в ту пору почуттє патріотизму і наслідуванне старинних героїв були дуже шановані.

[2]) Щось подібного зустрічаємо в дитинстві Расіна. Майбутній автор »Аталії,« будучи ще в колєгії, захопився читаннєм якогось грецького роману. Один із професорів побачивши його з книжкою в руках, відібрав її і спалив. Расін дістав другий примірник, який стрінула така сама доля. Кілька день пізнійше ученик приніс учителеви третій примірник тої ж книжки і сказав: »Можете ще сей спалити«. Се значило, що він уже вивчив його на память.

дівчина тихесенько вставала. Від неї старанно відбирали всі світильники, але вона так само дбайливо збирала всі недогарки свічок. Для того ж, щоб не зрадило її світло, вона замикалася у великій шафі.

В зимі від неї відбирали на ніч весь її одяг; але вона загорталася у ковдру, а в запалі, з яким вчилася, не відчувала зимна в голих руках і ногах.

Так працюючи, Софія Жермен у чотирнайцятому році життя могла конкурувати з найліпшими математиками. Але тому, що їй забороняли науку, мусіла вона також ховати набуті знання.

Гостра заборона ще тривала, коли дівчині прийшла до голови висше наведена кореспонденція з професором Політехнічної школи. Родичі мусіли нарешті уступити перед блискучими похвалами професора і Софія Жермен могла свобідно приняти титул математички, який по справедливости належався їй, з огляду на праці.

В епоху Молієра і Расіна жив у Сомірі вчений професор Танегі Лєфевр, який мав двоє дітий — хлопчика й дівчинку.

Вихованнєм хлопчика займався батько з найбільшою увагою, бо він хотів бачити в своїй дитині наслідника своїх уподобань і знання. Що до дівчинки, то її призначеннєм мало бути, як взагалі усіх дівчат — господарство.

Тому їй дали тільки початкові знання і вимагали лишень поступу в ручних роботах.

Звичайно брат учився й робив свої задачі під доглядом батька в салі, де шила, або вишивала сестра. Хлопець мав мляву вдачу, був недбалий, мало уважав на лєкції батька і робив дуже незначні поступи в науці. Весь час, відповідаючи батькови, він зупинявся, не міг розібратися в ана-

лізі й уживав варваризмів у задачах. Батько сварив, карав, журився сією недбалістю, але се не помагало.

Та одного дня ученик несподівано змінився. В той день батько не дивився разом із сином у латинську книжку, з якої той голосно перекладав, але ходив туди й назад по салі. Хлопець сидів при столі, де лежали його відчинені книжки, а з боку сиділа його сестра й видавалася цілком заглиблена у вишиваннє.

Отже хлопчик наперед читав латинське реченнє, аналізував його й потім перекладав. І сим разом, навпаки щоденній привичці, він щасливо знаходив будову й точне розуміннє тексту...

Отець виявляв своє задоволеннє, повторяючи від часу до часу: „Дуже добре!“ Але настільки задоволений, на скільки й здивований, він шукав пояснення для такого чуда... Тому обрав собі зручне місце, звідки міг найкрасше обсервувати хлопчика й задав йому реченнє, що було понад сили, які він виявляв що дня... Тут він зауважив, що хлопедь трошки затримався, потім кинув оком на сестру. Та сиділа з опущеними очима, але її губи порушалися.

Не показуючи, що зауважив сі маневри, батько зблизився до дітий і тоді почув, як дівчинка шепотіла реченнє, яке потім брат повторював голосно.

Тепер мусів він іще більше здивуватися, побачивши, що ціла наука, яку він так пильно вкладав у голову синови, перейшла до доньки, що мала дістати обмежену освіту.

Цілком занятий вихованнєм розуму сина й бачучи, як мало той користав з його лєкцій, Лєфевр ані не подумав над тим, що донька все була присутна при науці й вірно переймала її зміст.

Однак треба було покласти кінець сим хитрощам, які не могли більше вивести його в поле; він узяв книжку з рук хлопчика й поклав перед дівчиною:

„Читай, -- казав зворушеним голосом, — перекладай голосно, я сього хочу... я прошу тебе!“

Бідна дівчина кинулася до ніг вітця; бо вона вважала себе винною, бідолаха! Але добрий батько підняв її і сам плачучи пестив її і голубив, виявляючи їй свою глубоку радість. Потім сам щиро просив у неї вибачення за те, що давнійше не зауважив її щасливої вдачі і обіцяв, що від тепер не буде робити ріжниці між нею і братом.

Він не міг дотримати сього слова, бо хоча співпраця сестри і впливала на хлопчика, спонукуючи до більшої пильности, але швидко нова учениця так випередила свого товариша, що отець був примушений поділити навчаннє.

По кількох місяцях науки, Ганна Лєфевр розуміла й читала з книжки Вергілія й Теренція, а два роки пізнійше грецькі автори були їй так добре знані, як і латинські.

У двайцятім році життя по смерти батька, який встиг викінчити разом із нею кілька праць про старинних авторів, панна Лєфевр виїхала до Парижа, де вже знали про неї. Там разом з иншими письменниками взяла участь у знаменитім виданню клясичних авторів, призначених для науки Дофіна[1]).

Вона одружилася кілька років пізнійше з молодим ученим, який був також учеником її батька.

Під назвиском пані Дасіє видала вона кілька перекладів старинних авторів. Її переклад поем

[1]) Наслідник трону у Франції.

Гомера досі вважається найкрасшим, бо в ньому французька мова найліпше пристосована до ґенія старого грецького поета і се не зважаючи на чималу кількість инших перекладів пізнійшого часу.

Італійка Вероніка Малеґуці, відома як письменниця, драматична авторка й фільософка, маючи чотири роки, виправляла латинські задачі своїх старших братів.

Друга пані з того самого краю, Марія Анєзі, яка залишила дуже поважні математичні твори, в девятім році життя оголосила друком розвідку латинською мовою в обороні жіноцтва; в дванайцятім році знала добре грецьку й єврейську мову, у тринайцятім надрукувала переклад доповнень до Квінта Курція на чотирох мовах, французькій, італійській, німецькій і грецькій; у дванайцятім році боронила сто й одну фільософічну тему.

Ті люде, про яких я говорив вам на початку сього вечера, а саме — які не вбачають у передчаснім розумовім розвитку дітий жадної запоруки на будуче, дотримуються цілком противної думки, коли ходить про хоробрість і душевну силу. Погоджуючися з тим, що хоробра дитина є матеріялом для майбутнього героя, вони відкидають припущеннє, що розумна й освічена дитина буде розвиватися в сьому напрямі ще більше, або бодай залишиться такою ж. Чому розум не може йти тим же шляхом, що й душа?...

Сеї суперечности я ніколи не розумів, а властиво нема чого нам тут і сперечатися. Ми занялися оглядом передчасно-розвинених дітий, тому шукаймо їх у ріжних напрямках.

Ми побачимо при тім, що ніякий божий закон не засудив істоту, яка народилася з моральною,

або розумовою красою, загинути в своїому розцвіті, або жити на те, щоб опісля здеґенеруватися.

Вам певно всім знана історія молодого Давида, пізнійшого великого царя Ізраільського, який будучи тілько звичайним пастухом, переміг велитня Голіята.

Але можливо, що ся історія дійшла до вас у прикрашеному вигляді, тому дозвольте переказати її вам так, як я її перечитав у Біблії.

„Цар Саул і всі вояки ізраільські стояли на одній горі у бою проти Филистинян. Филистиняне розташувалися на другій горі, проти занятої Ізраільтянами, а між горами була долина.

І ось вийшов із табору Филистинян чоловік, на імя Голіят, що був високий на шість ліктів і одну долоню (близько десять стіп).

Він мав мідяний шолом на голові і панцир із мідяних лусок, що важив пять тисяч сиклів (близько пятьдесять фунтів); він мав також мідяні наколінники й мідяний наплечник. Ратище його списа було грубе, як валець для навивання матерії в ткальнях, а самий зелізний спис важив шість сот сиклів (близько двайцять фунтів). Перед ним ішов чоловік, що ніс його щит.

Він вийшов у долину і гукнув: „Чому маємо всі битися? Я Филистинянин, ви — слуги Саула. Оберіть одного з проміж себе і нехай він вийде до мене; коли він буде міцнійший і забє мене, Филистиняне стануть вашими невільниками; наколи ж я буду мати перевагу й забю його, ви будете служити мойому народови.“

Почувши сі слова Филистинянина, Саул і ціле його військо здивувалися і перелякалися.

Був у той час у Вифлеємі чоловік, на ім'я Ісая, який мав вісім синів. Три з них пішли з військом царя Саула на війну.

Одного дня Ісая сказав Давидови, своїому наймолодшому синови, що пас вівці: „Лиши череду під охороною иншого пастуха і піди до табору довідатися, як там із твоїми братами, потім вернешся і скажеш мені."

Отже Давид пішов згідно з розказом батька до табору і прийшов там саме тоді, коли Филистинянин повторював ті слова, що їх виголосив перед військом.

Давид побачивши, як усі бояться сього велитня, дуже здивувався і сказав: „Чи се можливо, щоби поганець лякав дітий божих?"

Сі слова переказали цареви Саулови й він казав привести перед себе Давида, а хлопець сказав цареви: „Щоб ніхто не боявся сього Филистинянина, я піду й забю його."

Але цар відповів: „Ти не зможеш забити того чоловіка, бо ти ще дитина, а він страшний войовник.

На се Давид відповів: „Коли я пас свою череду й приходив медвідь або лев та хапав одну вівцю, я йшов за ними і коли вони оберталися проти мене, я брав їх за щелепи й забивав.

Сей Филистинянин буде для мене як медвідь або лев. Бог, який підтримав мене проти тих звірів, підтримає мене й проти нього."

Тоді цар казав дати Давидови свою власну збрую, на голову убрати шолом, а на тіло панцир і дав свою шаблю зі словами: „Іди тепер битися і нехай Вічний кермує тобою!"

Але Давид, що ніколи не був так узброєний, не міг навіть поступитися. Кинув проте шолом, панцир із шаблею, взяв лишень свою палицю, ви-

Давид.

шукав у потічку пять однакових камінців, які поклав у свою торбинку, вийняв із кишені пращу й пішов до Филистинянина.

Той побачивши сього хлопця з ясним волосєм і солодким обличем, закричав: „Чи я пес, що ти йдеш на мене з палицею?“ Потім звернувся з молитвою до своїх богів і додав: „Ходи лиш, я віддам твоє мясо крукам у небі і звірям у полі.“

Давид відповів: „І ти йдеш на мене з шаблею і списом, а я з іменем Бога живого, який віддасть тебе в мої руки.“

І взяв Давид камінчик із торби, поклав до пращі й кинув у Филистинянина, що вже наближався до нього. Камінь трафив ворога в чоло і він упав лицем на землю.

Давид не мав навіть чим забити його, тому підбіг до Филистинянина, вихопив його шаблю з похви і відрубав йому голову. Филистиняне побачивши свого велитня забитим, почали втікати. Ізраїльтяне переслідували їх і забивали.

Така була подія, через яку Давид став пізнійше царем Ізраїльським. Але на жаль не всі вчинки царя відповідали героїчному подвигови малого пастуха з Вифлеєму.

Мужем, що до кінця життя заховав шляхотний і великодушний характер, який виявив у дитинстві, був Римлянин — Катон Утицький. Запідозрівши одного разу Юлія Цезара в замірі зруйнувати римську републіку й не бажаючи впасти до його рук, він пробив себе своєю ж шаблею й щоб приспішити смерть, розривав власними руками свої внутренности (поганська релігія не забороняла самовбийства).

Катон, — названий Утицьким, для відріжнення від його предка Катона Цензора — ли-

шився дуже малим сиротою, жив зі своїм братом Цепіоном у вуйка Друза, який був народнім трибуном і через те мав великий вплив усюди.

Один нарід, союзний з Римлянами, хотів дістати якісь привілеї, які можна було дістати тільки за згодою римською народу.

Вислано проте до Риму одного з видатніших громадян, особистого приятеля Друза.

Сей посол, на імя Періпедій, мешкав у домі Друза, через що й зазнайомився з дітьми.

„Так-то, мої діточки, — сказав він їм сміючись одного разу, після забави з ними — сподіваюсь вашого посередництва перед вуйком, щоб через свої впливи на римський нарід він поміг мені дістати те, по що я приїхав.“

Цепіон усміхаючись погодився й хитнув головою, а Катон зробив вигляд, що не чує, лишень пильно подивився Періпедієви в лице.

„Що се, — сказав посол, — ти не хочеш прислужитися мені, як твій брат?“

Катон знов мовчав, але було видко, що він відкидає пропозицію.

Тоді Періпедій схопив його по середині тулова й висунув за вікно, загрожуючи упустити, наколи не приобіцяє своєї помочи.

Але дитина осуджуючи негарний спосіб, при помочи якого Періпедій хотів виграти свою справу, не уступила перед погрозою, як і перед просьбою.

Тоді здивований посол поставив хлопця на підлогу й крикнув: „Яке щастє, що він ще дитина; колиб він був мужем, ми певно не мали б ні одного голосу в народнім зібранню.“

Коли Катон був іще юнаком, Рим був республикою, але диктатор Суля гнобив вітчину своєю кровавою владою. Все тремтіло перед сим капри-

зним тираном, для якого були забавкою добробут і життє громадян.

Отже Суля зібрав дітий найзначнійших родин для проходження науки і призначив з поміж них двох провідників. Діти приняли одного, хоч він був пасербом диктатора, але відмовилися коритися другому, не зважаючи на те, що се був небіж великого Помпея.

Суля спитав тоді, кого вони хотіли б. Усі одноголосно назвали Катона. І той, кого сам Суля призначив, відступив своє місце Катонови як достойнійшому. Суля був колись приятелем Катонового батька, затвердив його провідником дітий і казав виховникови приводити иноді до себе Катона, щоб порозмовляти з сією дитиною, яка подавала такі блискучі надії.

Але дім Сулі, як оповідає Плютарх, у той час нагадував пекло, або вязницю, стільки провадили туди вязнів і що хвилі когось там забивали.

Першого ж разу, коли запроваджено туди Катона і той побачив, як приносили відрубані голови значних осіб, він спитав виховника, чому то не найшлось досі ані одної людини, що забила би сього тирана.

„Се тому, — відповів виховник, — що всі бояться його ще більше, ніж ненавидять.

— То дайте мені шаблю — крикнув з обуреннєм хлопчик — і я визволю наш край від ганебного невільництва!“

І коли б його не стримали, напевно він постарався би зробити те, що сказав.

Носячи у своїй душі такі горді нахили, Катон разом із тим мав дуже ніжне серце. Коли його спитали одного разу, хто є його найкрасшим при-

ятелем, він відповів, що його брат. — А потім? — Мій брат! — А за ним? — Ще мій брат.

Дійсно, він ніколи не годився йти на прохід, або бавитися, коли не було брата з ним... Говорять, що до двайцяти літ він ані разу не вечеряв без брата.

Катон Утицький визначився на війні хоробрістю, а за мирних часів — справедливістю й чеснотою.

В ту пору зявилась поговірка, яку вживали з приводу неймовірних річий: „Коли б навіть сам Катон се говорив, не можна булоб тому вірити.“ Сього досить, щоб зазначити його щирість.

Бретонець Бертран Ді Ґеклєн був дуже негарний у дитинстві.

„Се нічого! — казав він — наколи я не маю краси, щоб мене любили, я матиму хоробрість, щоб мене лякалися.“

Суворий, гострий, запальний він підносив палицю на кождого, хто хотів його висварити. Його виховник мусів покинути посаду, не можучи навчити його читати; він навчився лишень уживати зброю.

Що дня вертав він до дому весь обдертий, з подраними руками й лицем. „Я не бачила гіршого хлопця, — говорила його мати — або він бє, або його бють.“

Він мав лишень пятнайцять літ, коли у Ренні мав відбутися турній, на який він забажав обовязково вибратися; але батько, що якраз туди їхав, не схотів узяти з собою хлопця. Бертран зломив заборону батька, сів на коня млинаря, узброївся, як тільки міг і з лицем, прикритим шоломом, замішався в натовп рицарів.

Виїхавши потім на площу, він скинув з коний шіснайцять найхоробрійших дворян і ніхто не міг вибити його з сідла. Він показав своє лице тільки тоді, коли після всіх переможених проти нього виїхав рідний отець...

Стережіться однак витягати з сього оповідання, що свавільство й брутальність у дитячих роках, ведуть до героїзму.

Згадують про Бертранда очевидно тому, що він був виїмком.

Маршал де Віляр був такий неустрашимий і палкий в битвах від наймолодшого віку, що король Людвик XIV говорив про нього: „Де б тільки не стрілили, сей хлопець ніби то з під землі виростає, щоб там бути.“

Одного разу він кинувся до атаку разом із гренадієрами, хоч сам служив у кінноті. Король сварив його за те, що пішов у бій без його наказу.

„Ваша Високосте, мені здавалося, що ви подаруєте мені цікавість до піхотних вправ, особливо коли кіннота не мала жадної праці, — відповів молодий Віляр.“

Осьмий вечер.

Филип де Жірар — Христофор Колюмб — Везаль — Міґуель Сервантес — Мільтон — Камоенс — Дріден — Едмонд Шампіон — Клявдій Мартен.

Трохи що не перед самим початком французької революції, в селі Люрмарені у Провансії, в замку, збудованім на березі Жаброна (невеличкої притоки Діранси), жив хлопчик, якому тодішній відомий письменник абат Рейналь пророкував, що з нього буде великий поет.

Се був Филип Жірар. Він походив із заможної шляхотської родини, яка зі своїх богацтв робила найкрасший ужиток. Освічені й добродійні, Жірарди зуміли ще за старих часів добути моральний і розумовий вплив на населеннє сього краю. Їх предки були відомі ще за часів релігійних переслідувань тим, що воліли вмерти, ніж зректися своїх переконань.

Отже Филип іще у колисці перебував в осередку найшляхотнійших традицій і від найменших літ можна було зауважити в ньому щасливе зєднаннє розвиненого розуму з цінними прикметами серця.

Отець, освічена людина, й мати — зразок ніжности, самі виховували його душу й розум.

Малою дитиною Филип намічав уже шляхи своїому ґенієви. Одного разу забрався він до будування якоїсь машини, що порушувалася силою потічка в садку. Другим разом відмальовував старанно краєвид з околиці. Иноді захоплювався збіркою мінералів, або ростин, а инколи викликав велике вражіннє на родину своїми імпровізаціями, в яких краса й гармонія рівнялися богацтву думки.

Він славив у своїх діточих віршах прекрасне сонце Провансії, цвіти-клейноти землі, солодкі радощі домового огнища, синівську любов, любов до брата, святість добродійности... і хто знає що ще?..

Се на підставі тих творів, повних щирого натхнення, автор „Фільософічної історії введення Европейців до Індії“ (абат Рейналь) уважав можливим пророкувати, що з Филипа буде великий поет.

Побачимо, як се пророцтво здійснилося. Але не забудьмо певного застереження що до самої назви поет, яке прикладається нині тільки до тих, що пишуть вірші. Треба знати, що з походження се слово грецьке й відповідало словам винахідник, творець. Також і в Франції, у середновічу поетів називали труверами, себ то винахідниками.

В чотирнайцятім році життя Филип вигадав машину, при помочи якої можна було використати постійний приплив і відплив морських филь. Пізнійше винайшов іще одну машину для шліфування твердого каміня та копіювання статуй у зменшенім форматі.

Перший з тих цікавих винаходів занедбано; другий повторений, або красше сказати, наново відкритий Колясом, витворив великий промисл,

який доставляє нам що року багато вірних копій з творів різьбарства.

Прийшла революція й проголосила знищеннє всіх старинних привілеїв і тим самим позбавила всяких прав усіх, хто не годився з істнуючим станом. Вірна установам, на які ніколи не було б замаху, коли б вони мали все таких шляхотних представників, родина Жірардів виеміґрувала.

Филип, якому тоді було лишень шіснайцять літ, був невтомним опікуном бідної родини вигнанців.

В Магоні, місті на Балєарських островах, заробляв він на загальне утриманнє родини, малюючи портрети.

Переїхавши потім до Ліворна, заложив фабрику мила і добував в Італії потрібні засоби для життя з промислу так само, як колись із мистецтва в Еспанії.

Коли Франція, шляхом воєнних перемог, захопила сю частину Італії, родина мусіла шукати иншого притулку. Але рівночасно з розширенням території зменшувався у Франції терор і родина Жірардів могла вернути до вітчини, хоч не одержала з поворотом своїх дібр, знищених революційною хуртовиною.

Перебуваючи в Ніцеї, Филип довідався про два конкурси, що саме тоді оголошено; перший для номінації професора на катедру хемії, другий — професора на катедру науки природи. Він зголосився і склав блискуче, майже без підготівки, обидва іспити і дістав обидві катедри. Він мав тоді неповних девятнайцять літ. Потім він був професором хемії у Марсилії й заложив там першу фабрику соди. Нарешті перенісся до Парижа, того осередка, що притягає до себе всі світила, всі розуми.

Там Филип почав просто розсипати винаходи обома руками. Він надсилав на виставу астрономічні далековиди, в яких замінив кришталеві скла плином, і лямпи постійної рівноваги, до яких додано перший раз кльоші з матового скла, яких тепер так широко уживається; він додав також до тільки що винайдених парових машин дуже важні уліпшення, які істнують досі... Та мені відомі тільки найголовнійші його винаходи! Филип не міг займатися виключно одною ідеєю, бо кожда з них тягла за собою нову.

І ось як здійснилося пророцтво письменника. Хиба ви не годитеся з тим, що Филип заслугує на титул поета в первісному розумінню сього слова, як винахідник-трувер, сей творець усіх часів?

Але пригадайте собі, що письменник казав не лишень поет, а великий поет. І Бог визнав рацію сим палким словам. З другого боку мабуть булоб красше — я не кажу для населення, але для Филипа де Жірарда, — щоби божий промисл зменшив був повноту того пророцтва, і не дозволив йому здійснитись у цілости.

Бо ще багато разів почуєте про се й історія доведе вам, дорогі діточки, що доля великих поетів, винахідників і артистів є дуже часто долею мучеників.

Филип вигадував, винаходив весь час, але бракувало йому, як і більшости ґеніяльних людий, уміння примусити цінити себе. Отже люди, які ніколи нічого не вигадали, присвоювали собі його винаходи; другі знову, що повинні би були опікуватися ним, підтримувати його, підбадьорювати, виявляли тільки байдужність. І тому зіставав він бідним, разом зі своєю родиною, яка з усіх бо-

гацтв зберегла тільки батьківський дім у Люрмарені і трошки землі.

Великі війни Республики заступили великі війни Цісарства. Майже ціла Европа билася: всі народи взялися за зброю.

Як у старовину взаїмна ненависть славного Риму й промислової Картаґіни здесяткувала двацять народів, чужих їх інтересам, так на протязі перших пятнайцять літ XIX століття величезну людську різню викликало єдино соперництво між Анґлією й Францією.

Франція панувала майже над цілим континентом, але Анґлія, маючи величезну кількість кораблів на всіх морях, унеможливлювала, або бодай перешкоджала привозови до Франції кольоніяльних продуктів.

Хатне господарство терпіло від сього, а кілька галузий промислу мусіло станути з браку сирівця, якого так богато мала вперта соперниця. Героїзм французьких жовнірів не міг побороти сю систему.

Треба було звернутися до науки й промислу, щоби продукти французької землі заступили заграничку доставу. Се й зробив Наполєон.

До того часу цукор виробляли з цукрової трощі, яка росла в рівникових краях. Французькі учені відкрили його присутність у скромній ярині городів. Замість бавовни, яку Анґлійці привозили лишень до своїх фабрик, можна було вживати лен із наших піль; але щоб виріб льняних матерій міг конкурувати з бавовняними, треба було винайти машину, що могла би прясти сей сирівець, бо досі його пряли тільки руками, підчас коли бавовну пряли механічно. Багато роблено проб, але волокна льну мають свої природні прикмети і не

надавалися до прядення на машинах для бавовни. Треба було перевести важні зміни, та проби не доводили ні до чого. Щоби здійснити се чудо індустрії, треба було проміня ґенія, щоб освітив новий шлях. Наполєон се дуже добре зрозумів, коли оголосив у „Моніторі“ з 12 мая 1810 року відозву такого змісту: „Хто винайде найліпшу машину до прядення льну, дістане нагороди міліон франків без огляду на свою національність“.

Ціла родина з Люрмарену сиділа при снідану, коли принесено часопис із сею відозвою, Филип був також присутний. Отець переглянувши ґазету, передав її синови зі словами: „Дивись, Филипе, тут є щось і для тебе“.

Филип ще ніколи не цікавився сим відділом промислу.

„Цілий міліон!“ — крикнув і подивився на всю свою родину, яка могла б так добре скористати з сих гроший.

Потім вийшов у садок, де глибоко задуманий прохожувався цілу годину під деревами... З початку думав перестудіювати всі попередні проби, які тільки роблено досі; та зараз зрозумів, що висота винагороди вказує, що досі не зроблено нічого замітного. Тому постановив розпочати нові пошукування, покладаючись лишень на свій розум.

Він набрав лену, ниток, побільшаюче скло і води... потім замкнувся в своїй кімнаті і тримаючи в одній руці лен, а в другій нитку, сказав: „З сього мушу зробити сей винахід“.

Потім він розмочив лен у воді і уважно розглядав його волоконця, перепускав через пальці, розвивав і скручував аж нарешті виробив дуже тоненьку ниточку... по чім знову сказав: „Тепер ли-

шається тільки винайти машину, що сама робила би те, що я зробив пальцями".

Се наївне розрішеннє так великої проблєми, з боку великого винахідника, який задумано дивився на кусник нитки, легко може викликати усмішку... Але се не буде зла усмішка над ґенієм, який бореться з труднощами, бо разом з усмішкою напливають сльози до очий... Христофор Колюмб мав такий момент наївности, коли вперши палець у пусте місце на ґеоґрафічній карті, сказав собі по раз перший: „Чи нема тут землі?"

Коли пізнійше сей винахідник Америки поділився своїми міркуваннями, які перейшли у переконаннє, з ученими свого часу, вони тільки глузували з нього... а проте ви знаєте, хто мав рацію: ті люде, що сміялися, чи сей чоловік, якого вважали за божевільного.

Колиб численні промисловці, яким не пощастило в справі нитяної машини, побачили Филипа Жірарда, що мріяв про такий винахід, вони так само висміяли б його за те, що не зазнайомившись навіть із попередними пробами, насмілювався змагати до здійснення пляну, признаного недосягненим...

Одначе коли на другий день родина знов зібралася при столі на сніданок, Филип радісно проголосив: „Міліон мій! Я винайшов машину!"...

Дійсно, машина була винайдена і в липні того ж року Филип одержав перший патент, в якому були докладно зазначені головні підвалини винаходу, котрий пізнійше сприяв надзвичайному розповсюдненню льняного промислу.

Машину винайдено, але ходило тепер про її будову. Се була тяжка задача для людини з дуже обмеженими матеріяльними засобами. Два роки

присвятив винахідник на те, щоб доповнити й удосконалити первісну ідею і нарешті в 1813 році, коли видав усі свої й родинні гроші до останнього сантіма, Жірард заснував у Парижи першу механічну прядільню льну.

Задачу виконано і міліон по закону належав Филипови... Але ви думаєте, що геніяльний чоловік одержав сю заслужену нагороду? Чи дочекалися власники Люрмарена звороту маєтку, так шляхотно й добре заслуженого представником їх родини? Зрозуміле питаннє, на яке, на жаль, мусимо дати дуже сумну відповідь!

Без сумніву, Наполєон дотримав би своєї обіцянки; але час, в який Филип де Жірард відзначився своєю блискучою перемогою в індустрії, був часом, коли великий полководець, досі так непереможний, одержував самі поразки.

По упадку Наполєона, Бурбони не потрібували рахуватися зі зобовязаннями, принятими людиною, яка захопила їх трон. Тому Филип не тільки не дістав ніякої нагороди, але ще попав у вязницю, бо не міг виплатити шість тисяч франків довгу, які позичив в останній час. Його приятелі заплатили вправді довг, але він мусів виеміґрувати. Зразу виїхав до Австрії, де перший пустив на европейську ріку пароплав. Потім переніссся до Польщі, де з початку був головним інженіром у копальни, а потім, за підтримкою російського уряду, заснував прядільню льну. Се підприємство добуло таке значіннє, що незабаром стало осередком цілого міста, яке повстало навколо його прядільні і на мапі має назву — Жирардів.

Цілих двайцять літ Филип прожив у Польщі, але не обмежився виключно прядільнею льну. Його розум винахідника творив увесь час нові

чудеса... Крім машини до чесання льну він вигадав іще апарат до витискування соку з бураків, новий гідравлічний млин, прилад до міряння активної сили (динамометер), нової системи шпихлір для збіжа, машину для прядіння клоча і другу для виробу деревляних прикладів до рушниць, та прилад, щоби стократно збільшити силу жару в кузнях і... багато инших.

Вернувши в 1844 році до Франції, він відвідав промислову виставу і в кождій салі знаходив свої винаходи: деякі він сам надіслав, а инші мали на собі імена цілком йому незнайомі... Рік пізнійше умер сей великий поет, у 70 році життя. Він зробив для збогачення світового промислу стільки, скільки ще ані одна людина досі не зробила.

І за се не дістав від своєї вітчини ніколи жадної почести. Аж пізнійше згадали про се і старалися направити похибку. Так місто Ліль — осередок льняного промислу, поставило винахідникови машини для прядіння льну памятник, вилятий з гармат, добутих під Австерліцом, а держава виплачує до тепер пенсію його сестрінниці з донькою, єдиним нащадкам шляхотної родини з Люрмарену.

Скільки ще міг би я нарахувати імен, колиб хотів складати листу людий, які після героїчної праці не досягли нічого за життя крім нужди й горя.

Сей Христофор Колюмб, про якого я тільки що згадував, був сином бідного чесальника вовни з Генуї.

Після того, як відгадав і знайшов новий світ, якому навіть не міг надати свого імени, великий чоловік умер, можна сказати, в кайданах. Аж

кількадесять років тому назад побудовано йому памятник у родинному місті Ґенуї.

Здається, я вже говсрив вам про Ґалілєя. Андрій Везаль, якого уважають за творця й відновника науки анатомії, був ученим від молодих літ. Іще за часів університетських студій в Лювені його часто можна було бачити, як розтинав тіло того або иншого звіряти і придивлявся тайнам будови їх орґанізму.

У двайцятім році життя став він професором, а потім лікарем кількох монархів. Великий успіх творить йому злісних ворогів, які нарешті спричинили його загибель.

Приводом для сього було твердженнє, що він розтяв одного разу тіло якогось шляхтича і ніби серце того ще билося в грудях.

Інквізиція закинула йому святотатство й убийство. Його мали віддати, на загальних основах, на тортури і тільки особиста протекція еспанського короля вратувала його. Все ж мусів він виїхати з вітчини й відбути подорож до Єрусалима і там відпокутувати свій „злочин".

Наколи б навіть закиди, роблені йому, були справедливі, то все ж можна пояснити собі його поступок надзвичайним запалом до науки. Але він мусів покоритися і виїхати в свою богомільну подорож. Коли вертав, буря розбила корабель і викинула його на невідомий остров, де Везаль згинув від голоду й нужди.

Сервантес, автор „Дон-Кіхота," і Мільтон, автор „Утраченого раю", се два великі письменники, а разом із тим — великі мученики.

Михайло Сервантес народився 1547 р. в Старій Кастилії. Походив зі шляхотної, але бідної ро-

дини. В той час стан духовний давав певне матеріяльне забезпеченнє. Отже родичі Михайла бажали, щоб він присвятив себе церкві. Та молодий Сервантес захоплявся вже поезією і тому відмовив родичам. Коли ж вони почали настоювати, він виїхав із вітчини і удався до Риму, сподіваючись дістати посаду секретаря в одного кардинала. Тут замість стати секретарем, він став льокаєм. Тому швидко покинув своє принижене становище, вступив до війська і бився як звичайний жовнір у славній битві під Лєпантом. Там йому розтрощило ліву руку. Відчуваючи тугу за вітчиною, Серватес всідає на корабель у Неаполи, щоб їхати до Еспанії. Несподівано на корабель напали пірати й забрали всіх полонених до Альжиру. Там Сервантес став невільником Дея[1]). Незабаром уложив він разом з иншими невільниками плян утечі, але знайшовся між ними зрадник і всіх виказав. Коли нещасливих привели перед Дея, той обіцяв дарувати життє тому, хто вкаже автора пляновапої втечі.

„Се я — сказав Сервантес — забий мене, але подаруй життє моїм товаришам". Ся героїчна відповідь викликала вражіннє на Дея і Сервантес почав навіть сподіватися, що спасе своїх товаришів. Та з того ніщо не вийшло і всіх вимордовано крім нього. Але й Сервантес також лишився живим тільки тому, що Дей уважав його через сміливу відповідь людиною зі значної родини і сподівався дістати за нього великий викуп. Отже подарував йому життє, але ще більше позбавив його волі. Закутий у кайдани, під денним і нічним доглядом, жорстоко караний за кождий прояв опору, тягнув Серватес шість літ се нелюдське життє.

[1]) Дей — титул начальника Альжиру.

Нарешті „Брацтво де ля Мерсі“[1]) викупило його і він вернув до Еспанії без ніяких засобів до життя крім пера. Се трохи нужденний засіб!

Не зважаючи на велику скількість творів, Сервантес жив непризнаний, зневажений, погорджуваний, можливо ще в більшій нужді, ніж у неволі. Один з його біографів каже, що навіть свого „Дон Кіхота“, книжку так глибоку й заразом веселу, написав він, сидячи у вязниці.

Богато часу пройшло після його смерти, заки нарешті признано йому справедливість. Збудовано йому величавий гробовець, його твори видано роскішно і розголошено його по рідним краю.

Мільтон, славний англійський поет, сліпий, як і Гомер, сам подає деякі подробиці про своє дитинство. Послухаймо його:

„Я народився в Льондоні і похожу з поважаної родини. Мій отець був чесним чоловіком, а мати дуже добродійна й богато роздавала милостині. Від найменших літ батько познайомлював мене з творами літератури. Я так сим захопився, що маючи дванайцять літ, не міг відірватися від книжки вчаснійше від півночи. Се було одною з причини моєї пізнійшої сліпоти. Але коли ніщо, навіть слабість зору і часті болі голови, не могли стримати мене від студій, отець постарався бодай покермувати ними як найліпше.

Він запросив учителів до дому. Потім коли дочекався, що я вже знав кілька мов і початки фільософії, вислав мене на університет до Кембріджа. Там перебув я сім літ, підлягаючи шкіль-

---

[1]) Монахи сього ордена мали завданнє робити збірки по цілому христіянському світі і висилати зібрані суми на викуп христіян із неволі від невірних.

ній дисципліні, користаючи з нового знання, забезпечений перед злими впливами, пошанований тим, що сам шанував. Там дістав я з відзначенням титул магістра мистецтв".

Такі були початки життя Мільтона. Потім він подорожував по Італії і Франції, а вернувши до Льондону, зайняв посаду учителя, не зважаючи на те, що вже тоді видав латинські, італійські й англійські поеми.

Пізнійше його вмішано до великих, страшних політичних випадків, що відбувалися тоді в Англії. Наслідком сього Мільтон упав у цілковиту нужду. Сліпий, убогий, забутий навіть своїми невдячними дітьми, поет жив від того часу як вигнанець у свойому власному краю. Він умер, не побачивши навіть успіху свого „Утраченого раю".

Один киигар купив у нього рукопис сеї поеми за десять фунтів штерлінгів і ще вважав се за дуже некорисну справу, бо люде, що впливали на тодішні смаки публики, весь час говорили:

„Той старий Мільтон се нікчемник, що написав довгу, нудну, дику й фантастичну поему на біблійну тему". Такий то був присуд сучасників на твір, який тепер поставлено на ряду з чудесами людського розуму.

Скільки то ще инших людий визначилося через свою інтеліґентність і стало мучениками свого ґенія! Камоенс, Дріден...

Але полишімо сей сумний підрахунок!

Одного пополудня 1777 р. гайовий обходив свою дільницю на долині Кліші і побачив дитину, що вийшла з кущів тай попрямувала до поля з мор-

Едмонд Шампіон.

квою. Там він (се був хлопчик) вирвав моркву і почав її завзято їсти.

Звичайно одна морква більше або менше на поли — шкода не велика. Проте, яким малим не здавався б злочин — він вимагав кари. Обовязком гайового було побігти й піймати малого злодія. Так він і зробив.

Гайовий надіявся на втечу хлопчика і постановив у сьому випадку не мордуватися переслідуваннєм злодія задля одинокої приємности затримати його, бо вважав не так великим злочином знищеннє кількох сирих морков, які могли тільки зіпсувати жолудок. Але замість утікати, хлопчик спокійно чекав на нього і коли він зблизився, то зложив рученята й сказав благаючо:

„О, пане! не робіть мені нічого злого, не замикайте мене у вязницю, я не злодій! Як що я взяв моркву, то се через голод.. Я так хочу їсти!"...

Гайовий мусів зробити зусиллє, щоб відразу не прихилитися до хлопчика, бо стільки щирости було в його словах і так простодушне було його лице.

„Ти певно мусиш бути волоцюгою тай голодний тому! — сказав він твердим голосом, якого вимагали його службові обовязки — бо дитина твого віку не повинна вештатися сама по полях. Отже я відпроважу тебе до вязниці, поки твої родичі не прийдуть по тебе"...

Кажучи се, гайовий простягнув руку, щоб ухопити хлопця за ковнір.

„На жаль, пане, зітхнув той, родичі не прийшли б по мене. Вони давно померли.

— Померли! — повторив гайовий, в якого зникла всяка думка про арештуваннє злочинця: — в такім разі хто ти? Звідки прийшов?

— Я походжу з Шатель-Сенсуар, коло Авальону в Бургундії; прийшов з Парижа і присягаю, що я не волоцюга.

— Та вже бачу! — крикнув гайовий, забувши цілком гостроту своїх обовязків і замість ухопити брутально хлопчика, він узяв його ніжно за руку, говорячи:

— В кождому разі я вірю, що ти не волокита ні злодій. Се видно із твоїх очий, але як ти їв моркву, то... то... мусів бути певно дуже голодний... А коли ти був голодний, то двома морквами не можна насититися. Тому ходи зі мною...

І добряга запровадив хлопчика до свого дому, що стояв неподалеко, нагодував і напоїв його, а коли той наївся, спитав його: „Тепер скажи мені, без брехні, хто ти і чому я зустрів тебе у поли?...

— О пане, обіцяю казати вам саму правду!

— Отже кажи, я слухаю тебе!“

Тоді хлопчик оповів приблизно таке:

— Моє імя Едмонд Шампіон. Маю тринайцять літ і похожу, як вам уже казав, з Шатель-Сенсуар — села на березі Йони. Батько був перевізником через річку. Мати звалася Франсуаза Лярош і була донькою досить заможного фабриканта. Але коли вона забажала одружитися з моїм батьком, справа дуже не сподобалася її родині, бо Петро Шампіон не мав ані гроша при душі і мало заробляв як перевізник. Їй не перешкодили одружитися, але за се не дали ані ліярда[1]) і не цікавилися більше її життєм. Зі свого боку я ніколи не бачив ні дідуся, ні бабуні так само, як вуйків, — братів матери. Отець працював з усіх

[1]) Дрібний гріш.

сил, щоб заробити десять або дванайцять су денно. Подумайте тільки, як можна було з сього жити! А нас було троє дітий дома! Не один раз так було, що на обід ми мали усі пятеро малий чорний хлібець і один вуджений оселедець... Бувало також і так, що ми навіть оселедця не мали.

— Мати вміла добре читати й писати і заробляла иноді кілька су, пишучи листи місцевим людям. Але се була єдина її робота перш за все тому, що ми — дітвора, забирали богато часу, а по друге — вона мала дуже погане здоровлє.

Часто я бачив, як вона плакала. думаючи, що її заможна родина могла б нам допомогти та випровадити нас із крайної нужди.

Одного дня, коли ми не мали зовсім нічого їсти, постановила вона написати одному вуйкови, в якому страшному стані ми перебували. Вона перечитала нам усім написаний лист і ми всі плакали, слухаючи... Памятаю, що вона там писала: „Подумай, брате, я маю троє дітий на руках; мій чоловік, працюючи надмірно, має дуже малий заробок; я хора"...

По висланню листа ми всі нетерпляче очікували відповіди! Нарешті вона прийшла, ся відповідь! Ще того дня ми всі постили мимоволі... Ціла наша родина скупчилася довкола матери, яка тремтячими руками розірвала коверту. І ось що там було:

„Дорога сестро! Як що ти маєш троє дітий на руках, то се не з моєї вини; викинь їх до лиха!" О, я ніколи не забуду сих слів і розпуки матери після перечитання листа...

Отже продовжувано далі жити за пятнайцять су, які заробляв батько доти, поки не прийшла хороба і не забрала з початку його, а швидко по-

тім і матір. У тім часі мого старшого брата, вже великого, приміщено на однім фільварку. Доброзичливі сусіди заопікувалися молодшою сестрою. Що до мене (мені тоді було лишень вісім літ), то я не знаю, що зі мною було б. Але щасливий випадок привів до нашого села одну добру паню, яка є портієркою на улиці Тіктон. Вона забрала мене з собою, вертаючи до Парижа.

Як тільки я приїхав туди, усі сусідки забажали мене бачити і кожда хотіла що небудь зробити для мене.

Одна сказала: беру на себе його одяг.

Друга — а я обув.

Третя годилася платити за науку в школі... Словом, мені було так добре, як ніколи.

Через три роки ходив я до школи і пильно вчився, щоб задовольнити всі особи, які піклувалися мною. Нарешті знайшлася одна знакома моєї опікунки, яка побачивши, що я вже добре вмію читати й писати, дала пятьсот франків, щоб мене віддали до науки ремесла. Постановили, що я вчитимусь золотарства. Я був щасливий вступаючи до сього майстра. Я обіцяв собі бути так пильним, як тільки зможу, щоб скорше стати робітником і заробляти гроші на своє утриманнє. Я думав, що майстер зараз же почне вчити мене робити золоті річи, але ошукався. Вже пройшло вісімнайцять місяців від мого приходу, а я навіть і не вступав до майстерні. Через цілий день мене ганяли за справунками й дорученнями. Коли господиня ішла на ринок, я ніс їй кошик; підчас обіду я подавав при столі, а за найменшу вину мене лаяли й били. Кілька разів я втікав до своєї доброї опікунки з улиці Тіктон, щоб оповісти про своє становище. Коли ж вона разом зі мною

пішла до майстра, той зробив з мене лінивця, брехуна, тай казав, що нема слова правди в усьому сказаному. І я тільки наробив прикростий добрій жінці, не направивши нічого в своїм положенню; навпаки, зі мною тепер значно гірше поводилися... Але Бог мені свідком, що я скаржився тільки тому, бо хотів учитися ремесла. Хочу бути золотарем, а не слугою!...

Треба вам знати, що кождої неділі мій майстер запрошував на обід богато гостий і в сей день на мене накладалися складні й дуже неприємні обовязки — допомагати кухареви варити й служити при столі... потім іще мити начиннє. А се для мене за нудне! Мене від сього відвертає! О, який я нещасливий, пане!

Сього ранку, з огляду на велике приняттє в обід, майстер загрозив остро покарати мене, як що я не добре виконуватиму свої обовязки. Я почав плакати і він побив мене. Тоді я відчинив двері і кинувся бігти, присягаючи скорше вмерти, ніж вернути до того злого чоловіка...

Так, я собі сказав, що забю себе, наколи мене туди повернуть, бо я не хочу бути слугою, лише вчитися ремесла!

Дитина вимовила сі слова з гордим запалом.

Коли ти вийшов від свого майстра, ти пішов до опікунки з улиці Тіктон? — спитав гайовий.

— Ні.

— Чому?

— Не знаю. Не насмілився. Я був розлючений, не знав куди йти і посувався все наперед... В полудне я опинився коло рогачки, потім пішов просто через поле і сховався в маленькому ліску. Там поклався на землю й довго плакав... Далі почувши голод, почав шукати що небудь поїсти...

опісля я думав вернути до ліска, щоби там переночувати... Я не верну до майстра, я хочу вчитися працювати...

Таке було оповіданнє дитини. Зворушений гайовий потішав, як міг бідолаху: порадив вернути до прибраної матери і навчив, що має казати їй, щоби нарешті добра жінка зрозуміла цілу справу і примістила його до другого майстра для науки ремесла. Потім він відпровадив хлопчину до рогачки і на дорогу хотів дати йому срібний гріш. Але хлопчик рішуче відмовився від приняття. Гайовий зі сльозами в очах обняв і попрощав бідного хлопця.

Ми вже казали, що се діялося 1777 р. Пятьдесять чотири роки пізнійше, в зимі 1829 року, яка була дуже остра, війт села Шатель-Сенсуар дістав лист такого змісту: „Дорожнеча хліба ще збільшує остроту зими. Наколи до сих двох чинників приєднається безробіттє, наколи хорі й бідні, старці, вдови та сироти будуть у нужді, ви зможете, пане війте, розпоряжати хлібом, мясом, вовною, полотном... Я пишу пекареви Ролєтови, щоби він усе мав для вас потрібну кількість хліба. Пан Шабер, нотар, заплатить за все.“

Підпис був: Едмонд Шампіон.

Дня 19 грудня 1834 року читано в великих паризьких часописах таке:

„Вчера, підчас великого морозу, якась жінка переходила улицею де ля Жіїврі, з малою пятилітною дівчинкою, цілком босою. До неї підійшов якийсь пан і сказав:

„То ви не маєте черевиків для своєї дитини?“

— На жаль так, пане!

„Зараз же незнайомий узяв дівчинку, посадив її на східцях і виймив із кишені кілька пар чере-

виків. Він приміряв їх дитині, аж поки не знайшов підходячих. Потім погладив рукою дитину по голові і зник у натовпі.

Питалися всі, хто є сей добрий дивак?

Якась жінка оповіла, що кілька хвилин тому той самий чоловік зробив такий же подарунок для її дитини.

— Що, ви не знаєте його? — запитав присутний робітник — уся біднота Парижа знає його і благословить, се: „Маленький Синій Плащ".

Робітник говорив правду. Сей невідомий чоловік, якому людність вигадала імя на підставі його постійного одягу, був правдивим Провидіннєм божим для паризької бідноти. Скрізь, прилюдно й таємно, на площах і в хатинах творив він свої добрі діла. Підчас певної промислової кризи можна було бачити, як він на березі Сени особисто роздавав до тисячі зуп денно, не рахуючи того, що надсилав тим, які соромилися самі прийти.

Він закладав школи[1]), притулки, виховував сиріт, піклувався хворими, викупував увязнених за довги. Він був наче „Вічний-Жид" благодійности, обігаючи міста й села, відвідуючи хатки й стріхи, щоб там знайти нужду і терпіннє. Він допомогав не лишень грішми: його потішаючі слова полегшували горе, а його дари підтримували життє.

Не тільки цілковиті нуждарі користали з його допомоги: бідний купець, підчас грошевої кризи, винахідник, розчарований відмовною відповідю; — знаходили завсігди в нього підтримку.

„Маленький Синій Плащ" умер десять літ тому і багато Парижан памятає його досі. Запитайте їх,

[1]) »Маленький Синій Плащ« заложив у Парижи сорок сім шкіл.

а вони вам опишуть його лице й зовнішність. Але коли спитаєте правдиве імя сього приятеля бідноти, мало хто відповість, що він звався Едмонд Шампіон, бо назва народньої вдячности — „Маленький Синій Плащ“ — переважила його.

Ви зараз скажете, що бідний сирота перевізника мусів доробитися великого маєтку, щоб робити стільки добра. Маєте рацію, бо Едмонд Шампіон із крайної нужди перейшов до незмірного богацтва.

Яким чудом? — спитаєте. — Жадним! Тільки через постійну працю, а потім через удатне приміщеннє своїх ощадностий.

Скажу в кількох словах, що трафилося з Едмондом після прощання з гайовим.

Повернувши до доброї сторожихи з улиці Тіктон, він зумів нарешті переконати її про правдивість своїх скарг на майстра. Тоді його віддали до другого золотаря і той так добре навчив його ремесла, що за кілька літ опісля Едмонд був найвправнійшим робітником у майстерні. Торговельні страти й хатні обставини примусили сього майстра залишити Париж. Він передав цілий інтерес Едмондови, котрого полюбив як сина. Таким чином Едмонд Шампіон станув на чолі цілого підприємства, яке через величезну клієнтелю поширювалося з дня на день.

Се було початком його добробуту. Але швидко він збільшив свої капітали дуже вдатною спекуляцією, а саме: купив за дешеву ціну парцелі, які потім з причини швидкого росту Парижа перепродав із величезним для себе зиском.

Одного дня він купив також одно поле, якого ніколи не схотів продати; се було те поле, на якому гайовий зустрів малого злодія моркви.

Коли Едмонд Шампіон доробився величезного маєтку, то захотів спочити по праці промисловій в праці добродійній.

Син Франсуази Лярош не забув свого сумного й нужденного дитинства. На лоні добробуту нераз згадував він із глибоким зворушеннєм дні, коли бракувало хліба в Шатель-Сенсуар. Він не втратив із памяти листа вуйка й постати матери, яка плакала, читаючи його. Так само не забув він про ті добрі серця, що помогли йому стати на ноги й тим самим знайти свою фортуну. В самому своєму життю він бачив руку Провидіння божого, яка наказувала йому піти на шлях добродійности. Син бідних людий, з якими поділяв недолю, він дав обіт присвятити себе допомозі страждаючій бідноті. Сирота, яким заопікувалися добрі люде, протягнув батьківську руку всім бездольним сиротам.

Люде, які завжди знайдуть причини, щоби критикувати все добре й великодушне, завважають, що він робив се з жадоби похвал, що його милостиня походила з гордощів і вирахування. Число добродійств, які він переводив дуже таємно, могли б се спростувати. Але наколиб навіть се обвинуваченнє мало підстави, то що з того слідує? Хто з людий, окрім святих, що змагали лишень до нагороди в небі, буде задовольнятися самою скромністю?

Хто наважиться закидати, любов до слави поета, вченого, маляра?... Ніхто напевно. Навпаки, ми поважаємо в них се почуттє, яке майже постійно навіває їм нові й нові твори. Чому ж тоді критикувати се почуттє в чоловіці, коли воно спонукує людину до гарних вчинків благодійности?

Холодні міркування сих сумних цензорів (дай Боже їм впасти в той самий блуд, який вони так критикують) можуть бути цілком знесені словами одного бідного смітяря, які вийшли не стільки з його уст, як із самої душі. Свідок неустанної праці, а мабуть і обовязаний „Маленькому Синьому Плащу", він підніс до гори брудну руку й крикнув: „І є ще земля, яка годиться згноїти таку людину!"

І я вам кажу:

„Байдуже, що любов до слави побуджує робити добро, ходить проте, щоби се добро істнувало". Звичайно, говорячи так, я не виступаю проти божественних слів Ісуса Христа:

„Коли ви даєте милостиню, нехай ваша права рука не знає, що робить ліва".

Я подивляю й шаную тих, що можуть і вміють перевести в життє сю заповіджену скромність, але оповідаючи вам про людий, мушу в певних випадках прощати людським хибам.

Чи він ділав під впливом любови до слави земної, чи слухав лишень добровільної потреби свого серця, в кождому разі се питаннє, якого таємницю Едмонд Шампіон забрав із собою до могили.

Коли попадаю в сумнів, то все велю застановитися на останній з сих думок; але не пішов би також проти очевидности і скажу тоді: „Байдуже, як се було, аби лише добро істнувало!" І щоби мої погляди не здавалися дивні, я постараюся їх усправедливити фактами, що мені здаються переконуючі.

В половині минулого століття коло церкви св. Сатурнія в Ліоні жив бідний боднар, який мав сина. Дитину охрестили в сій церкві і дали імя Клявдія. В ті часи не було стільки, як тепер благодійних установ, де бідні діти могли діставати

не тільки знання, потрібне для ремісничого стану, але й початки вищої науки, які могли збудити в них ті або інші здібности, або нахили, що без сього зістали б невикористані й завмерлі.

Кілька магістрів із давними поглядами, носителі острої дисципліни, часто „горді з того, що викладають те, чого самі не знають“ (як каже Беранже, славний автор пісень, яким незабаром займемося), були єдиними учителями бідноти.

Отже коли малий Клявдій Мартен навчився читати й писати, а також чотирох аритметичних ділань, його батько, не маючи засобів для продовження освіти сина, почав його вчити припасовувати клепки та обручі, сподіваючись зробити з нього вправного боднара.

Клявдій мав дванайцять літ. Се була слухняна, жвава й діяльна дитина. З початку батько Мартен не міг нахвалитися свого ученика, який що дня виявляв богато вправи й доброї волі. Пильний, старанний робітник, челядник боднара навіть у вільний час уникав дітий свого віку, з якими міг би побавитися.

Замість бавитися він читав першу-ліпшу книжку, яка попала йому під руки. Само собою, не міг Клявдій задовольняти свій смак до читання, бо позичаючи книжки з бібліотек приятелів і знайомих батька так само бідних, як і він, не користувався дібраною лєктурою.

Одначе з огляду на дуже обмежений круг знайомих боднара, й невелику кількість між ними письменних, жерело читання малого читача дуже скоро вичерпалося. Настали навіть такі часи, коли для Клявдія було правдивим святом знайти нову книжку. Тому Клявдій звик використовувати свої тимчасові скарби як найстараннійше. Хочу

сим сказати, що він читав дуже поволи, уважно і залишав книжку тільки після того, як цілком присвоїв собі її зміст.

Одного дня, нишпорячи на стриху між старими річами, Клявдій знайшов велику, грубу книжку, трохи понищену мишвою, але якої вид примусив його скакати від радощів. Легке розчарованнє послідувало, коли він перечитав назву книжки й переконався, що се був математичний трактат, в якому цілі сторінки були покриті цифрами. Проте Клявдій був задоволений, що має такий великий матеріял для задоволення своєї цікавости. Отже забрав він сей том і в першу вільну хвилину весь потонув у ньому.

Книжка ся обіймала послідовно ріжні галузи математики і починалася від уваг про рахунки, з якими Клявдій зазнайомився був у школі і які, скажемо, відчинили йому двері до памятника науки, що був у його руках. Двері так добре відчинилися, що крок за кроком, без жадного иншого щоденного провідника, як світло, придбане напередодні, він перейшов цілу книжку, зясував собі й затямив усі її відділи.

Але він не міг віддаватися так абстрактній науці без того, щоб се не відбилося на його фізичному життю. Богато разів зупинявся він підчас своєї боднарської праці, щоб розумом вирішити якесь нове сполученнє чисел і часто писав крейдою на клепці, яку забував геблювати. І батько Мартен зауважуючи сю недбалість, з початку сердився, а потім занепокоївся. Далі Клявдій ще більше змінився. Давнійше був упертим доматором, тепер навіть старався втікти з варстату, щоб ходити цілими днями по полях. Тоді батько Мартен, пояснюючи собі такі втечі шкідливим нахилом

сина, цілком розгнівався. Але Клявдій пояснював йому свої прогульки бажаннєм прикласти на практиці своє знаннє ґеометрії і показав свої нотатки з вимірами, нариси плянів... Та старий боднар, який на сьому не розумівся, не дав себе переконати і загрозив спалити всі книжки, що лише задурювали голову його челядникови.

Цілком инакше поставився він до бажання Клявдія рисувати, не відмовляючись однак від попередніх студій. Тепер хлопчик викроював ґеометричні фіґури, як мав вільний час від праці, не лишень для рішення задач, але також, щоби научитися рисувати з образів.

„На милість божу! — закричав отець — ти збожеволів, Клявдіє. До чого те все допровадить тебе?

— Не знаю, — щиро відповів Клявдій, — але се міцнійше від мене. Я люблю займатися сими річами і не маю більше смаку до вашого ремесла".

Одначе прийшов день, коли Клявдій найшов ліпшу відповідь. Се було після того, як він натрафив на книжку, в якій описувалися подорожі в далекі країни.

— До чого послужить мені вся книжна наука? — сказав юний ґеометер до батька — доробитися маєтку в подорожах! Я сяду на корабель, поїду на край світа і моє знаннє дасть мені почести й богацтво. Я верну заможний і шанований; ви будете пишатися мною, дістанете все, що вам потрібне, а я буду робити добро бідним людям і довго повторятимуть імя Клявдія Мартена, сина бідного боднара, який став добродієм через богацтво, зароблене на чужині.

Клявдій Мартен.

— Можливо, що так, — відповів батько, — або ти залишиш по дурному свої кістки у дикунів і ніхто навіть не знатиме, що сталося з Клявдієм Мартеном.

— Пусте! Хто не ризикує — не вигриває!

Отже дух авантурництва й слави прокинувся в Клявдію. Від тепер між ним і батьком почалася безперервна боротьба на протязі кількох літ. У сій боротьбі брала діяльну участь — мачуха Клявдія, в якої руки й язик оберталися з однаковою швидкістю і вона, особливо в розмові зі своїм пасербом, любила вживати ґестів. Кілька вже разів трафлялися випадки, коли Клявдій міг би спробувати свого щастя, але що разу йому перешкоджувано. Нарешті, маючи вже девятнайцять літ, Клявдій довідався, що переводиться запис у добровольче військо для Індій, під проводом вправного й знаменитого полководця. Він знов просив батька про дозвіл вступити до війська. Стомлений постійними сутичками старий боднар відповів:

„Хочеш? Добре, йди! До побачення! Щасть тобі Боже, як найліпше".

А мачуха додала до сього ще два добрі поличники й невеличкий звиток монет по двайцять чотири су, зі словами:

„Маєш, їдь, але вертай назад тільки каритою".

Клявдій не вернув... Але пятьдесять літ пізнійше ліонський мер оголосив, що Клявдій Мартен, син звичайного боднара, котрий виїхав як жовнір до Індій, став потім ґенерал-майором і заповів умираючи, свойому рідному місту величезний маєток, зібраний на чужині, але поставив умову, щоб готівку вжито на будову такої установи, яка слу-

жила б для народнього блага, відповідно до рішення Ліонської Академії.

Клявдій Мартен заповів решту свого маєтку, що складався з девяти міліонів франків на подібні ж установи в трьох індийських містах, в яких він послідовно мешкав.

Своє величезне богацтво Мартен завдячував цілковито математичному знанню. Набоб, або як хочете, індийський князь Уд, побачивши мапу північного Бенґалю, роботи Клявдія, замовив у нього таку ж зі своєї держави.

Син боднара виявив у сій роботі стільки вправи, що Набоб лишив його при своїй особі, іменував начальником арсеналу і не робив нічого без його порад, за які платив дуже щедро.

Від того дня, як став богатим, не занедбуючи власних приємностий (він мав палати, величезні добра, силу служби), Мартен віддався свому смаку до благодійности. В Лукнові, Калькуті і Чандернагорі заснував він кілька шкіл, де вчили безплатно, і притулків. Разом із тим його родина в Ліоні діставала від нього чудові дарунки. Він викуповував невільників, яким поводилося за тяжко, підтримував грішми ремісників і нуждарів. І так віддаючись сим солодким радощам серця, він ніколи не забував, що лишень розумові сили були жерелом його добробуту.

Будучи архітектом своїх власних роскішних будинків, він перший в Індіях спробував піднятися на аеростаті. Там же поставив він першу парову машину. На одній з його палат була приміщена астрономічна обсерваторія з найкрасшими приладами.

Він старався ужити цілого свого впливу на Набоба, щоби прищепити йому любов до мисте-

цтва і европейської культури. Коротко кажучи, всі незчисленні богацтва Мартена були посвячені, як за життя, так і по смерти для найшляхотніших і найкультурнійших завдань

Передбачаючи злобні пояснювання своїх учинків, він випередив критикунів декларацією в своїому заповіті: „Дві найсильнійші пристрасти мойого життя — се були: слава і добродійність. Признаю щиро, що чванливість була часто найголовнійшим жерелом моєї добродійности".

І дійсно, скрізь у його заповіті побіч із учинками філянтропії, виринає яскраве бажаннє, щоб основника не оминула їх слава. Бажає проте, щоб установи для суспільного добра (так він їх називає), які позасновував в Індіях і Ліоні, носили назву: „Мартінієрки". В Ліоні має бути установа (заклад) біля церкви св. Сатурніна, де хрестили Клявдія. Коли призначив шлюбні виправи для молодих і чесних дівчат, то поставив умовою піднесеннє на весільному обіді тоасту на честь основника. Взагалі в усьому, що він заповів, память його мусить бути ушанована.

Закінчує він свій тестамент, так наївно чванливий, ось якими словами:

„Я все був дуже чутливий на приємности, які справляли мені мої добрі діла. Але уважаючи на часті випадки, коли я старався підтримати чванливість инших людий для здійснення чого небудь доброго, сподіваюся зустріти таку ж лагідність від суспільства".

Певно, що зустрів сю лагідність. Дай Боже, щоби просили о лагідність лише для таких хиб!

Ліонська Академія, що мала вирішити ужиток дару, який досягав півтора міліона франків, постановила заснувати мистецьку й ремісничу школу.

Я, майже земляк Клявдія Мартена, бачив і відвідав сю школу „Мартінієрку“, в якій наука стоїть дуже високо і декілька моїх товаришів, бідних хлопців, дістали безплатно освіту. Знання, набуті в сій школі, допомогли їм пізнійше заняти визначне становище у промисловому світі. Отже зрозумійте, що ледви доторкнувшись рукою до до благодійности Клявдія Мартена, як наприклад се зробив я, не можна не відкинути цілком його чванливости і не поширити надалі сю лагідність на всіх тих, що віддаючись сій хибі, завдячували їй шляхотні вчинки.

Девятий вечер.

Геродот — Тукидид — Мейорото — Ґаль — Йосиф Шап Бреґе — Вітінґтон — Сент Елюа.

Юрко знову був героєм дня; але сим разом, слава Богу, не було вже нічого неприємного.

Батько родини є вченим огородником і присвятив частину пополудня для щеплення рож та овочевих дерев. Діти й я окружили його і засипували без перерви ріжними питаннями з приводу сієї так звичайної, так часто вживаної, а разом із тим так вражаючої своєю простотою й наслідками, операції...

Помиляюся, коли кажу, що ми всі питали: Юрко не питав. Він уважно слухав і стежив цікавими очима за всіма рухами батька, коли той на прикладах підтверджував свої теорії. Всі окремі пункти щеплення були продемонстровані, а всі можливі наслідки перераховані. Ришард оповів нам про всі закони схрещення родів і видів, про симпатії й антипатії між окремими ростинами. Переказав він нам короткий історичний нарис сього важного відкриття, починаючи з випадкового спостереження над двома вербами, яких галузи сусідували і випадково штовхнулися одна об другу через вітер, кінчаючи блискучими спостереженнями наших учених огородників останнього часу.

А тому, що він скрізь старався дійти до причини, то міг і нашу увагу звернути на такі явища, які звичайно лишаються непомічені.

Отже вказав нам на кружлінне ростинного соку, подібне до кружління крови в орґанізмі, щоденний і щорічний сон ростин, їх віддих; розсіваннє насіння через вітер, проростаннє, постійний потяг стеблини до неба і протилежне стремлінне коріння; формуваннє верств у дереві; хороби й смерть ростини. І підчас того, як отець відслоняв перед нами таємниці сього світа, так повного чудес — всі ми не могли сьому надивуватися...

Юрко не сказав ні слова. Він стояв, схиливши голову на руку і видавався глибоко задуманий весь час сього цікавого викладу.

Коли батько скінчив, брати й сестри пішли бавитися на терасу, а Юрко все задуманий, віддалився до маленького ліска, що граничив із садком. Пів години опісля ми з Ришардом проходжувалися по тій самій терасі, де бавилися діти. Нараз побачили Юрка, що вийшов із ліска і швидко йшов до нас. Його чоло було піднесене, ніби він увільнився від якогось тягару, а очи його світилися.

— Татку, — сказав він рішучо, зупиняючись на два кроки від нас, — татку, слухай!

— Говори, дитинко, я слухаю; певно ти маєш мені сказати щось приємне?

Тоді Юрко, що очевидно чекав на наслідки своїх слів, говорив: — Як би ти не спротивлявся, я став би огородником!

— Огородником?

— Так, татку, чи ти позволиш? — спитав іще раз хлопчик із нетерплячою горячковістю.

— Я не заперечую, — відповів отець, — і був би дуже щасливий мати сина — вправного садівника. Але заки приняти се рішеннє, чи подумав ти про те, що огородник се не людина, яка тільки вміє полоти грядки, або чистити алеї, або навіть обтинати, чи щепити дерево; сьому чоловікови треба здобути серіозну освіту.

— Так, тату, я подумав про се — сказав Юрій — бо се потрібне для того, щоби знатися на всіх сих річах, які ти нам показував; та щоб бачити їх щоденно на власні очи, я хочу бути огородником. Се все таке гарне, таке чудове!..

То добре! — сказав отець, — я обіцяю підтримати тебе в сьому бажанню, наколи й ти обіцяєш прикласти всю пильність для набуття потрібної освіти. Наприклад для розуміння клясифікації ростин потрібуєш знати латину, до якої ти досі відчував відразу.

— Тепер не буду відчувати відрази; побачиш, татку!

— Далі — ґеоґрафія, в якій ти ніколи не робив великого поступу, — потрібна для того, щоби знати, під якою шириною й довготою ґеоґрафічною живе та або инша південна ростина, а се допоможе тобі підібрати відповідні умовини для тих ростин у твоїй оранжерії.

— Я буду учитися ґеоґрафії...

Одним словом — дитина приняла богато добрих замірів. Що до батька то він взагалі шанував усі професії, які зближали людину до природи і тому всі могли тільки витати постанову Юрка. Звернули заразом увагу на те, що часто цілковито припадкові події, як саме трафилося з Юрієм, мали рішаючі впливи на долю людий.

Беручи се на увагу, я оголосив вечером своїм слухачам, що наша нинішня розмова доторкнеться теми: „Від чого залежать иноді або здаються залежними призвання".

І я перейшов до прикладів.

Се було приблизно чотириста літ перед Христом. Греки зібралися в Еліді на березі річки Альфея, щоби бути присутними на урочистости Олімпійських ігрищ, які були так великим національним святом, про яке наші сучасні свята не можуть дати жадного поняття. „Не шукайте на небі зірки яснійшої від сонця, а поміж людськими святами блискучійшого, як ігрища Олімпійські" — каже поет Піндар.

Походженнє сих свят Греки приписували своїм богам. Вони мали характер напів релігійний, напів світський і притягали багато глядачів. Численні племена Греції були репрезентовані особами найвизначнійших і найзаможнійших своїх представників, які мали дбати про те, щоб витворити найліпшу опінію для свого племени.

Свята тревали пять день і починалися процесіями та жертвами богам; далі слідували усякі змагання й боротьба та перегони для виказання фізичної сили; біг дітий, людий, коний та возів. Підчас перегонів грала музика, а хори співаків виспівували славу переможцям.

Нагорода складалася лишень із лаврового вінка, або з пальмової галузки[1]), але честь для переможця на Олімпійських ігрищах була найвисша, яку міг взагалі осягнути грецький громадянин.

---

[1]) Звідти перейшов до нас вислів: дістати пальму першенства.

Навіть племя, з якого походив переможець, осягало частину сієї слави. Коли, скажемо, атлєт-переможець на ігрищах, вертав до родинного міста, він вїзжав на колесниці, запряженій чотирма білими кіньми, через отвір навмисно зроблений в валах, що оточували місто, бо, як пояснює Плютарх, місто, яке мало такого громадянина, не потрібувало окружати себе мурами. Памятаєте, як Филип, діставши вістку про народженнє Олександра, вияснив перемогу одного з своїх коний на Олімпійських ігрищах, як добрий знак для дитини. Свята закінчувалися релігійними церемоніями і бенкетами на честь героїв, які дістали вінок, або пальму.

Тому, що весь натовп, присутний на Олімпійських урочистостях, складався з представників цілої Греції, артисти й ріжні автори користали з сеї нагоди, щоб оголосити свої твори. Малярі й різьбарі виставляли свої образи й статуї; поети деклямували вірші, ретори промовляли. І хоча й не було тут для них конкурсу, проте зазнавали сі артисти й автори чималої слави, відповідної до своїх творів.

Під час свят заборонювано всяку ворожнечу. Відбувалися вони кождого пятого року, або красше сказати, по упливі кождих чотирьох літ, як се нині буває в нас із великими промисловими виставами.

Протяг часу між двома святами називався олімпіядою і такими олімпіядами Греки рахували час.

Отже на 400 літ перед Христом, себто, як говорили тоді, підчас вісімдесятої олімпіяди, відбувалися в Греції ігрища.

Атлєти вже скінчили боротьбу. Нагороди за скоки і піший біг були вже роздані дітям і дорослим. Шляхотне й поважне товариство витало переможців довгими оплесками. В перервах між фізичними вправами, численні поети, що зійшлися з богатьох міст, відчитали гимни богам і віддеклямували лєґенди того або иншого племени: бо ще доти передача народніх спогадів лишалася привілеєм поетів.

Збірні оповідання про події, імена героїв, дні певних подій вирізьблювано на мармурових дошках у храмах, або записувано в регістрах у жреців. Кілька місцевих літописців обєднали сі нескладні документи, але правду кажучи, хоча Греція до того часу пережила богато великих подій, вона не мала справжнього історика.

Ще не старий чоловік, заледви трийцятлітний, якого обличе мало вираз людини, що призвичаєна до науки й спостережень, піднісся з манускриптом у руці з поміж громадян Самоса і ніби вимагав уваги. Серед цілого величезного згромадження запанувала тиша. І висловлюючись гармонійною мовою Йонійською, якою послугувалися в Самосі, сей чоловік заговорив:

— Громадяне Греції! Геродот із Галікарнасу[1]), якому боги при його народженню не дали того шляхотного імени, яке дав вам, не зважаючи на се, відчув від найранійшої юности палку любов до всього, що торкається минулого сеї славної землі, якої ви є синами.

Залишивши ще в молодости рідний край, Геродот присвятив десять літ на відвіданнє країн і народів, яких історія звязана з Грецією. Він

[1]) Галікарнас — столиця Карії, провінція в Малій Азії, був сусідом грецького архіпеляґа.

пізнав мову й обичаї, зазнайомився з памятниками, священними книгами, розпитував старшину. Опісля за три роки обійшов ріжні части Греції, продовжуючи ті самі студії й досліди. Вернувши до вітчини, застав її під владою страшної тиранії і тому удався до Самосу, щоб мати спокій, потрібний для упорядкування всіх здобутих відомостий та щоб написати загальну історію племен Греції. Нині, коли склав у девяти книгах сю історію, він прийшов сюди до вас, щоби перечитати вам головнійші уступи для того, щоби знати, чи твір його дійсно вартий свого високого змісту".

Всі навколо заметушилися із задоволення. Щоби всі могли добре чути голос історика, його посаджено на почеснім підвисшенню, де сиділи гелянодики, — судді змагань.

Неподалеку сиділи Атенці — перші між грецькими громадянами в справі мистецтва й письменства.

Поміж ними знаходився Ольорій, з родини славного Мільтіяда — переможця зпід Маратону. Він прийшов разом зі своїм пятнайцятилітнім сином, учеником великого фільософа Анаксаґора.

Настала цілковита тиша. Геродот із Галікарнасу став предметом якоїсь суто реліґійної уваги, бо тут ішло про найважнійшу для Греків річ. Він розгорнув свій скрипт і почав читати один із головнійших епізодів першої книги історії.

Вже по кількох хвилинах читання ціле зібраннє було захоплене, так ясно були змальовані події. Окремі части були цікаво повязані між собою, а увесь стиль історика був ясний, щирий і повний краси та ґармонії.

„Ніколи, — говорив один слухач підчас перерви — грецька проза не була так величава й елеґантна.

— Мовляв — додавав другий — велика ріка, що пливе могутньо[1]).

— Яка ясність погляду в цілому!

— Яке мистецтво у подробицях!

— То, — мурмотів якийсь Атенець — сам божественний Гомер заговорив людською мовою, так само чаруючи нею, як коли б виспівував мовою богів.

Инші говорили: „Се сам Апольон — бог гармонії, який позичив пера у богині Кліо, музи історії"...

І коли Геродот зупинився, щоби перейти до другої книги, грім оплесків посвідчив про прихильне вражіннє від його творів... А проте ся книга торкалася лишень племен Азії, які потім завоювала Греція.

Історик читає знов про Єгиптян, удається до Арабії, повертає до Азії і оплески стають іще голоснійші.

Нарешті відчиняє він свою літопись про Грецію і оповідає про її боротьбу з численними варварами, що намагалися захопити її... Він оповів про її героїчну оборону, надзвичайні подвиги людий, що боролися за її свободу.

Тоді до загального здивования приєднується патріотичний запал. Геродот промовляє вже не до слуху людий, але запалює своїми словами їх серця. Се вже не звичайні спомини, але викликуваннє самих героїв, яких він воскрешає серед їх синів... Се славне минуле, яке оживає серед людий.

В момент, коли історик на хвилину зупиняється, щоб набрати віддиху, ціле зібраннє встає в піднесенню і чути лишень:

---

[1]) Так само пізнійше висловився про Геродота — Ціцерон.

„Слава Геродотови з Галікарнасу! Слава тому, через кого славні події Греції стануть безсмертні! Слава, отцю історії!

Довгі й грімкі оплески товаришать сим викликам. Між усіма перемогами на сих ігрищах Геродотова перемога була найгарнійшою і найповнійшою.

Але чоловік, до якого були звернені сі похвали, продовжує своє читаннє, ніби не зважаючи на глибоке вражіннє, яке воно викликає на присутніх.

Коли відпочиває між двома уступами й підносить очи від скрипту, се не для того, щоби з гордістю подивитися на натовп, щоб плескав і кричав, як сього можна було надіятися.

Але на цілім просторі, над яким він панує, є один пункт, що весь час притягає його погляд.

Між тисячами істот, що слухають і витають його, лишень одна є достойна його уваги.

Може се тому, що сей один лишився спокійний і не плеще руками? — Ні.

Чи ж би автор, бачучи його поміж Атенцями, вважав його за значного громадянина, якого думкою дуже цікавиться?

— Ще раз — ні. Бо той, на кого весь час звертались очи Геродота, не міг займати жадного становища, ані відігравати будь якої ролі в справах шляхотної і гордої републики. Він був ще цілком дитиною й прибув на ігрища разом зі своїм батьком; але ся дитина була так вражена творами історика, що той побачив її ніби охоплену екстазою майже від самого початку читання. На сам перед се було обличе глибоко перераженої дитини, потім очи оживилися, чоло прояснилося і сльози поплили з очий. І коли всі плескали, вставали

з місць, викрикували славу, він один не брав участи в сій маніфестації, настільки був зворушений, так був захоплений чарами твору.

Він щиро плакав і зауваживши се, історик волів сей щирий і такий вислів похвали несвідомого хлопця над гучні й урочисті вислови славних громадян Греції.

По скінченню читання один зі старшини міста Мінерви[1]) піднісся і викликнувши разом з усіма: — „Слава Геродотови з Галікарнасу! Слава батькови історії!“ додав: „Нехай кождій з девяти безсмертних книжок буде дане імя одної з девяти Муз, Геродоте з Галікарнасу!“...

І зібраннє закричало одноголосно: „Нехай се буде! Нехай книжки Геродота мають імена Муз![2]).

І в часі, коли натовп грецьких громадян виявляє йому таким способом своє зачудованнє, історик не зводить очий з дитини, що плаче.

Потім він сходить зі степеня і йде просто до дитини, яка зауваживши се, встає з пошаною.

„Дитино — питає Геродот — як твоє імя й твоєї родини?

— Мене звуть Тукидидом — я з родини славного Мільтіяда, а ось мій батько Ольор.

— Твій син милується у славі — сказав тоді історик батькови хлопця, — він любить письменство; дбай про те, щоб розвивати в ньому сей шляхотний нахил, а імя Тукидида долучиться до тих, що приносять славу Греції“...

Так сказав Геродот.

---

[1]) Місто Атени стояло під опікою Мінерви, що була одночасно богинею мудрости, війни і мистецтва. Такі дивні сполучення так ріжнородних річий не рідко трафлялися в грецькій мітольогії.

[2]) Девять книжок сего О т ц я і с т о р і ї дійсно дійшли до нас, маючи кожда замість заголовку імя одної з девяти Муз.

А тепер, коли ви захочете довідатися, як справдилися його слова, послухайте, що каже Квінтіліян, старинний латинський письменник, з якого присудами рахуємося ще нині:

— Греція мала кількох славних істориків, але признано загально, що були два, які піднеслися понад инших, які досягли своїми цілком ріжними прикметами майже рівної слави. Один солодкий, ясний, докладний — се Геродот; другий стислий, все нетерплячий дійти до своєї мети — се Тукидид. Перший притягає через зворушеннє, другий захоплює силою.

Геродот, найстарший з істориків, якого книжки дійшли до нас, описав славні війни грецьких племен, які обєдналися, щоб відбити навалу азійських завойовників. Тукидид є другим по віку, якого твори вшанували століття. Він оповів про заколоти й роздори, які виникли між сими самими племенами, що привело до взаїмного нищення після ще так близької перемоги над спільним ворогом.

Через свою вдачу Тукидид надав своїм творам характер цілком відмінний, ніж у його попередника, але нема ніякого сумніву, що замір стати істориком народився в його думці в той день, коли Отець історії читав сам свої твори на Олімпійських ігрищах.

Від прекрасного неба Геляди й стародавних часів перейдемо до не так ясного неба Німеччини й до теперішніх часів.

Один ректор академії в маленькім місточку Штаргарді в Померанії, Мейоротто, мав доньку й хлопчика, між якими була велика ріжниця віку так, що дівчина досягла вже юности, тоді коли хлопчик перебував у дитинстві.

Малий Людвик Мейоротто мав спільну з усіма до нього подібними рису, а саме: що понад усе любив слухати казки або історії. Сестра знов мала щасливу вдачу, властиву більшости панночок, себ то уміннє дуже мило гуторити. Крім сього природа обдарувала її дуже гарною памятею і плодовитою фантазією. Додайте до сього велику любов до брата і ви не здивуєтесь, що вона стала згодом дуже вправною оповідачкою. Не питаючи, чи сестра годна задовольнити його, малий Людвик безустанно вимагав, щоб вона була до його послуг. І коли він чув певне оповіданнє кілька разів з ряду, то не стіснявся казати:

„Я вже знаю се! я хочу друге!"

Сестра бувала тоді приневолена поновити свої запаси, чи то черпаючи їх у книжках, чи то напружуючи свою фантазію, але мусіла щось зробити, щоб заспокоїти вимоги брата. Се тревало аж до того часу, поки Людвик не потребував більше посередництва сестри для того, щоб дізнаватися про зміст книжок. Але спогади про сі щасливі часи зістали назавжди вирізьблені в його памяти і чим ставав старший, тим більше любови виявляв до сестри й вдячности за ту лагідність, з якою вона колись задовольняла його цікавість.

У Мейоротта, ректора академії, справи пішли подібно, як у Танегія Лєфевра, професора греки, про якого ми говорили вже иншого вечера.

Брата призначено до серіозних студій, він не мав иншого учителя крім батька і його лєкції відбувалися на очах сестри, що дістала звичайну тоді для її полу освіту і мусіла обмежитися ручними роботами й легким мистецтвом.

Була ще одна подібність між двома родинами, а саме те, що малий Людвик Мейоротто не був

пильнійший від малого Лєфевра. Його лінивство й байдужність почали навіть непокоїти батька, який сварив, ганив, карав, але не осягав більшої пильности.

Нарешті Людвик прийшов до того віку, коли мусів уже добре знати клясичних авторів, щоби скласти академічний іспит. Але він був безнадійно слабий як у мові Ціцерона, так і Геродота. Сестра намовляла його до праці, але він запевняв, що сей рід науки не цікавить його зовсім. Отже можна було думати, що сей хлопчик не досягне ніколи жадного наукового степеня.

Памятаєте, я оповідав вам про спосіб, якого вжила мати Паґанінього і ви знаєте, що його успіх залежав головно від любови сина до матери.

Сестра Людвика знала, як міцно кохає її брат і сказала йому одного дня:

„Памятаєш, Людвику, як тобі було приємно слухати мої казки, які я скрізь збирала, щоб бавити тебе малою дитиною?

— О, чи я памятаю! — відповів Людвик.

— Отже як тобі тоді було цікаво слухати казочки про фе і чудесні історії, так само мені тепер було б цкаво пізнати певні твори, яких я не година перечитати.

— Чому не година?

— Тому, що сі твори писані мовами, яких я не знаю.

— Про які твори ти кажеш?

— Я хотілаб, наприклад, перечитати ті „Метаморфози“ Овідія, про які так часто говорять із похвалою, або ту славну „Енеїду“ Віргілія, яку ставлять на перше місце між чудесами старовини... Але се щастє не для мене. Я засуджена ніколи не зазнати вартости тих книжок, які

виявляють стільки краси в цілому і в подробицях, бо я не заміряю, ані не маю часу вчитися латини.

— Але, сестро... я знаю трохи латину.

— Коли ж не на стільки, щоби зробити докладний переклад.

— Як що візьмуся пильно, то сподіваюся се зробити.

— Вірю, але коли ж би то було? Яка праця перекласти хочби сто віршів з одного з тих поетів.

— Ти знаєш, сестро, що для твоєї приємности ніщо не за тяжке для мене.

— Так, але я не хотіла би примушувати тебе до неприємної роботи... отже не думаймо про се. Ся думка прийшла мені оттак до голови, се мій каприс... але я зумію погамувати його".

Розмова між братом і сестрою перервалася і тиждень опісля сестра могла думати, що брат цілком забув про сю справу. Та одного дня Людвик приніс сестрі маленький зшиток із рукописом.

„Маєш, сестро" — сказав він.

— Що се? — спитала дівчина.

— Переклад першої книги Овідія, який я постарався зробити як найкрасше. Може він тобі видасться за важкий, але я дбав про те, щоб не дуже віддалюватися від тексту. Ти в кождому разі виробиш собі певний погляд на оригінал!"

Сестра горячо подякувала перекладачеви, взяла зшиток, перечитала й заявила, що відчула як найбільшу приємність від читання, яке дало їй повну уяву про погляди старинних народів на божество, сотвореннє світа й перші віки. З окрема похвалила опис золотого віку й потоп, Девка-

ліона і Пірру... Здержалася одначе виявити своє бажаннє перечитати тою дорогою весь надзвичайний твір...

Але Людвик навіть не потребував сього. Не кажучи їй нічого, він забрався знов до праці і за кілька день приніс їй переклад другої книги. Нові подяки з боку сестри, яка одночасно подивляла привабливу фантазію автора і вправність перекладача.

„Епізод із Фаетоном вразив мене найбільше; який чарівний образ терпіння Геліяд, змінених на тополі, по смерти брата... Маю сумнів, щоб Віргілій міг наближатися до Овідія навіть в „Екльоґах“, про які так богато говорять“.

Ся увага сестри була певною вказівкою для брата, який незабаром здивував її новим перекладом „Екльоґ“, щоб могла подивляти се чудо сентименту й краси...

Не буду твердити, що батько не був у змові з сестрою, яка в своїх бажаннях виявляла більше свідомости, ніж можна було б від неї надіятися. Можу лише з певністю сказати, що завдяки тому невинному підступови прищеплено Людвикови Мейороттови любов до тих самих авторів, до яких відчував відразу як ученик, але якими захопився перенявшись їх красою, через докладний переклад для улюбленої сестри.

Не треба навіть було дуже настоювати, щоб хлопець цілком захопився справою, яка здавалася цілком безнадійною. Серце все є дуже добрим помічником, а старовина така гарна й цікава!

Відповідно до сподівання батька Людвик Мейоротто став одним із визначнійших учених Німеччини. Між иншими дуже поважними працями лишив: „Образ звичаїв і суспільного

життя Римлян", твір, що вказує на пильність, з якою він ішов по тій дорозі, на яку ввела його любов до коханої сестри.

Ось що вийшло з захоплення казками про чарівниць у хлопчика, який мав ніжну й розумну сестричку!

Приблизно в ту саму пору в маленькому селі в другій провінції Німеччини жив іще один хлопчик, сема дитина в родині, в якій всіх дітий було десятеро. Його звали Франц-Йосиф Ґаль. Був він сином купця, який призначав його для торговлі, тоді як мати бажала бачити його духовним.

Очікуючи, щоб се питаннє вирішили родичі, та щоб дійти до відповідного віку, коли мала початися наука, підходяща для нього, Франц-Йосиф не гаяв часу і допомагав у крамничці батькови, або бігав по полях із братами й сестрами, або до поганенької сільської шкілки, в якій наука очевидно не стояла високо. Не знаючи ще нічого про науку природи, малий Франц зі своїм бистрим розумом, зробив багато розумних спостережень над життєм комах, ростин, над атмосферичними явищами. Але дарма... в школі сю дитину, в якій виявлявся такий передчасний розвиток розуму, вважали за найгіршого ученика.

Він відповідав досить добре учителеви, коли мав волю сам скласти сю відповідь; так само порядно випрацьовував письменні задачі; лишень ніколи не міг нічого затямити на память, навіть найменшої лєкції.

А тому, що вправи з навчаннєм на память, займали перше місце в сій початковій школі, виходило, що Франц-Йосиф був постійно зле класифікований.

Дитина ясно відчувала свою перевагу над тими учениками, що мали ліпшу память. Повний бажання вчитися, маючи від природи почуттє самопошани, він терпів немало, бачучи, що його постійні зусилля приводять лишень до уємних наслідків.

Коли чекаючи на свою чергу він тремтів на лавці, певний того, що затнеться на першім слові, або коли вже був покараний за свою прокляту память, подумайте тільки, з якою заздрістю дивився він на тих щасливих папуґ, що виголошували дослівно, не тратячи ані одного складу, цілі сторінки, з яких одначе не розуміли ані слова.

Одного дня після того, як він стояв покараний від самого початку лєкції, пять або шість учеників, яких викликав після нього учитель, відповіли задане, не зробивши ні одного пропуску.

Задоволений учитель скористав із сього, щоб порівнати останніх із нашим лінивцем.

Тих пять або шість феніксів сиділо на одній лавці, а Франц клячав на колінах у куті, але так, що міг їх усіх відразу бачити. Його вимовний погляд питався:

„Чому то вам усім так легко навчитися лєкцій, тоді як я не можу затямити цілого речення?!“

Не маючи відповіди й не перестаючи придивлятися тим щасливим соперникам, він, сей пильний спостерегач, побачив, що всі вони мали випуклі очи.

Хоча вражений дивністю сього спостереження, він усе ж пояснив його собі звичайним випадком. Продовжуючи приглядатися иншим ученикам, він зауважив ту саму прикмету ще в одного ученика, що як і сі попередні, виявляв знамениту память. Зараз же він спостеріг, що поруч сидів хлопець,

який діставав погані кляси за ученнє на память і мав, навпаки, вглублені очи. Зробивши се подвійне спостереженнє, він переглянув усіх своїх товаришів і установив, що взагалі випуклі очи належали до тих, які все добре знали лєкції, а вглублені до тих, яким бракувало памяти.

Нарешті малий спостерігач звернув увагу на самого себе і як останнє потвердженнє свого наївного спостереження встановив, що має дуже вглублені очи. Вернувши до дому, ще раз провірив свою теорію на братах і сестрах, які не ходили з ним до школи.

Як бачите, се було предметом дуже довгих спостережень у нашого передчасного обсерватора. Але переконавшись одного разу про справедливість свого спостереження, він зарахував його до числа своїх щоденних спостережень і згадував про нього тільки в разі нового цікавого випадку. Він згодом занедбав навіть його, хоч пізнійше сам признавав, що в сьому первістному спостереженню лежав зародок його переконання.

Як я вже говорив вам, батько призначив його до торговлі, а мати для церкви, а що ніяк не могли дійти до згоди, то один зі стрийків узяв дитину до себе, щоб самому кермувати її образованнєм. Пізнійше вислано його на університет баденський, а далі до медичної школи в Штрасбурзі.

Франц-Йосиф, дуже працьовитий і особливо замилований в природних науках, дуже добре вчився й одержав титул доктора, після чого оселився у Відні, де швидко вславився, як лікар.

„Але, — оповідає він, — я продовжував своє спостереженнє з початкової школи над університетськими товаришами так само, як і в медичній

школі: скрізь я знаходив великі випуклі очи у тих, що мали добру память. Тоді припустив я, що істнує певний звязок між памятю і тою або иншою будівлею ока. По довшому міркуванню я прийшов до переконання, що наколи степень памяти можна було встановити через зовнішні обяви, то те саме мусіло бути з иншими здібностями. Тому я розпочав нові спостереження, які допровадили мене до моїх перших відкрить".

Ґаль дуже довго студіював сі питання, вправляючись разом із тим у медицині, бо народившись 1758 року, лишень 1798 р., себто на сороковому році життя опрацював свої висліди й видав першу книжку, яку назвав: „Френольоґія". Її завданнєм було через огляд випуклостий черепа встановити звязок тих або инших здібностий з розвитком відповідних частин мозку.

Не треба казати, що в своїй теорії доктор Ґаль звичайно уважає випуклість черепа в місци, де знаходяться очи, за ознаку щасливої памяти.

Одні дуже критикували його, другі навпаки хвалили, але відкриттє треба узнати за велику подію в науковому світі в початку девятнайцятого століття.

Ще до нині, не зважаючи на те, що висновки теорії не завжди бувають трафні, має вона багато сторонників, а деякі прінціпи перейшли до загального ужитку; так наприклад часто кажемо: випуклість гандлю, випуклість поезії і т. и.

І початок сього лежить, як каже сам Ґаль, тільки в тому, що малий хлопчик не міг навчитися лєкції й стоячи в куті, зауважив, що діти з доброю памятю, яким він заздрив, усі мають опуклі очи.

Приблизно в сю саму пору жив у Франції славний астроном Шап д'Отрош, який мав на вихованню трьох братанків. Вибираючись одного разу в наукову подорож, з якої до річи кажучи, не вернув, він примістив молодшого братанка Клявдія Шапа, призначеного до духовного стану, в семинарії в Анжері, а двох старших у світській бурсі, що була збудована напроти семинарії, лишень на віддалі трьох, або чотирох кільометрів.

Брати дуже любилися і до того часу ніколи не розлучалися. Отже ся розлука видалася їм усім дуже тяжка; звичайно, що Клявдієви було найгірше. Крім того відпустки в семинарії уділялися дуже рідко і тому зрозуміло, що бідному семинаристови хотілося частійше здибатися з братами, бо вони у двох могли хоч говорити про нього тоді, коли він був самітний і не мав навіть із ким словом згадати про них. Із вікон семинарії було видко вікна бурси. В певних годинах брати, стоячи в вікні, за допомогою малих люнет (подарунок стрийка-астронома) могли бачити один другого і подати привіти рукою або головою, але й тільки всього. Такий спосіб сполучення з братами не задовольнив хлопчика й допроваджував його до розпуки. Тому задумав він установити між двома вікнами якусь докладнійшу сполуку. Приповідка говорить: „Необхідність є матірю винаходів", і вона каже правду; але до сього треба додати, що: „Палке бажаннє є братом необхідности".

Горяче бажаннє Клявдія знищити віддаленнє пхнуло його на шлях усяких дослідів та проб, які в кінци допровадили до висліду, що перевисшував усі його очікування.

Велика біла лінійка, що оберталася на оси, встромленій на середині її довжини, та мала на кождім кінци ще по меншій лінійці, які також оберталися, створила апарат, за допомогою якого, через комбінацію положень великої й малих лінійок можна було вигадати силу ріжних знаків.

Перед першою пробою Клявдій надіслав братам опис знаків, які відповідали чи то окремим буквам, чи цілим складом уживаної мови.

Потім він поставив цілий апарат перед вікнами і коли побачив братів на обсерваційнім пункті, почав рушати своїми лінійками, відокремлюючи кождий рух хвилевою перервою.

Вправа вийшла знаменито: Клявдій дістав від братів докладний і правильний переклад своїх знаків.

Подібну машину поставлено також у вікні бурси і відтак три брати могли порозуміватися так легко, якби стояли поруч.

Ся кореспонденція між дітьми тяглася від 1770 до 1775 року.

Двайцять літ опісля, коли французьке військо мусіло боронити свої границі від сполучених армій більшости европейських народів і коли швидкість коня була ще найскорійшим способом передачі відомостий, прийшов день, коли вистало кількох хвилин, щоб північна армія, яка оперувала в пятьдесяти милях від Парижа передала вістку про свою перемогу Національному Конвентови, який засідав у Туілєрах і дістала сю негайну відповідь від конвенту:

„Північна армія добре послужила на користь вітчини“.

Як же ж доконано се чудо? Я вам се зараз скажу.

Кілька місяців перед тим абат Клявдій Шап представив Конвентови виклад телеґрафічної системи, якої був винахідником. Після дуже вдатних вправ доручено винахідникови, декретом 26 липня 1793 року, встановити першу телеґрафічну лінію між Парижем і Лілєм. Лінія складалася з дванайцяти павільонів, розставлених на віддали дванайцяти до пятнайцяти кільометрів один від другого. На кождім із сих павільонів знаходився апарат, подібний до того, який послужив колись молодому семинаристови для розмов із братами. Чоловік, що сидів у павільоні, міг за допомогою спеціяльного механізму порушати апарат, а крізь люнети, які уміщено з двох боків павільону, стежити за сусідніми павільонами, щоби приймати відомости і потім провіряти, чи правильно приняли його звідомленнє. Сих павільонів вистало для обміну кореспонденції між Парижем і Лілем. Тим то пояснюється швидкість, з якою прийшла вістка про перемогу і яка припадково була першою телеґрафічною вісткою.

Клявдій Шап умер молодим, але його брат Йосиф, якого він притягнув до удосконалення свого винаходу і установлення численних телеґрафічних ліній, після успіху першої, пережив його і через ціле життє був директором телеґрафу. Замість написів на гробі Клявдія бачимо лишень бронзовий модель його досить красномовного апарату. Кажу красномовного, бо в той час вибудовано вже що найменше шістьсот таких павільонів по цілій Франції. У більшости міст телеґрафічні апарати уставлено на верху високих памятників так, що не було майже людини — чи то селянина, чи міщанина, — що не бачила би телеґрафічного апарату. Але для молодого покоління, яке

ніколи не бачило на вершку горбка або дзвінниці чорних рамен апарату, подібних до букви Z, він не буде мати того значіння. Така доля людських винаходів. Поступ забиває свого попередника. Де пряхи зі своїми веретенами від того часу, як Филип Жірард дав свою машину? Де почтові вози від того часу, як льокомотиви літають по шинах? Де звичайні малярі портретів, перед якими треба було так довго позувати, щоб дістати дещо подібного до себе? Фотографія репродукує тепер за хвилину надзвичайно докладно всякі образи. Все пішло туди, де тепер знаходяться павільони Шапа... і куди підуть згодом усі ті винаходи, якими ми тепер так захоплюємося — до архіва людського розуму!

Тому то й винахід Клявдія хоч заслугує на почесне місце, мусів уступити місця електричному телєграфови. Зруйнували павільони, протягнули дроти здовж зелізниць і тепер кореспонденція досягає найвіддаленійших місць не за кілька хвилин, ані навіть секунд... бо згідно з обчисленнєм швидкість електричного току виносить приблизно сімдесять пять тисяч кільометрів на секунду... 18 тисяч миль — два рази довкола світа!

Ніщо не є перешкодою для електричного току, ані година, ані обставини! Він обігає всі континенти, перетинає моря. Сам металевий дріт служить йому до виконання тих надзвичайних подорожий. І ще сподіваються цілком усунути сей дротик[1])...

Як же тоді будуть кермуватися?.. Не знаю.

В 1747 році, пятнайцять літ перед народженнєм Клявдія Шапа, в місті Невшателі, в Швай-

[1]) Сей дротик уже усунено з хвилею винайдення телєграфу без дроту, а останніми часами радіотелєграфу. Їх не знали ще тоді, коли автор писав свою книжку.

царії, у французькій родині, яка виемігрувала туди через релігійні переслідування, народилася дитина, яку охрещено Людвиком-Аврамом, а назвиско по батькови мала: Бреґе. Коли хлопчик дійшов до шкільного віку, його родичі, будучи людьми досить заможними, які очевидно призначили сина до наукового стану, віддали його до колєгії. Але малий Аврам мало цікавився клясичними науками і справляв на своїх професорів некорисне враженнє.

Коли він так гаяв час над рудиментами й формами грецькими, зайшли зміни в матеріяльнім становищи родичів і його отець помер.

Мати була примушена відобрати хлопця з колєгії, а незабаром одружилася з годинникарем. Вітчим чи то через брак гроший, чи то поінформований про несвітлий поступ хлопця в науці, не думав навіть посилати його туди. Він зробив із нього свого челядника. Але Аврам і тут у майстерні не виявляв більше здібностий, як у школі. Можливо се залежало від остроти учителя, чи від невподобання ученика, тільки треба признати, що доля вказала хлопцеви правильно його призваннє, бо вступивши до иншого годинникаря, він відразу ж виявив багато здібностий і замилованнє в сьому ремеслі, яке з початку ненавидів. І з ним сталося таке, як і з Едмондом Шампіоном.

Закінчивши науку, став він дуже вправним майстром і легко міг найти собі дуже поплатну посаду.

Але не зважаючи на те, що мусів крім себе утримувати ще свою сестру, яка лишилася сиротою після смерти матери й вітчима, все ж не вважав, що осягнув бажану мету.

Захоплений своїм фахом, він бажав не лише навчитися всього того, що могли йому дати інші люде, але розширити сей обсяг власними винаходами. Працюючи для зарібку на себе й сестру, він рівночасно працював над докладним вивченнєм математики.

Один учений професор із колеґії Мазарінія, якого викладів слухав Аврам, звернув на нього увагу й по батьківськи впровадив його в усі тайни сієї стислої науки.

Швидко Аврам Бреґе відзначився знаменитими винаходами. Вироби його майстерні стали широко відомі. Коли абатови Клявдієви Шапови треба було уреґулювати механізм для порушування телеґрафічного апарату, він звернувся до Аврама і той дуже скоро поборов усі труднощі. Бреґе був тим, чим став пізнійше Филип Жірард — першим механіком-винахідником свого часу.

Вийшовши зі школи, де нічого не навчився, будучи нездібним учеником у майстерні годинникаря, Аврам Бреґе став членом Інститута, бюра ґеоґрафічної довготи і почесним годинникарем французької фльоти.

Призваннє Бреґета залежало отже ніби від вибору його матірю собі другого мужа годинникаря.

Старі хроніки анґлійські оповідають нам про ще дивнійший випадок.

Ришард Вітінґтон народився в Льондоні і був бідною дитиною, що по смерти своїх родичів не могла взяти з рідного дому, де вже господарювали кредитори, нічого окрім кота, який очевидно виховувався з ним разом. Він не хотів розлучатися з ним і взявши свого товариша на руки, пішов із ним у світ за очи.

По довгім блуканню знайшов нарешті добру душу, яка постановила занятися не тільки ним, а ще й його котом, бо він готовий був умерти з голоду, щоби тільки не розлучатися зі своїм приятелем.

Тою доброю душею був один купець, який приняв Ришарда для обслуги й дозволив йому примістити кота в комірці, яку дав йому для спання. Ришард старався віддячити за сю доброзичливість пильною працею. Діяльний, розумний, слухняний він провадив у свого господаря спокійне життє, разом із котом.

Але очевидно сьому купцеви не йшла добре торговля в Льондоні, бо він задумав заризикувати цілим своїм маєтком.

Продає проте все своє майно й наладовує корабель ріжним крамом, на якому думає обїхати ціле побереже Африки з метою навязати торговельні зносини з дикунами.

Для сього підприємства запросив він усіх своїх служачих і щоб зацікавити їх, дозволив кождому взяти з собою скринку з крамом, який міг би купити за заощаджені гроші й продати потім на власну руку.

Сей дозвіл не приніс користи одному Ришардови, який не мав ніяких ощадностий, лишень кота.

Але його так полюбили всі, що нікому навіть до голови не прийшло відїхати без нього, або без його кота. Трохи поглузували з сього приводу, бо сей крам не міг принести йому будь якого доходу... Але побачите, як усі помилилися!...

Наставили вітрила й приїхали до далекої країни, яка як раз гинула від мишви до того сте-

пеня, що навіть король у своїй палаті був напастований мишвою.

— І ані одного кота в цілому краю, щоб міг нищити миший! Подумайте, який був потрібний приїзд Ришардового приятеля. Скоро проте тільки побачили його на ловах, набрали всі до нього великої пошани й подиву!

Кіт доказав таких чудес хоробрости в своїй боротьбі з мишвою, що король запропонував Ришардови відкупити його за дуже високу ціну.

Ришард ніжно любив звірятко, але висока ціна й намови товаришів примусили його погодитися. Крім того він знав, що новий власник кота буде дуже добре ходити коло нього.

Вернувши до Анґлії з грішми, одержаними за кота, які поклали початок його богацтву, Ришард так уміло й чесно обертав ними, що швидко став одною з найзаможнійших й поважаних осіб в Анґлії.

Обраний мером міста Льондону, де він нужденно блукав колись із котом на руках, заложив богато громадських установ, з яких більшість істнує досі, не вважаючи на те, що Ришард Вітінґтон умер уже чотириста літ тому.

З огляду на давність часу й простоту сієї історії, а також щасливий ужиток, зроблений героєм її зі своїх гроший, мусите зрозуміти, що уява історика найшла вдячний ґрунт для убарвлення пригоди бідного хропчика, який став заможним через кота. Але Анґлійці дуже шанують се оповіданнє, а що до мене, то я вважаю його за дуже добрий приклад для тих, хто зустрічає без опору неприхильність долі.

Побіч англійської леґенди подам вам французьку.

Ще коли мамка тримала вас на руках, чули ви відому пісню про „Мальбруґа“ і самі певно співали її. Пізнійше, зазнайомившись із історією кровавих війн наших із Англією, ви певно здивувалися, дізнавшися, що правдиве імя комічної особи Мальбруґа належить одному з великих людий сімнацятого віка — князеви Мальборо, який двічі розбив нас при Рамілі і Мальплякеті. У нас насмішка все уходила за найміцнійшу зброю й от чому склалася отся пісонька, в якій Французи мстилися на своїм ворозі за його перемогу, а своє знищеннє.

Та є ще одна пісня так само розповсюднена але певне обзнайомленнє з історією ніяк не може виправдати її успіху. Кождий вірш говорить про короля Даґоберта, а в кождому уступі згадується також про великого святого Ілію. Чому пісня обрала саме сі дві особи, які вже через своє високе становище мусіли б уйти глуму?

Зараз самі побачите, чи заслугує на се друга з названих тут осіб.

Король Кльотарій II, — пише літописець, або скорійше леґендописець — захотів мати такий трон, якого краса й коштовність вповні відповідали б його королівському маєстатови. Тому казав прикликати скарбника Бобона і оповів йому про свій пля́н.

В моїх майстернях є робітник, який зможе виконати таку працю, — сказав Бобон.

Сей робітник звався Ілля. Народився в селі Шателєті в Лімузені у бідних родичів, які зауваживши у хлопця не абиякі здібности, відпровадили його до Ліможу й там потрафили вмістити як ученика до одної з монетних фабрик, яка заразом була золотарнею. Там він зробив такий поступ

у рисунках і обробленню металів, що Бобон почувши про нього, казав йому прибути до Парижа.

Представлений Кльотарієви, що поінформував його докладно про своє бажаннє, молодий майстер склав найперше рисунок трону, який думав виконати в золотарні.

Король приняв рисунок і казав своїм золотарям вирахувати, скільки золота потрібував Ілля.

Сі, заздрісні до нового суперника, бажаючи зазначити його жадібність, щоби потім згубити, нарахували йому золота подвійно більше, ніж потрібував.

Король казав золото видати.

По закінченню праці Ілля представив трон перед короля, що був цілком захоплений його смаком і виконаннєм. Бажаючи щедро винагородити майстра, але боячись, щоб не за мало було, покликав він знов на нараду своїх золотарів. Вони в один голос вихвалювали талант артиста.

Тоді один із них встиг наговорити королеви, що Ілля передбачив недостаточну нагороду, бо... напевно сховав найменше четверту частину золота.

— Милостивий королю, — додав, — накажіть зважити трон, а правда зараз виявиться.

Сі слова настроїли короля проти Іллі і він спитав його, чи по закінченню роботи йому не лишилося ані одробинки золота.

Противникам Іллі здавалося, що він уже загинув, але той, що переміг їх у мистецтві, виявив свою перевагу над ними також і в чесноті.

— Перепрошую, — відповів королеви — мені не лишилася ні одробина, ні третина, ні навіть четвертина довіреного золота, лишень кількість, якої вистало на виробленнє другого такого трону.

Сказавши се, велів принести другий трон, що нічим не відріжнявся від першого.

Сьому випадкови, — каже історик, — завдячував Ілля не тільки пошану з боку короля, але також його щиру приязнь.

За короля Дагоберта, що був сином Кльотарія, Ілля не покинув свого мистецтва, хоч зістав призначений скарбником і амбасадором. Доживши до кількадесяти літ, роздав увесь свій великий маєток бідним, а сам став монахом, потім епископом і вів таке побожне життє, що його узнано за святого.

Десятий вечер.

Ліллі — Беранже — Фаварт — І. Діваль — Михайло Кольомб.

Одного дня 1646 року на одній з головних улиць Фльоренції зібрався великий натовп, щоби послухати тринайцятьлітного хлопчину, який на свій вік дуже добре грав на скрипці, а в перервах кидав слухачам дуже дотепні уваги, чим іще більше розважав і веселив їх.

Окрім надзвичайної манєри, з якою хлопчик порушав свій смичок і торкав пальцями струни, він не мав у собі нічого цікавого. Був маленький, щупленький, досить бридкий. Одначе треба признати, що особливший вираз розуму в очах прикрашував його надзвичайно.

Поміж прохожими, які зупинилися, щоби прислухатися його дотепам, а головно — музиці, був один, що оглядав хлопчика з великою увагою, а коли натовп розійшовся, зблизився до нього.

„Дитинко — сказав йому — чи хочеш ти поїхати зі мною до Франції? Я представлю тебе одній дуже ласкавій і гарній особі, яка недавно написала мені, щоб я привіз їй розумну й дотепну дитину".

— Охоче, пане, — відповів молодий музик.

— Чи ти обіцяєш бути все веселим?

— Так само, як бути все бридким!

— Твоя відповідь є найкрасшою обіцянкою і я забираю тебе. Панна буде дуже капризна, як що не погодиться з моїм вибором".

Панна, се була княгиня де Монпансіє, тіточна сестра короля Людвика XIV; прохожий був кавалєр де Ґізе, що походив із Льотаринського дому; малий музик був Іван-Баптист Ліллі.

Іван-Баптист Ліллі був сином бідного млинаря. Один монах, аматор музики, зауважив здібности хлопчика і дав йому кілька лєкцій музики, навчивши при сьому трохи грати на ґітарі. Згодом Іван-Баптист сам навчився грати на скрипці. Швидко потрафив він вигравати улюблені народні мельодії і тим заробляв собі на хліб.

По приїзді до Парижа разом із кавалєром де Ґізе, той представив Івана княгині де Монпансіє; але висока особа очевидно забула дорученнє, яке дала кавалєрови, бо побачивши малого Фльорентинця, сказала:

„Алеж кавалєре! Не розумію, чого ви тягаєте за собою таке паскудство!"

Опікун не дуже взяв собі до серця сей привіт, але хлопчик був міцно вражений, бо надіявся зовсім иншого приняття.

Він прибув сюди як музикант, навіть нехай буде — як блазень, він думав, що житиме в сальонах. А знаєте, що зробила княжна? Вона відіслала його до кухні як підручного хлопця!

Отже надії бідолахи розтопилися, як сніг під першими промінями весняного сонця! Тому страшний сум охопив його за веселими улицями Фльоренції, де він був так веселий і вільний у своїй нужді.

Та маючи щасливу вдачу, він погодився з долею і потішався бодай знаменитими обідами, які діставав на своїм новім становищи.

Крім того, по скінченню своєї нескладної роботи, діставав від головного кухаря дозвіл грати на скрипці, скільки бажав. З сього дозволу Ліллі користав, щоб набути певної слави поміж службою, серед якої закинула його доля. Що вечера давав він концерти, які притягали величезну авдиторію, що витала його оплесками. Замість бавити пані, як він про се мріяв, він розважав льокаїв і їх похвали, хоч і дуже примітивні, все ж тішили молодого артиста, що вже вродився з жадобою слави.

Одного вечера йшов до княгині гість. На сходах почув він гук оплесків, якими служба нагороджувала Івана. Се був ґраф де Ножан. Він стає і прислухується; слідом за сміхом і оплесками залунала дуже гарна мельодія, яка виявляла у виконавцеви глибоке артистичне почуттє, а разом із тим також не абияку вправність гри.

Дворянин зацікавився настільки, що пішов у напрямі музики і скоро опинився перед малим віртуозом, що стоячи на столі, старанно вигравав усякі мельодії для служби.

На вид такого гостя артист зупинився, а слухачі зачали низенько кланятися, але ґраф звернувся до хлопця: „Продовжуй, малий, продовжуй, я прийшов сюди не для того, щоб перешкоджувати тобі, лишень щоби послухати".

Іванови тільки сього й треба було. Він відразу заспокоївся і почав грати з іще більшим запалом та натхненнєм найкрасші арії зі свого репертуару. Се були, головно, фльорентійські народні мельодії. Ґраф слухав, як зачарований сю італійську музику, сих спогадів дитини, що передавала

Іван-Баптист Ліллі.

їх повна огню й краси. І слухаючи хлопця ґраф разом із тим думав про іграшку долі, яка закинула до кухні такого артиста. З пошани до високого гостя служба не наважилася плескати, хоч була міцно зворушена. Ся мовчанка не сподобалася молодому артистові так жадібному слави.

„Чому ж ви не плещете мені? — сказав він своєю італійсько-французькою говіркою, — чи ж би присутність Його Світлости замінило всіх моїх прихильників на ослів“?...

Ся претенсія остаточно переконала ґрафа, що він має справу з особою, яка заслугує на увагу. Давши знак, щоби плескали, він пішов на гору до княгині, де в присутности всіх її гостий, переказав усе, чого був свідком. Ліллія негайно покликали — так як був в убранні кухаря зі скрипкою в руках — до сальону панни і там мусів він знов грати, вже перед блискучою авдиторією, свої арії, що досі захоплювали лишень службу.

Успіх його був так великий, що княгиня зараз же кухонного хлопчика призначила своїм постійним музиком.

Від панни перейшов Ліллі згодом до самого короля, який почувши його одного разу на концерті в своєї кузини, забажав, щоб вона його відступила йому. Король утворив навіть для Івана трупу, звану „малими придворними скрипачами“ і поставив його директором над нею. Осягнувши нарешті велику славу, як виконавець, Іван Баптист Ліллі, призначений надінтендантом королівської музики, приступив до композиції.

Його перша опера мала величезний успіх і так було з усіма його творами, які він виставляв у театрі на протязі пятнайцяти літ. Уважають „Арміду“ за його архитвір, але: „Атіс“, „Кадм“,

„Ролянд", „Альсест", „Фаетон" мали так само великий успіх. Будучи приятелем Молієра, він нерідко підкладав музику до його співних уступів і осягнув у той час славу майже рівну з тим великим письменником.

Опер Ліллія тепер не виставляють, але музики й композитори читають їх і студіюють і багато з них зачерпнуло звідтам потрібний настрій.

Йому приписують також відому пісоньку „При сяйві місяця". Як що ся нескладна мельодійка дійсно належить йому, то можу вас запевнити, що память її автора буде довго жити[1]).

Від дуже славного композитора пісеньок до найславнійшого поета пісень — один крок. Отже поговоримо про того поета, який своїми нескладними ритмами прикрасив народні мельодії та якого твори, хоч і видаються легенькі, проте створили йому вічний памятник у літературі.

Беранже народився, як він сам про се каже:

»В сьому Парижи повному золота й нужди
В році Христовім тисяч сімсот вісімдесятім«.

Ще маленьким узяв його до себе старий його дідусь-кравець... Але сам співак так добре оповідає про своє дитинство, що вважаю оправданим позичити в нього найцікавійші уступи. Послухайте ж його!

„Мій дідусь і бабуня, як можна здогадатися, псували мене, як тільки могли, й зробили з моїх тіток та стрийків найпильнійших моїх послугачів і се зовсім не з їх вини я ніколи не мав смаку до вишуканого й елєґантного життя. Будучи кілька разів тяжко хорим і терплячи ще в колисці на

[1]) Можна вважати також ствердженим, що він є автором мотиву, на який співають англійський народній гимн »Боже хорони короля«, але Англійці з патріотичних мотивів заперечують се.

страшенні болі голови, я пішов дуже пізно до школи, що стояла якраз напроти нашого дому. Думаю, що взагалі був там не більше двайцяти разів, бо все умів знайти причину, щоб уникнути немилого обовязку. Мої добрі родичі не примушували мене до науки, хоч самі дуже любили читати... Але я все не любив школи... Наймильшим було для мене сісти де небудь у куточку, витинати, рисувати, або робити маленькі кошички з вишневих кісток, які я дуже делікатно вирізьблював. Се були мої архитвори і всі свояки подивляли їх.

„Я слухав богато й говорив мало... Я знав богато дечого, але не вмів читати. З початком 1789 року мій батько, який стало жив в Анжу, вернув до Парижа. Постановив віддати мене до пансіону на передмістю св. Антонія. Незабаром мене відпроваджено туди, але не памятаю, чи дали мені в сій школі хоч одну лєкцію читання й писання. Проте я вже прочитав „Генріяду“ (Вольтера) і переклад „Єрусалима“ (Тасса), дарунок одного стрийка, також кравця, який хотів прищепити мені смак до читання. Як я навчився читати? Ніколи не міг се собі усвідомити. Про той короткий час, який я перебув у сьому пансіоні, маю два спогади, які з приємністю подаю тут. Одного з наших учеників, — найстаршого з нас, — відвідував його старенький дідусь. Хлопець на ряду з иншими привілеями, мав також право користати з одного кутика в саду, де стояла альтанка. Я завсіди бігав дивитися на сього вісімдесятлітнього старця, про якого ученики говорили часто з пошаною: се Фаварт. Сховавшись у зелени і обережно виставивши голову з поміж настурцій та запашного горошку, дивився я на його поважну постать. Був він автором багатьох відомих пєс...

Петро Беранже.

„Досі не розумію, чому мені в моїй тодішній темноті, було так приємно дивитися на старенького поета, хоч я не годен був оцінювати ні його звання, ані слави. Невже ж се було підсвідоме прочуттє моєї власної долі, яке так тягло мене до автора широко знаних пісень"?..

Наколи вже Беранже згадав імя Фаварта, я перерву своє оповіданнє про Беранжера, щоб дати слово старому поетови, який також залишив нам цікаві спомини про свою молодість або скорійше, про перші літературні виступи.

„Мій дід був секретарем у Суасоні. Стративши цілий свій маєток, умер із горя. Його вдова не маючи змоги вчити дітий у школі, постановила зробити з них ремесників і одного з них віддала до паштетника у Парижи. Той так добре стояв, що швидко міг оженитися і відкупити собі крамничку. Отже я народився сином паштетника. Перші роки мого життя пройшли під цілковитим доглядом родичів. На протязі короткого часу я навчився читати, поминаючи поміч букваря, за дотепною методою родичів, яку вони вигадали, щоб забавою полегшити мені науку. Ось як се було: Одного дня отець сміючися, взявся до вигинання з кавалків гнучкої бляхи якихось значків. Я спитав, що се таке. — Я бавлюся в букви, — відповів отець. — Я попросив, щоб він навчив і мене сього. Отець примусив мене просити кілька разів, після чого зробив вигляд, ніби піддається моїм просьбам.

І я перший раз смакував роскіш осягненого бажання. Коли я був недобрим, мені забороняли сю забаву, від чого вона ставала для мене ще більше бажаною. Через девять або десять місяців я міг уже легко читати й виписувати слова. Моя

мама знов удала бажаннє вчитися латини. Мені доручили перевіряти її знаннє з тим, щоби поправляв її, коли помилилася. Таким способом я вчився, не помічаючи сього. Батько мій мав жвавий розум і веселу вдачу; роблячи коло тіста й надаючи йому потрібну форму, складав дуже легко гарні пісоньки. На знайомі веселі мотиви виспівував він ріжні моральні приписи, які я, співаючи разом із ним, повторював.

З другого боку моя мати, яка мала вдачу більше поважну й соліднійші знання, розвивала мене непомітно, оповідаючи про ріжні історичні події й переказуючи зрозумілі для мене байки.

В семім році віддано мене до пансіону. Три роки пізнійше я вступив до колєґії Людвика Великого. Велика пильність підірвала моє здоровлє і я захорував підчас вакацій. Тоді переляканий батько забрав мене зі школи, щоб учити свого ремесла. В сю пору зазнайомився я зі славним абатом Валєтом, що полюбивши мене, охоче уділяв мені лєкцій, бо я дуже жалкував за колєґією.

В мені розбудилося замилованнє до науки й письменства, чому особливо сприяла мати, яка крадьком доставляла мені потрібні книжки; решту купував я собі сам за гроші, що діставав на свої приємности.

Отець дуже любив театр і часто брав мене з собою... Щоб віддячитися йому, я склав маленьку пєсу, якою він настільки захопився, що вже не перешкаджав мені більше в літературних студіях і навіть дозволив вернути до науки з умовою однак, щоб я не кидав свого ремесла і був до його послуг, як тільки покличе мене. Отже я вернув до колєґії Людвика Великого. Але смерть батька положила край моїй науці. Я став потрібним матері.

Моя любов і ніжність до неї вказали мені мій обовязок — заступити коло неї батька".

Оповіданнє Фаварта могло б довго тягнутися і тому скорочу його: Ставши паштетником, молодий хлопець не втратив замилювання до письменства. Один Бог знає, скільки він написав віршів, які читав лишень матері — бо добра жінка, хоч користала з праці сина, одначе тішилася, що він може розірватися умовою працею. Вона старалася, як могла, зберегти для нього як найбільше вільного часу, уривала собі, щоб купити для нього книжок, хотіла знати всі його літературні проби, при чому слухала їх уважно, похвалюючи, або критикуючи, згідно зі своїм розуміннєм.

Маючи двайцять літ поет-пекар надіслав віршовану пєсу на конкурс Тулюзької Академії і дістав нагороду.

Очевидно набравши відваги через сю першу вдатну вправу, він видав іще пєсу, яку відіграно прилюдно з певним успіхом. В день першої вистави, Фаварт вернув у вечері до дому й застав там велике замовленнє на печиво. Швиденько він розбирається, накладає білий колпак, фартух і починає місити тісто. Ледви почав працю, як до дверий підїхав візок, з якого зіскочив добре убраний пан і запитав про пана Фаварта — автора нової пєси. Молодий письменник не знайшов у собі досить відваги, щоб назвати себе в так невідповіднім убранню. З початку він вагається, а потім удає з себе челядника й каже, що піде покликати свого пана. Знайшовши сей вихід, хлопець поспішає до своєї кімнати, де починає перебиратися; але на лихо ся кімната мала віконце, що виходило до склепу. Тому гість міг добре бачити все, що діялося і з великим зусиллєм стримував

сміх, коли вернув пан Фаварт, автор нової пєси, якого покликав його челядник.

Удаючи, що не помічає нічого, він сказав: „Директор театру, подаючи мені вашу адресу, поінформував мене також, що єдиним джерелом вашого зарібку є ваш талант. Я сам довго воював із долею, поки не привернув її до себе. Називаюся Бертен, маю тут великий маєток і прошу допомогти мені улаштувати фестин на честь моєї жінки. Я запросив кілька значних осіб і бажав би, щоб усім кермував поет. Як що ви годитеся, я буду дуже щасливий, а ви сього не пожалуєте".

Фаварт очевидно не відмовився від сієї чести. Дідич бажав зараз же забрати його до своєї палати, щоби зазнайомити з кількома людьми, які могли бути користні в сій праці. Але тому, що пекарське замовленнє не можна було відложити, Фаварг попросив якийсь час пождати. Тоді пан Бертен відповів, що коли майстер занятий, то може сміливо покластися на свого челядника, який виглядає на розумного й напевно потрафить заступити свого майстра. Сими словами він дав до зрозуміння, що відгадав усі хитрощі Фаварта. Тоді поет почав сміятися... і поїхав з дідичем, який надіслав у заміну за нього двох своїх кухарів, що й викінчили його замовленнє. Сей пан Бертен був так добрим опікуном для Фаварта, що той міг за його допомогою цілковито присвятити себе письменству й написати низку річий, з яких кілька ще досі виставляють по театрах.

Тепер вернемо до Беранжера, якого залишили, як він подивляв вісімдесятьлітнього Фаварта.

„Другий мій спогад є цілком иншого характеру. Між вихованцями пенсіонату були діти Ґрамонта, актора з французького театру. Я добре зійшовся

з молодшим хлопцем, якого лагідна й спокійна вдача відповідала мойому нахилу до мрій. Старший Ґрамонт мав уже пятнайцять літ і викликав у мині страх, через своє жорстоке до мене відношеннє. Він належав до великих — я до малих... Через часті болі голови я часто опускав лєкції. Богато мені заздріло сього. Одного дня ненависть Ґрамонта до мене вибухнула з цілою силою. Роздавали нагороди і ось я, що не сподівався на відзначеннє й спокійно дивився, як відзначали моїх товаришів, несподівано дістаю нагороду за добру поведінку.

Певно, що се було справедливе, бо я не був ані збиточником, ані галасливим, ані неслухняним...

Як що я відчув певну гордість, то вона не довго тревала! Сього самого дня я був на подвірю школи, де зібралися також усі ученики, яких родичі не позабирали ще на вакації. Я стояв коло паркану й визирав купця з тісточками й овочами, який що дня спокушав своїм крамом учеників. Невеличкі тижневі заощадження швидко оберталися на солодощі. Я один мусів задовольнятися лишень їх виглядом, бо не мав гроший.

Велике червоне яблоко особливо вабило мене. Я їв його своїми діточими очами, коли різкий голос крикнув мені до уха: „Візьми яблоко, бо я тебе добре набю“... Се був старший Ґрамонт, котрий своїм залізним пястуком притискав мене до паркану. Що сталося в моїй щирій душі?... Я не смів поглянути за яблоком; але на допомогу страхови прийшла лакомість, що поділала разом так добре, що я, забуваючи про своє відзначеннє, протягнув тремтячи руку й схопив пожадане яблоко.

Ледви я се зробив, як Ґрамонд уже тримав мене за ковнір і кричав: „Злодій!“ — Всі збіглися,

а я тримав у руці доказ свого злочину. Яка ганьба! Взірцевий учень злодієм! Мене відпровадили до професора, але моє замішаннє було так велике, що я не чув його рішення... В кождому разі від мене відобрали відзнаку, яку ще перед тим Ґрамонт зірвав з мене.

Можливо, що ся подія вплинула на мою теперішню відразу до яблок...

Швидко батько, не маючи змоги платити за мене, відіслав мене до Перони, міста, в якого околиці народився. Він відіслав мене до одної зі своїх сестер, самітної вдови, навіть не попередивши її.

Памятаю, як я зі своєю старенькою тіткою, що відпроваджувала мене, підіхав у почтовому возі до харчівні „Під Цісарською Шпадою“, яка саме належала до моєї тітки й складала цілий її маєток...

Вона приняла мене з певним упередженнєм, перечитала лист батька й потім сказала тітці: „Мені неможливо занятися ним“.

Досі памятаю сю хвилину. Дідусь був цілком спараліжований і не міг більше піклуватися мною, батько зрікався тягару. Я мав півдесята року і відчував, що всі цураються мене. Що мав я робити? Такі хвилини прискорюють розвиток свідомости в тих, хто взагалі мав її за мало.

Не буду зменшувати заслуги моєї тітки, але бачу, вона дивиться на мене краєм ока; потім зворушується до сліз, обіймає мене і каже:

Бідний, покинутий, я буду твоєю матірю!“ Ніхто ніколи не дотримував ліпше слова.

Маючи від природи великий розум, бідна харчівниця дуже сприяла вихованню й розвиткови хлопчини, даючи йому читати гарні книжки.

Її бібліотека складалася з невеличкого числа творів Расіна і Вольтера, яких вона навчила мене

читати, бо хоч я вже знав майже на память цілу „Генріяду“ й „Єрусалим“, умів читати лишень очима і не міг би перечитати голосно навіть два склади. Нарешті старенький шкільний учитель навчив мене правильно читати й рахувати. На сьому скінчилися мої студії, бо моя тітка не могла дати мені ширшої освіти... Я мав нахил і здібности до рисунків і вона хотіла їх розвинути, але видатки стали тут знову на перешкоді. Моральна наука не вимагала грошей, бо добра жінка сама потрафила виховувати мене в сьому напрямку, пристосовуючись до мого віку“.

Знаючи отже, як малу освіту мав той, що писав лишень пісоньки, можна було б думати, що краса його творів випливає з його ґенія й полягає в красі висловів і в жвавих та веселих думках, що він не дбає про форму... Се було б помилкою, бо мало хто з письменників так свідомо ставився до красного слова і дбав би про чепурність твору.

Сей чоловік, котрий „ніколи не міг навчитися на память латини“ до такого степеня, що „на першім причастю священник мусів дозволити йому перечитати молитву по французьки, сей чоловік рівняється Горацієви, найкрасшому поетови старого Риму...

Тітка хотіла умістити його у годинникаря, бо се ремесло вабило його й відповідало його вправности, коли страшний випадок перешкодив сьому.

„В маю стояв я на порозі дому, — оповідає Беранже. — Була буря. Нагло грім ударяє в мене й я падаю наче мертвий...

Довший час я не міг прийти до здоровля, а мій зір, досі бездоганний, дуже постраждав і я не міг уже вступити до годинникаря. Але тітка розуміла, що притягаючи мене до господарства,

вона не запевнить мені кавалка хліба в будучому. Крім того вона зауважила, що моє самолюбство страждало, коли мені казали услугувати гостям при столі, або йти до стайні... Тоді я вступив до золотаря; але мій перший майстер був бідний і міг навчити мене лишень праці коло міди... Від нього я вступив до нотаря, який потім став мировим судією. Чудовий чоловік, який потім умістив мене у друкарні пана Лєнеза в Пероні. Там перебув я два роки, з охотою працюючи коло друків; там навчився я правопису... Син Лєнеза, трохи старший від мене, став моїм приятелем і почав учити мене правил нашої мови. Сим шляхом він розвинув у мині смак до писання віршів. Не можу сказати, щоб він мені його прищепив, бо я його мав давно. Ще дванайцятилітним хлопцем, не маючи уяви про які будь приписи віршування, я вже складав вірші, при чому дбав тільки, щоб рядки були однаково широкі і для сього зазначав собі їх розмір лінією з кождого боку".

З Перони відкликав його батько до Парижа, якому він був потрібний для ріжних грошевих операцій. Правду сказати, що справа пішла зле. Потім отець заснував книгарню і доручив синови провадити справу. Ся робота лишала йому богато вільного часу, якого уживав він на віршуваннє... але тоді мав уже вісімнайцять літ, а став відомим лишень у трийцять третім. Скільки проб через пятнайцять літ!.. Скільки нужди разом із тим! Беранже ліпше, ніж хто инший, пізнав, яка тяжка дорога до слави. Скільки фахів змінив він до того моменту, поки сів до бюрка в читальні... Потім він став іще експедитором в управі університету, де праця була цілком механічна. Сю посаду задержав аж до того часу, коли його пісні забезпечили йому істнованнє.

Коли вже два з наших героїв оповіли нам самі про своє дитинство, звернемося й до третього.

Валєнтин Жамрей-Діваль, був сином бідних селян із села д'Артеней в Шампанії. Він не мав іще десяти літ, коли вмер його отець і лишив удову з кількома дітьми в цілковитій нужді. Валєнтин був найстарший і його зараз же примістили до сусіда, який доручив йому пасти свої індики. Очевидно він зле виконував доручєннє, бо по кількох місяцях сусід вигнав його, але таким ганебним способом, що хлопець не насмілився вернути до матери, лишень пішов у світ за очи, на волю божу й людську ласку.

Була зима 1709 року, найгострійша, яку тільки люди памятали і подорож була дуже тяжка для малого Валєнтина.

„Коли я йшов з Провен до Брі, — оповідає він, — на мене напав такий міцний біль голови, що мені здавалося, ніби вона лускає. Прийшовши до якогось хутора, я став просити людину, яка до мене вийшла, дозволити мені тут відпочити, щоб обігрітися і перебути час болю голови. Чоловік запровадив мене зараз до овечої стайні, де теплий віддих звірят огорнув і загрів мене. Але терпіннє від голови збільшувалося майже до непритомности.

Коли господар прийшов на другий день, щоб відвідати мене, то перелякався, бо я мав очи запалені від міцної горячки, а ціле моє тіло було червоне й покрилося міхурцями. Він сказав, що в мене віспа і що я напевно умру, бо він через бідність не може дати мені догляду, а через негоду не можна мене перевезти куди-инде, де я міг би дістати потрібну поміч. Зауваживши однак, що я не можу навіть відповісти йому, він звору-

шився, пішов до хати, звідки незабаром вернув з купою старої білизни.

Роздягнувши, він загорнув мене кілька разів у сі лахмани, ніби мумію. Потім розкинувши купу овечого гною, він насипав у заглибленнє вівсяної січки, поклав мене туди, з гори знов посипав січкою й соломою, після чого накрив грубою верствою гною.

Умістивши мене так, він перехрестив мене, віддаючи цілком на божу волю, бо був переконаний, що я не виживу.

Отже лежав я як Йов, але не на гноїску, тільки в самому гною по шию. Тепло гною і віддих худоби спасли мене: я міцно прів, і се прискорювало хід хороби.

Міхурці почали швидко лускати і полишили мені по собі сліди як памятку на ціле життє.

Підчас того, як я лежав ніби похований в гною й гнилизні, люта зима не переставала нищити цілі села. За стайнею росло кілька дуже високих оріхів та дубів. Рідка ніч проходила без того, щоб я не прокинувся від страшних, подібних до гарматних стрілів. Се лускали від морозу пні тих дерев аж до самого коріння. Оповідали мені також, що величезні каміні розсаджувалися з тої-ж причини.

Я вже згадував, що добрий господар запевняв, що не може, через свою бідність, примістити мене красше. Дійсно, неврожай і податки зруйнували його остаточно. Продано навіть його меблі й худобу, яка служила до оброблення землі. Се могло трафитися також з вівчарнею, але вона належала до власника цілого фільварку. Тому мій господар слушно говорив про свою нужду.

З початку, коли я лежав під гноєм, він не мав богато клопоту зі мною, бо кілька день з ряду

я не міг нічого їсти. Можна навіть думати, що я вмер би від цілковитого виснаження, коли б господар, замість відживляючого росолу, не напоював мене двічи на день теплою соленою водою. Він наливав її до великої карафки з корком для того, щоб я міг тримати її також під гноєм, щоб не луснула від морозу. Се було моє єдине відживлення на протязі майже пятнайцяти день, а пив я чисту воду, яку мені часто давали напів замерзлою. Коли ж мій орґанізм почав вимагати чогось міцнійшого, мені змогли давати лишень пісну зупку з чорним хлібом, так замерзлим, що його можна було тільки рубати сокирою. Тому не зважаючи на сильний голод, я не міг жувати сього хліба, лишень поволі ссати, щоб розмерзся в моїх устах, або розігрівати так само, як карафку.

Здається, я спричиняв мало видатків, але одного разу прийшов мій господар і сказав, що він далі не має змоги утримувати мене й пошукає кого небудь заможнійшого.

Він поговорив зі священником місцевої парафії, який мешкав три чверти милі від фільварку, і пан-отець згодився, щоб мене перенесено до хатки, яка стояла в сусідстві з його домом.

Тому мене витягли з мого ложа, загорнули в якесь шматтє, крім того обвинули сіном, щоб захистити від морозу і в такому вигляді поклали на хребет осла. Погонич мусів доглядати, щоб я не впав і так відпроваджено мене на село. Коли мене привезли, то я був напів мертвим від холоду і всі думали, що хоч я й виживу, але певно утрачу кілька членів.

Можливо, що було б так, наколи б мене відразу піднесли до огню, але на щастє з початку мене міцно натирали снігом, аж поки я не від-

зискав притомність. Потім мене поклали до такого самого ложа, як попередне, а вісім день пізнійше, коли холод зменшився, дали мені кімнату з ліжком, де я, дякуючи ласкавій опіці доброго священника, скоро вернув до здоровля"...

Біда була лишень у тому, що священник був так само бідний, як і гостинний селянин і тому Валєнтин мусів скоро звідтам вибратися, заосмотрений в добрі бажання й малу кількість гроший.

Ідучи перед себе, на схід сонця, перейшов він через цілу Шампанію, досягнув границі Льотарингії, зайшов до села Клєрантін. Там вступив на службу до пастуха, який протримав його цілі два роки. Случайно попав він до маленького монастира, де затишно жили чотири пустельники. Щире й розумне обличе хлопчика сподобалося монахам і вони згодилися приняти його до себе, доручивши пасти корови, якими вони обробляли своє невеличке поле.

Дозвольмо йому знов оповідати самому.

„Я розпочав нове життє. Один зі старців став учити мене писати своєю тремтячою рукою. Очевидно, що наслідки сього мусіли відповідати поданому зразку. І я трохи згодом, пишучи на склі, яке укладав на папері з буквами старця, навчився лихо писати. Потім я дістав початкову аритметику, яка зазнайомила мене з чотирма діланнями. Мене цікавила й захоплювала ся наука, своєю безмежністю чисел і світлом, яке проливала в найтемнійші закутини рахунків. Я винайшов собі в лісі затишні місця, де міг без перешкоди вчитися. Іноді я перебував там цілими днями й ночами.

Одного гарного вечера, приглядаючися до неба з його незмірною кількістю звізд, пригадав я собі, що читав у калєндарі про ріжні знаки, які

мали назву звірят, як баран, бик і т. п; що сонце в ріжних порах року переходило через сі знаки. Нарешті я прийшов до висновку, що сі звіринні назви означають ґрупи звізд у формі того або иншого звіряти. Длятого, щоб перевірити сю думку, я обрав найвисший в околиці дуб, видрапався на нього, а щоб мені зручнійше було робити свої спостереження, я улаштував собі між галузями рід гнізда з тростини. Що вечера оглядав я зоряне небо, але ніяк не міг впізнати жадної фіґури звіряти. Я вже хотів закинути свої пошукування, коли випадок доповнив мої знання і ще більше заохотив продовжувати проби.

Одного разу мене вислали до Ліневіля на ярмарок. Там коло паркану побачив я богато ріжних образів на продаж, а між ними також мапу зоряного неба. Отся мапа, разом із мапою земної кулі і чотирох сторін світа, вичерпали всю мою готівку, яка складалася з шести франків. За кілька день я добре розглянувся на мапі, але щоб розшукати певні констеляції на небі, мені треба було знайти на ньому сталу точку, якою міг би орієнтуватися. Я чув про північну зорю, знав, що на цілому небі саме вона нерухома. Але як же знайти її звичайним оком, як установити її нерухомість? Тоді мені сказали, що є така вказівка зі стали, яка має прикмету все обертатися до бігунів. Сьому чуду я ледви міг повірити, коли навіть сам побачив. На щастє, найстарший монах мав бусолю, яку позичив мені. За її допомогою я скоро винайшов чотири сторони світа і напрям вітрів, який був зазначений також на бусолі.

Зазнайомившись добре з зоряним небом, я постановив, цілком слушно, що належить пізнати також землю тим більше, що перечитав „Життє-

писи славних людий" Плютарха і „Історію" Квінта Курція. Тому забаглося мені простежити шляхи завойовань великих безумців і слідуючи на мапі за ними, я скоро мало сам не збожеволів. Окрім сих пятьох мап, які я купив на ярмарку, в мене не було иншого підручника ґеоґрафії, тому я досить наломав собі голову, щоби зрозуміти значіннє сітки, себ то рівника, рівнобіжників, тропіків і тих маленьких рисочок, які поділяли екватор на 360 частин. Нарешті я додумався, що се мусять бути милі та що наша куля земна має 360 миль довкола себе.

Коли я поінформував про своє відкриттє одного з наших монахів, який був у Барі, щоби поклонитися мощам св. Миколая, він запевнив мене, що до сього міста значно дальше, як 360 миль, одначе він не помітив, щоб обійшов довкола земної кулі. З сього я побачив, що милився і так здесперував, що міг би цілком стратити відвагу, наколи б знов не випадок. Кождої неділі я ходив на Службу Божу до церкви в Лінєвіль. Коли тільки я вийшов у садок коло церкви, побачив пана Ремі, що займався сим садком із книжкою в руках. Се був „Спосіб навчитися ґеоґрафії" пана Дальонея. Я почав просити пана Ремі позичити мені сю книжку, на що він радо згодився. З початку я думав усе відписати, але цікавість примусила мене перечитати книжку ще по дорозі до монастира. Тільки тоді зрозумів я значіннє степенів на екваторі і уявив собі, якою маленькою є земля, в порівнанню з цілим безмежним простором неба.

Захоплюючись ґеоґрафією до такої міри, що ні про що инше думати не міг і не маючи змоги дальше вчитися, я постановив знайти собі відповідні засоби. Отже проголосив я війну всім лісовим

звірятам, з єдиною метою ужити їх на здобуваннє книжок і мап. Я полював на лиси, вивірки, тхорі й продавав їх футра кушніреви в Ліневілі; кілька необачливих заяців впало також до моїх лапок, так само ловив я й птахів. Тому за місяць мого промислу заробив я від трийцять до сорок екі.

З сими грішми я побіг до Нансі, щоб накупити книжок.

Переклад „Історії Природи", Плінія, Тит Лівій, Історія Інків підчас завойовання Америки Еспанцями, байки славного Ляфонтена, ще кілька инших праць і геоґрафічних мап вичерпали мою готівку і кредит. Я сказав кредит, бо добрий Трієн, книгар, повірив мені, не знаючи мене зовсім, на суму аж до трийцять франків. Коли я його спитав, на чому опирається його довірє до мене, він відповів: „На вашім обличу й потягу до науки; я читаю у ваших очах, що ви мене не ошукаєте".

Зігнувшись під своїм дорогоцінним тягарем, я зробив пять миль, щоб дійти до свого монастира, цілком змучений. Від нині моя келійка стала зовсім окремим світом. Стіни позавішував я мапами ріжних країн, а за браком місця плянісферу, себ то мапу зоряного неба, завісив на стелі. Отже, прокидаючись, я мав кождого ранка перед очима маси зір, які світили мойому розуму"...

Одного дня Валєнтин знайшов золоту печатку з гербом. Зараз же зголосив він се до місцевої влади і по сю річ прийшов молодий Анґлієць.

„Як що вона вам належить, — сказав хлопець, — то прошу вас пояснити мені герб".

— Ти жартуєш, — відповів Анґлієць. — Хиба мешканці лісів розуміються на гербах? Я міг би тобі говорити все, що до голови прийде і ти не був би в стані пізнати, чи се правда.

— Як хочете, — сказав Валєнтин, — але я попереджую вас, що тільки тоді я віддам вам печатку, коли буду мати докладне поясненнє гербу".

Англієць мусів скоритися і зацікавлений сим „мешканцем ліса", почав його докладно розпитувати, потім дав йому гроший на закупно нових книжок, бо бачив, що той любив книжки понад усе.

Сей молодий вчений в постолах і грубому рядні з новим запалом узявся до науки і швидко знав так богато, як рідко хто з людий та почав відчувати відразу до свого нужденного стану, який не дозволяв йому використати набуте знаннє. Але тут наспів новий випадок, який змінив його долю.

Одного дня лежав він на траві, обклавшись, як звичайно мапами й кількома улюбленими книжками, підчас коли корови, які він пас, проходжувалися неподалеку. В тім підійшов до нього якийсь чужинець і зі здивованнєм спитав, що се він робить.

„Самі бачите, пане, учуся ґеоґрафії — відповів пастух.

— Хиба ти на сьому розумієшся? — сказав чужинець.

— Певно, бо ніколи не роблю того, чого не розумію.

— А що тепер переробляєш?

— Шукаю шляху до Квебеку, щоби в тамошньому університеті продовжувати свою освіту, — щиро відповів Валєнтин, який з книжок знав, що той університет дуже славний.

— Є багато близші університети і я можу тобі порадити один, де тебе добре приймуть".

Підчас сієї розмови до них зблизилася невеличка громада людий, що зверталися до незнаного

пастухови чоловіка з великою пошаною. Перед хлопцем стояв князь Леопольд Льотаринський, який запропонував йому вступити на його кошт до колегії Понт а Мусон, на що звичайно хлопець зараз же згодився.

Його успіхи були так великі, що в три роки князь вислав його в подорож по Европі, а по повороті призначив своїм бібліотекарем і професором історії в Ліневілі.

Жамрей-Діваль умер 1772 року у Відні, де був бібліотекарем і кустосом кабінету з медалями.

Скромність і добродійність були головними прикметами малого пастуха, що став опісля так учений і заможний. Коли він одного разу поїхав відвідати своє родинне село, то купив хатку, де народився й казав збудувати на її місци школу. Потім купив кілька морґів землі й подарував добрим монахам, які так ласкаво опікувалися ним.

Одного разу до віденської бібліотеки прийшов якийсь панок і зажадав якогось пояснення. Діваль не міг його подати йому і щиро сказав, що не знає.

„Однак цісар платить вам за те, щоб ви знали — зауважив той.

— Перепрошую, — відповів учений, — цісар платить мені за те, що я вже знаю, бо не вистало б усіх державних скарбів, коли б мені платили за те, чого я не знаю".

До сих трьох досить довгих історій мушу додати ще четверту, трохи иншу.

Від триста літ уважають за найгарнійші зразки французького різьбарства гроби Франца II і Марґарити — князів бретонських, що уміщені в катедрі в Нанті та гробовець Філіберта, названого Ґарним, князя Савойського, що уміщений в церкві

Нотр Дам де Бру в Бресі. І чи повірите? Довгий час не знали нічого про автора сих архитворів.

Та так довго німа історія нарешті проговорила.

Отже останніми літами роблено пошукування й розкопи в Нантейській катедрі і знайдено дуже старий гріб, покритий камяною плитою з написом:

„Я Михайло Кольомб був лишень бідною покинутою дитиною, бігав по дорогах, під опікою Бога й Святих, забуваючи пити й їсти, щоб тільки подивитись на різьби сих гарних камяних хрестів, які прикрашають Леонську дієцезію. Я сам почав різьбити малим ножиком ріжні образи, коли добрі священники заопікувалися мною й сказали: „Працюй, дитино, приглядайся до різьбленої дзвінниці св. Павла і до гарних праць різьбарів. Приглядайся, люби Бога, святого Спасителя і благодатну Марію; ти станеш знаним в усій Леонській дієцезії і в усьому гарному князівстві Бретонському". Отже я довший час працював, щоб стати вправним робітником, коли наша ласкава княгиня Анна замовила у мене гробниці князя Франца II і княгині Марґарити"...

Чи треба щось додавати до сієї простої і щирої біографії?

Після розмови в садку Юрко виявив стільки діяльности, що в домі не було більше ані лінюхів, ані неслухняних, тому дальший вечер я присвячу знов для них.

Одинайцятий вечер.

Я збирався виповнити намічену програму, але в день прийшов лист, що покликав мене негайно до Парижа. Отже я мусів покинути Клярзеґ.

Так перервалися наші розмови. Ми й досі не відновили їх, але можемо завше відновити, бо я ще не вичерпав своїх запасів і колись можу вернути до Клярзеґу.

Однак не хочу покинути своїх читачів, не сказавши їм, що Юрко не відступає від наміченого шляху. Ще кілька місяців праці над загальноосвітними предметами, а потім, він вступає до одної з наших найліпших шкіл садівництва, якою кермує приятель його батька.

Зміст*)

Стор.

Вступ 5

ПЕРШИЙ ВЕЧЕР

Turenne — Lalande — Ronsard — Napoléon — Burette — Carbonel — Rubens — Tourville — Fabius Maximus — Claude Lorrain — Louis Carrache — Grétry — Racine — Boileau 12

ДРУГИЙ ВЕЧЕР

Antonin Carême — Alexandre — Lysimaque — Jacques Ferronnier — Charles XII 22

ТРЕТИЙ ВЕЧЕР

Bayard — Barra — d'Assas — Drouot — Laplace — d'Alembert — Voiture — Les Carrache — Sixte-Quint — Adrien IV — Delphine Gay — Amyot — Sorbon — Falconnet — Ant. Lebel 39

ЧЕТВЕРТИЙ ВЕЧЕР

L. Racine — Horace — Plutarque — Montaigne — B. Constant — Fragonard — Pietro Della Francesca — Gherardi Pietro de Cortone — Winckelmann — Blacklock — E. Lesueur — Gros — Claude Ballin 63

ПЯТИЙ ВЕЧЕР

Fresnel — Claude Lorrain — Molière — Balzac — Érasme — Charles Linné 82

*) Щоби дати читачам змогу при читанню сеї книжки порівнувати перекладенні чужі імена на українську мову, так як вони вимавляються — подаємо у списі отсих усіх імен які приходять у книжці в оригінальній правописи.

ШЕСТИЙ ВЕЧЕР

Стор.

Gassendi — J. Haydn — Métastase — Donizetti — Benincori — Paganini — Stone — Raffet — Rollin Sedaine 112

СЕМИИ ВЕЧЕР

Pic de La Mirandole — Dupont de Nemours — Lope de Vega — Caldéron — Arioste — Le Tasse — Meyer Beer — Mozart — Beethoven — Cherubini Piccini — Mendelssohn — Choron — Michel-Ange — Bernin — Galilée — Henderson — Gibbon — Bentham — Hahn — Haller — Agrippa — d'Aubigné Clairaut — B. Pascal — Sophie Germain — Racine — Mad. Dacier — V. Maleguzzi — Marie Agnesi — David, roi d'Israel — Caton d'Utique — Du Guesclin — Villars 142

ОСЬМИЙ ВЕЧЕР

Philippe de Girard — Christophe Colomb — Vésale — M. Cervantes — Milton — Camoens — Dryden — Edme Champion — Claude Martin 170

ДЕВЯТИЙ ВЕЧЕР

Hérodote — Thucydide — Meiorotto — Gall — J. Chappe — Bréguet — Whittington — Saint Éloi 202

ДЕСЯТИЙ ВЕЧЕР

Lilli — Béranger — Favart — J. Duval — Michel Colombo — Caistofolo — Scopri l'Omerca 232

ОДИНАЦЯТИЙ ВЕЧЕР

Onzième Soirée 258

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
920.02 M599M:U C001
Molodist slavnykh liu|dyi /
3 0112 094053599